

THE DHARMA S'ASTRA TENT.

[Yalnawalkya, Harita, Ushanas, Angiras,
Vama, Attri, Samvarta, Katvayana, Vrihas-
pati, Daksha, Satatapa, Ikshita,
Shankha, Goutama, A'pas-
tamya, Vasishtha.]

VOL. I.

EDITED AND PUBLISHED BY

MANMAHA NATH DUTT, (Shastri), M.A.,

Teacher of Hindu Law, &c.

Author of "The Hindu Law of Succession, Marriage, Adoption, &c."

"Hindu Law of Gifts, &c.," "Hindu Law of Torts,"

"Hindu Law of Contracts," "Hindu Law of

Procedure," &c., &c.

CALCUTTA

PRINTED BY H. C. DASS, PRINING PRESS,
3, FULBARTON STREET

1908.

PREFACE.

IN this Volume the text of the sixteen Samhitás, *viz.*, Yájnawalkya, Hárta, Ushanás, Angíras, Yama, Atri, Samvarta, Kátyayana, Vrihaspati, Daksha, Sátátapa, Likhita, Sankha, Goutama, A'pastamva, and Vasistha is published after a careful collation. The text of the remaining three Samhitás and that of Maru will appear in the Second Volume. This division of the text is made for the convenience of the readers for the volumes will be handy enough for constant reference. We have followed the Bengal recension which is generally regarded as the most genuine and reliable and we have tried our best to make this edition as much accurate as possible. In collating the text we have consulted almost all the works that are in print as well as a few others that have not as yet seen the light of print. Our translation is based on the text published in this volume.

CALCUTTA,
3, FURRIAPUKUR STREET
August, 1908

}

सूचीपत्र ।

				पृष्ठा ।
संहिता				१
ग्राह्यवत्क्य	...	...	...	८१
हारीत	...	...	.	१११
उशना	...	..	...	१६५
अङ्गिरा	...	...	...	१७६
यम	...	...	.	१८१
अत्रि	...	...	..	२१५
संवर्त्त	...	...	..	२४५
कात्यायन	...	...	..	२८१
वृहस्पति	...	..	..	२८१
दक्ष	...	..	..	३११
शातातप	..	..	..	३३३
लिखित	...	...	..	३४१
शङ्ख	...	..	...	३७७
गौतम	...	..	.	४०५
आपस्तम्ब	..	..	.	४२५
बृसिष्ठ	..	...	..	

याज्ञवल्करा संहिता ।

— ० —

प्रथमोऽध्यायः ।

योगेश्वरं याज्ञवल्करं सम्पूज्य सुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे मृगः कृष्णस्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥ २
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३
मन्वत्रिविष्णुहारोतयाज्ञवल्करोशनोऽङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ ४
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमी ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ५
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७
इज्याचारदमाहिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मी यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८

याज्ञवल्क्य मंहिता ।

चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्यद्वैविध्यमेव वा ।
 स्ना ब्रूते यत् स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ८
 ब्रह्मचर्यविद्वद्गृह्य वर्णाश्रमाश्रयो हिजाः ।
 निषेकादिग्नान्ताक्षोपां वै सन्ततं क्रियाः ॥ १०
 गर्भाधानस्तौ पुंसः सदनं सन्दनात् पुरा ।
 पठेऽष्टमे वा सौमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११
 अह्न्येजादग्ने नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 पठेऽद्विप्रमग्न मासि चूडा कार्या यवाकुलम् ॥ १२
 एवमेतः गमं याति वीजगर्भसमुद्भवम् ।
 तुल्योमेताः क्रिया स्त्रीषा विवाहस्तु ससन्तकाः ॥ १३
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाग्ने ब्राह्मणस्योपनायकम् ।
 नाक्षत्रिकादग्ने नैके विगामेके यवाकुलम् ॥ १४
 उपनाय गुह्यं गिष्य सद्वाध्याह्नुतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेन नोवाचाराच्च गिचयेत् ॥ १५
 दिवा सन्ध्यासु वर्गस्यब्रह्मचर उदङ्मुखः ।
 पुर्व्याह्नुदपुरोषि तु रात्रौ चेदक्षिणामुक्ताः ॥ १६
 गृहीतगिर्यसोत्थाय र्वाहिरप्युदूर्तर्जनैः ।
 मन्थनेप्रक्षयकरं पुर्व्याह्नुचर्मतान्त्रित ॥ १७
 चण्डर्जानु गच्छी रेमे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मण तीर्थेन द्विजे नित्यमुपस्मरेत् ॥ १८
 कनिष्ठादेगित्यनुष्ठानान्यथ वरस्य च ।
 प्रणपतिविद्वज्जपेद्वैतीयान्यनुष्ठमात् ॥ १९
 वि प्रणशर्षो द्विपुत्रः स्य गान्धर्षि समुपस्मरेत् ।
 त्रिपुत्रः प्रविशित्वाभिर्गामिभिः केन्दुशुद्धैः ॥ २०

धृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्ग्रहं द्विजातयः ।
 शुद्धेरन् स्त्री च शुद्धयः सक्तवत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१
 स्नानमद्देवतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्या प्रत्यहं जपः ॥ २२
 गायत्रीं गिरसा साहं जपेद्द्वाराहृतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुतां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ २३
 प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य त्वारेनाद्देवतेन तु ।
 जपन्नासोत सावित्रीं प्रत्यगा तारकोदयात् ॥ २४
 सन्ध्यां प्राक्प्रातरवेह तिष्ठेदामूर्यदर्शनात् ।
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५
 ततोऽभिवादयेद्दहदानसावहमिति ब्रुवन् ।
 गुरुश्चैवापुःपासोत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६
 आहूतस्याप्यधीयीत लब्धञ्चात्मै निवेदयेत् ।
 द्वितच्चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्याप्या धर्मेतः साधुशक्तामज्ञानवित्तदाः ॥ २८
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वात्मव्रतये ॥ २९
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
 ब्राह्मणचत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३०
 कृताग्निकार्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
 आपोशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्वान्नमज्जुत्सयन् ॥ ३१
 ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममश्रोयाच्छ्राद्धे न्नतमपीडयन् ॥ ३२

याज्ञवल्क्य संहिता ।

मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्लस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
 भास्कराश्लोकनाम्नीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनोय ददद्द्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४
 एकदेगमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञरुदुच्यते ।
 एते सान्या यथापूर्वमेभ्यो माता गरीयसी ॥ ३५
 प्रतिवेद ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तस्यैव षोडशे ॥ ३६
 त्रा षोडशाब्दाष्टाविंशाच्चतुर्विंशाश्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मक्षत्रविगां कालं श्रीपनायनिकः परः ॥ ३७
 यतः ऊर्ध्वं परत्वे ते सर्वधर्मवहिष्कृताः ।
 माविशोपतिता ब्राह्म्या ब्राह्म्यस्त्रीमादृते क्रतोः ॥ ३८
 मातुर्यदप्ये जायन्ते द्वितोय मीश्विवन्धनात् ।
 दाक्षिण्यद्विविग्नस्तत्त्वादेते द्विजा ऋताः ॥ ३९
 यज्ञानां तपनाञ्चैव गभानाञ्चैव कर्मणाम् ।
 यज्ञ एव द्विजातीनां निश्रेयसकरः परः ॥ ४०
 मधुना पयसा चैव स देवास्तपयेद्विजः ।
 पितृ यज्ञभूमिभ्यामृचांश्चोते तु योऽन्वहम् ॥ ४१
 यज्ञं पि गृहितोऽधीते योऽन्वहः स धृतासृते ।
 प्रोत्तानि देवानां येन मधुना न पितृंस्त्वया ॥ ४२
 स तु सोमार्तर्हं गान्धर्वदेवोऽन्वहः पठेत् ।
 मासानि रक्षति दुर्वाणं पितृणां मधुमर्षिणा ॥ ४३
 यज्ञं तपनाञ्चैव तद्विग्नं पठेत् ।
 निश्रेयसं मधुना चैव देवास्तपयेद्विजः ॥ ४४

वाकोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्वगाधिकाः ।
 इतिहासांस्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५
 मासक्षीरोदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
 करोति तृप्तिञ्च तथा पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४६
 ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्व्वकामफलैः शुभैः ।
 यं यं क्रतुमधीयेत् तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७
 त्रिर्व्वित्तपूर्णपृथिवीदानस्य फलमश्रुते ।
 तपसश्च परस्येह नित्यं साध्यायवान् द्विजः ॥ ४८
 नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
 तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९
 अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ ५०
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
 वेदं ब्रतानि वा पारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१
 अविष्णुतब्रह्मचर्य्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
 अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवौयसौम् ॥ ५२
 अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् ।
 पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३
 दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
 स्फोतादपि न सञ्चारिरोगदोषसमन्वितात् ॥ ५४
 एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियो वरः ।
 यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५
 यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राहारोपसंग्रहः ।
 न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६

तिस्रो वर्णानुपूर्वेण, द्वे तथैका यथाक्रमम् ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां भार्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७

ब्राह्मो विवाह आह्वय दीयते शक्तप्रलङ्घता ।

तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८

यज्ञस्थायत्विजे देव आदायापेस्तु गोह्वयम् ।

चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९

इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सहस्रा दीयतेऽर्धिने ।

स कायः पावयेत्तज्जः षट्षट् वंश्यान् सहात्मना ॥ ६०

आसुरो द्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्मिथः ।

राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचं कन्याकाच्छलात् ॥ ६१

पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।

वैश्या प्रतोदमादद्याद्देवने त्वग्रजन्मनः ॥ ६२

पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।

कन्याप्रदः पूर्वनाथे प्रकृतिस्व परः परः ॥ ६३

अमयच्छन् समाप्नोति भूणहत्यामृतावृती ।

गम्यत्वभावे दातृणा कन्या कुर्यात् स्वयंवरम् ॥ ६४

सज्जत् प्रदीयते कन्या हरंस्ता चौरदण्डभाक् ॥

उत्तामपि हरेत् पूर्वाच्छ्रेयाचेहर आत्रजेत् ॥ ६५

अनाप्याय ददद्दोष दण्ड उक्तमसाहसम् ।

षट्षट्पञ्च त्वजन् कन्यां दूषयय मुपा गतम् ॥ ६६

अपराधा या अता चेय पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।

मौनिकी या प्रतिं हित्वा मरणं कामतः अवेत् ॥ ६७

अनुयां गुणं गुणतो देयः पञ्चकाम्यया ।

अपिण्डी या सगोत्री या हताभ्याः अतापियात् ॥ ६८

आ गर्भसंवाग्दच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६८
 ह्यताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिभृतामधः शय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ७०
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्या वै योषितो ह्यतः ॥ ७१
 व्यभिचारादृती शुद्धिर्गर्भं त्यागो विधीयते ।
 गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२
 सुरापो व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्यार्थघ्नप्रियंवदा ।
 स्त्रोप्रसूयाधिवेत्तव्या पुरुषदेप्रिणी तथा ॥ ७३
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनाऽन्यथा भवेत् ।
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्णते ॥ ७४
 मते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५
 आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६
 स्त्रीभिर्भर्त्तृवचः कार्यमेष धर्मः परः स्त्रियाः ।
 आ शुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापतकदूषितः ॥ ७७
 लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८
 षोडशर्त्तूनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्येव पर्वारण्याद्यास्तसस्तु वर्जयेत् ॥ ७९
 एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां भूलश्च वर्जयेत् ।
 शस्त इन्दौ सकृत् पुत्रं लक्ष्णं जनयेत्पुमान् ॥ ८०

यथाकामो भवेदापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।

स्वदारनिरतञ्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१

भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः ।

वंशुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२

सयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराक्षुखी ।

दुर्व्याच्छशुरयो पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३

क्रीडा शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।

हास्यं परगृहे यान त्यजेत् प्रोषितभर्तृका ॥ ८४

रक्षेत् कन्यां पिता विद्वा पतिः पुत्रास्तु वार्षिके ।

अभावे ज्ञातयस्त्रेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः ॥ ८५

पितृमातृसुत भ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः ।

हीना न स्याद्दिना भर्ता गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६

पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया ।

इह कोर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७

सत्यामन्या सवर्णाया धर्मकार्यं न कारयेत् ।

सवर्णासु विधौ धर्मं ज्येष्ठया न विनेतराः ॥ ८८

दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवती पतिः ।

आहारेदिधियद्वारानग्नीर्चैवाविलम्बयन् ॥ ८९

सवर्णेभ्य सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।

अनिन्देपु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्धनाः ॥ ९०

विप्रान्मृष्टाभिपिक्तो हि क्षत्रियाणां विप्रः स्त्रियाम् ।

अन्वष्ट शूद्रा निपादो जातः पारशवोऽपि वा ॥ ९१

येत्याशूद्रास्तु राजन्यान्नादिष्योग्री सुता स्मृता ।

येत्याशु करणः शूद्रा विद्वांस्येप रिधिः स्मृतः ॥ ९२

ब्राह्मणां चतुर्यात् सूतो वैश्याद्वैदेहकस्थया ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ८३
 चतुर्या मागधं वैश्याच्छूद्राः सारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ८४
 माहिष्येण करणान्तु रथकारः प्रजायते ।
 षसत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५
 जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधमम् ॥ ८६
 कर्म स्मार्त्तं विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृह्यो ।
 दायकालकृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७
 शरीरचिन्तां निर्वर्त्तय कृतशौचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यासुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ८८
 हुत्वाग्नीन् सूर्यदेवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९
 उपेयादीश्वरश्चैव योगक्षेमार्थं सिद्ध्ये ।
 स्नात्वा देवान् पितॄन्सर्वे तर्पयेदर्शयेत्तथा ॥ ९०
 वेदाथर्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयन्नप्रसिद्धार्थं विद्याश्चाध्यात्मिकीष्वपेत् ॥ ९१
 वलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रियाः ।
 भूतपितृमरुतब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ ९२
 देवेभ्यश्च ह्यतादन्नाच्छेषाद्भूतवलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निक्षिपेत् ॥ ९३
 अन्नं पिष्टमनुष्येभ्यो देयमप्यम्बहं जलम् ।
 स्वाध्यायमम्बहं कुर्यान्न पचेदन्नमात्मने ॥ ९४

बालं सुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः ।
 सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः श्रेष्ठभोजनम् ॥ १०४
 आपोशानेनोपरिष्ठादधर्मादभ्युपगता तथा ।
 अनग्नममृतञ्चैव कार्यधर्मज्ञं द्विजन्मना ॥ १०५
 अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्व्वशः ।
 अप्रणोद्योऽतिथिं सायमपि वाग्भूतृणोदकैः ॥ १०६
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सत्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्भवान् ॥ १०७
 महोच्च वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूनृतवचः ॥ १०८
 प्रतिसंवत्सरन्वर्ध्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः ।
 प्रियो विवाहस्य तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११०
 अध्वनौनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीष्टतः ॥ १११
 परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणाद्वते ।
 याक्पाणिपादचापत्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥
 अतिथिं शोत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् ।
 अहःश्रेष्ठं महासीतं शिष्टैरिष्टैश्च वन्धुभिः ॥ ११२—११३
 उपास्य पचिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीस्तानुपास्य च ।
 भृत्ये. परिहृतो भुक्ता नातिवृत्तोऽथ संविशेत् ॥ ११४
 ग्राह्ये मूहर्त्तं उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।
 घर्मादिकामान् स्ये काले यथाशक्ति न हापयेत् ॥ ११५
 विद्याकर्मयशोयन्मुचितं क्षान्त्वा यथाक्रमम् ।
 षष्ठे प्रभूते. गृहोऽपि वार्दके मानमर्हति ॥ ११६

हृदभारिन्पश्चात्स्त्रोरोगिवरचक्रिणाम् ।

पथ्य देयो नृपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपते ॥

इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च ।

प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११७—१८

प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।

कुषीदक्लविवाणिज्यं पाशुपाल्य विशः स्मृतम् ॥ ११८

शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाजीवन् वणिग्भवेत् ।

शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥ १२०

भार्य्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्त्ता श्राद्धक्रियारतः ।

नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न हापयेत् ॥ १२१

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

दानं दया दमः क्षान्तिः सर्व्वेषां धर्मसाधनम् ॥ १२२

ययोर्वुद्धयर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।

आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्वाभयशठां तथा ॥ १२३

चैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिवेद्विजः ।

प्राक्सीमिकीः क्रियाः कुर्यादयस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ॥ १२४

प्रतिसंवत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।

कर्त्तव्याग्रयणेष्टिष्व चातुर्मास्यानि चैव हि ॥

एषामसम्भवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।

हीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥ १२५—२६

चण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिचितात् ।

यज्ञार्थं लब्धमददद्वासः काकोऽपि वा भवेत् ॥ १२७

कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्रैहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा ।

जीवेद्वापि शिलीष्मेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८

न साध्यायविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥ १२८
 राजान्सेवासियान्ज्येभ्यः सीदन्निच्छेदनं क्षुधा ।
 दम्भिहेतुकपापखण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३०
 शुक्लाम्बरधरो नीचवेशश्मश्रुनखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽग्नौयान्नैकवासो न संस्थितः ॥
 न संग्रयं प्रपद्येत नाकस्मादप्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतश्चैव न स्तेनः स्यान्नवार्द्धभिः ॥ १३१—३२
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्यात् प्रदक्षिणं देवसृष्टौविप्रवनसतीन् ॥ १३३
 न तु मेहेन्द्रदीक्षायावत्तंगोष्ठान्बुभुक्षसु ।
 न प्रत्यर्कान्निगोसोमसन्ध्याम्बुस्त्रीदिजन्मनः ॥ १३४
 नेक्षेतार्कं न नग्नां स्त्रीं न च संस्पृष्टमैथुनाम् ।
 न च मूत्रपुरीषं वा नाशुची राहुतारकाः ॥ १३५
 अयं मे वज्र इत्येवं सर्वमन्त्रमुदारयन् ।
 वर्ष तत्संप्राप्तो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्षिरा न च ॥ १३६
 षोडशाष्टकशक्नुमूत्ररेतांम्यप्सु न निक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिकृष्येत् ॥ १३७
 जलं पिवेन्नाश्रुलिना शयानं न प्रवीधयेत् ।
 नाक्षौ क्रोडेन धर्मप्रेर्व्वशाधितैर्व्वान संविशेत् ॥ १३८
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 द्वेगमश्चतुर्पाद्भारकपानेषु च संस्थितिम् ॥ १३९
 नाघघ्नीत धयन्तीं गा नाहारेण विधेत् क्वचित् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाद्व्यस्योच्छास्रवर्त्तिनः ॥ १४०

प्रतियहे सूनचक्रिध्वजिवैश्यामराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१
 अध्यायानामुपाकर्म्म आवण्यां अवणेन वा ।
 हस्ते नौषधिभावे वा पञ्चम्यां आवणस्य तु ॥ १४२
 सौरमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जलान्ते च्छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं वह्निः ॥ १४३
 त्र्यहं प्रोतेष्वनध्यायः शिष्यत्विग्गुरुवन्धुषु ।
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥
 सन्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४४—४५
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतूसन्धिषु भुक्त्वा वा आह्निकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६
 पशुमण्डुकनकुलमार्जारश्वाहिमुशिकैः ।
 कृतेऽन्तरे अहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७
 शक्रोष्टुर्गर्हभोलूकसामवाणात्तन्निखने ।
 अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८
 देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंभवे ।
 भुक्तार्द्रपाणिरभोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९
 पांशवर्षे दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पुतिगन्धे च शिष्टे व गृहमागते ॥ १५०
 खरौष्ट्रयानहस्त्यश्ननौहृत्तेरिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥
 देवत्विक्स्नातकाचार्यराज्जां ह्याया परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रक्तविण्मूष्ठीवनोद्वर्त्तनादि च ॥ १५१—५२

विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
 भ्रामृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कश्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥ १५३
 दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाभ्रासि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥ १५४
 गोब्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा स्पृशेत् ।
 न निन्दाताडने कुर्यात् सुतं शिष्यञ्च ताडयेत् ॥ १५५
 कर्मणा मनसा वाचा यद्वाङ्मनं समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविहिष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु ॥ १५६
 मातृपित्रतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः ।
 हृद्वालातुराचार्यवैद्यसंश्रितवान्धवैः ॥ १५७
 ऋत्विक् पुरोहितापत्यभार्यादाससनाभिभिः ।
 विवादं वर्ज्जयित्वा तु सर्वान् लोकान् जयेद्गृही ॥
 पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायान्नदीदेवस्तातगर्त्तप्रस्रवणेषु च ॥ १५८—५९
 परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्ज्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहौनस्य नान्नमद्यादनापदि ॥ १६०
 कदर्थ्यवद्वचीराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वेणाभिगस्तवार्द्धुपिगणिकागणदीक्षिणाम् ॥ १६१
 चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंखलीमत्तविहिषाम् ।
 क्रूरोऽपतितत्रात्यदाग्निकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२
 अयोरास्त्रोस्वर्णकारस्त्रोजितग्रामयाजिनाम् ।
 शस्त्रयिकयिकम्भारतुत्रयायज्ञजीविनाम् ॥ १६३
 नृगंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम् ।
 चेन्मधावसुरापीयिसङ्क्षोपपतियेष्मनाम् ॥ १६४

पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५
 अनर्चितं हृथामांसं केशकीटसमन्वितम् ।
 शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं श्वसृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६
 उदक्यासृष्टसङ्कुष्टं पर्यायाम्नश्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा सृष्टश्च कामतः ॥ १६७
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमिचार्द्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहा अपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६८—६९
 सन्धिन्यनिर्द्दशावत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रमैकशफं स्त्रेणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७०
 देवतार्थं हविः शिशुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च ॥ १७१
 क्रथ्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रत्युदटिष्ठिमान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्व्यांश्च ग्रामवासिनः ॥ १७२
 कोयष्टिप्लवचक्राह्वलाकावर्कावष्किरान् ।
 हृथाक्तसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३
 कलविङ्क सकाकीलं कुरवं रज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खस्त्ररीटानज्जातांश्च नृगद्विजान् ॥ १७४
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतो जम्बा सोपवासस्यहं वसेत् ॥ १७५
 पलाण्डुं विड् वराहाश्च च्छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
 लशुनं गृध्रनश्चैव जम्बा चान्द्रायनं चरेत् ॥ १७६

भस्त्राः पञ्चनखाः सेधागोधाकच्छपशङ्काः ।

शगश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७

तथा पाठीनराजोवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।

अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८

प्राणान्त्यये तथाश्वाङ्गे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।

देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९

वसेत् स नरके घोरं दिनानि पशुरोमभिः ।

सन्मितानि दुराचारो यो हन्याद्विधिना पशून् ॥ १८०

सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।

गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१

सौवर्णराजताञ्जनानामूर्द्धपात्रग्रहाश्मनाम् ।

शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्मनाम् ॥

पात्राणां चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।

चरुशुक्लसुवस्त्रं हपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥ १८२—८३

स्वाशूर्पाजिनधान्यानां मूषलोदूखलानसाम् ।

प्रोक्षणं संहतानाञ्च वह्नाश्चैव वाससाम् ॥ १८४

तच्चन दारुशृङ्गास्था गोवालैः फलसम्भुवाम् ।

मार्ज्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५

मोषेरुदकगोमूत्रैः शुध्यत्याविककौशिकम् ।

सन्ध्रीफलैरंशुपट्ट सारिष्टैः कुतपस्तथा ॥ १८६

सगौरसर्पपैः क्षौम पुनः पाकाम्नीहीमयम् ।

कारुहस्तं शुचिं पश्य भैक्षं योपिभुङ्क्षतया ॥ १८७

भृशद्विर्मार्ज्जनादाहात् कानाग्नौक्रमणात्तथा ।

मेकादुर्ध्वं पनात्रे पादगृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८

गोघ्रातेऽत्रे तथा कीटमच्चिकाकिंशदूषिते ।
 सनिलं भस्ममृद्धारि प्रक्षेप्यं विगृहये ॥ १८८
 अपुमीमकताम्राणां चाराखोटकवारिभिः ।
 भस्माग्निः कांस्यलीहानां शुद्धिः प्रायो द्रवस्य च ॥ १८९
 अमेध्याह्नस्य नृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
 पाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातश्च सदा शुचि ॥ १९०
 शुचि गोदमिक्षत्तोयं प्रकृतिस्त्वं महीगतम् ।
 तथा मांसं शृचाण्डालकव्यादादिनिपातितम् ॥ १९१
 रश्मिरग्नौ रजम्जाया गौरश्चोवसुधानिलः ।
 विप्रुपो सच्चिकास्पर्शं वत्सः प्रसवणे शुचिः ॥ १९२
 अजाग्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
 पश्यानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुहैः ॥ १९३
 मुखजा विप्रुपो मेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
 शशश्च चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्ता ततः शुचिः ॥ १९४
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेहासो विपरिधाय च ॥ १९५
 रथ्याकर्हमतोयानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।
 मारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ १९६
 तपस्तप्तासृजद्व्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
 वृषार्यं पितृदेवानां धर्मसंरक्षनाय च ॥ १९७
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
 तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १९८
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ २००

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
 नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ २०१
 विद्यातपोभ्या हीनेन न तु ग्राह्यः प्रतिग्रहः ।
 गृह्णन् प्रदातारमघो नयत्यात्मानमेव च ॥ २०२
 दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतञ्च शक्तिः ॥ २०३
 हेमशृङ्गा शफै रौघ्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
 सकांस्यपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ २०४
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सराक्षीमसम्भितान् ।
 कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम् ॥ २०५
 सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६
 यावद्वत्सस्य पादो हौ मुख योनौ च दृश्यते ।
 तावद्द्वौः पृथिवौ ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २०७
 यथा कथञ्चिद्दत्त्वा गा धेनुं वाधेनुमेव वा ।
 अरोगामपरिक्लिष्टा दाता स्वर्गं महीयते ॥ २०८
 आन्तमवाहनं रोगिपरिचर्या सुरार्चनम् ।
 पादगौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९
 भृदोपाश्वान्नयस्त्राम्भस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।
 नवेगिकं स्वर्गं धुर्यं दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥ २१०
 गृह्णन्धान्याभयोपानच्छत्रुमान्यानुलेपनम् ।
 यानं वृत्तं प्रियं शय्या दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११
 सर्वप्रदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।
 तददं समयाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशैलानां सतानाप्नोति पुष्कलान् ॥ २१३
 कुशाः शाकं पयो भृत्या गन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः ।
 मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४
 अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तार्थमेव च ॥ २१६
 अमावस्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्वियुवं सूर्यसंक्रमः ॥ २१७
 व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 आहं प्रतिरुचिश्चैव आहवकालाः प्रकीर्तिताः ॥ २१८
 अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु ओत्रियो ब्रह्मविदयुवा ।
 वेदार्थविज्जेष्टसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९
 ऋत्विक्स्वस्त्रीयजामाढ्याज्यश्वशुरमातुलाः ।
 तृणाचिकेतदौहित्रश्रिथ्यसम्बन्धिवान्ववाः ॥ २२०
 कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपराश्वैव ब्राह्मणाः आहसम्पदः ॥ २२१
 रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
 अवकौर्णी कुण्डगोली कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२
 भृतकाध्यापकः स्त्रीवः कन्याद्रूथमिशस्तकः ।
 मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः ॥ २२३
 मातृपितृगुरुत्यागौ कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४

निमन्त्रयीत पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानात्मवाक्कुचिः ।

तैश्चापि संयतैर्भावं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २२५

अपराङ्गे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।

पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६

युग्मान् दैवे यथाशक्ति पित्रेऽयुग्मांस्तथैव च ।

परिमृष्टे शुची देशे दक्षिणाप्लवने तथा ॥ २२७

द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्रे उदगेकैकमेव वा ।

मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८

पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।

आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवा स इत्यृचा ॥ २२९

यवेरन्ववकीर्य्याथ भाजने सपवित्रके ।

शन्नोदेव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवास्तथा ॥ २३०

या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।

दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१

तथाच्छादनदानञ्च करशीचार्थमम्बु च ।

अपसव्य ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ।

द्विगुणास्तु कुशान् दत्त्वा हुप्रशन्तस्तेत्यृचा पितॄन् ॥ २३२

आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।

यवार्थान्तु तिनैः कार्याः कुर्यादर्घ्यादि पूर्व्ववत् ॥ २३३

दत्त्वार्घ्यमस्रवास्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।

पितॄभ्यः ग्यानमसीति न्युजं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४

अग्नौ करिष्यन्नादाय पुच्छत्यन्नं हृतप्लुतम् ।

कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो गृत्वान्नौ पितृयज्ञवत् ॥ २३५

हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथालाभोपपन्नेषु रीप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६
 दत्तान्नं पृथिवोपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाद्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति ऋचम् ।
 जम्बा यथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्यताः ॥ २३८
 अन्नमिष्टं हविषश्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
 आ तृप्तेषुस्तु पवित्राणि जम्बा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९
 अन्नमादाय तृप्ताःस्थ शेषं चैवानुमन्य च ।
 तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४०
 सर्वमन्नमूपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।
 उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
 स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् ।
 वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३
 ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चत्ततो जलम् ।
 विश्वेदेवाश्च प्रोयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अद्या च नो मा व्यगमद्बहु देयश्च नोऽस्त्विति ॥ २४५
 अन्नश्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष कञ्चन ॥ २४६
 इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 वाजेवाजे इति प्रोतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७

यस्मिंस्ते संसवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
 पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८
 प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
 ब्रह्मचारो भवेत् तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९
 एव प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।
 यजेत दधिकर्कन्धूमिश्चान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥ २५०
 एकोद्दिष्ट दैवहीनमेकार्घ्यैः कपवित्रकम् ।
 आवाहनाग्नीकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१
 उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने ।
 अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥ २५२
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घ्याथं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३
 यि सामाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 एतत्सपिण्डोकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४
 अर्वाक् सपिण्डोकरण यस्य संवत्सराद्भवेत् ।
 तस्याप्यत्रं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे ॥ २५५
 मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।
 प्रतिसंवत्सरस्यैव आयमेकादशेऽहनि ॥ २५६
 पिण्डास्तु गोऽजगिरेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सुःखिप्रेषु द्विजोच्छिष्टनमार्जयेत् ॥ २५७
 ऋविद्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
 मात्स्यहारिणकीरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥ २५८
 ऐणरौरयवाराजशागैर्ग्रीमैर्यथाक्रमम् ।
 मासद्वयं हि तृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहा ॥ २५९

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 लोहामिषं महाशकं मांसं वार्ध्वाणसस्य च ॥ २६०
 यद्ददाति गथास्थश्च सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ।
 तर्षा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१
 कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।
 द्यूतं कृषिश्च वानिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्व्वकामानाप्नोति आह्वदः सदा ॥ २६३
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्ज्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 शस्त्रेण तु हृता ये वै तेभ्यस्त्रत्र प्रदीयते ॥ २६४
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शीर्य्यं क्षेत्रं बलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठश्च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां तथा ॥ २६५
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६
 धनं विद्यां भिषक् सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविक्रम् ।
 अश्वानायूश्च विधिवद्वयः आह्वं सम्प्रयच्छति ॥ २६७
 कृत्तिकादि भरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् ।
 आस्तिकः अह्वानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आह्वेन तर्पिताः ॥ २६९
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७०
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेऽन्यथै जलं मुण्डांश्च पश्यति ॥ २७२

काषायवाससस्यैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।

अन्यजैर्गर्दभैरुष्टैः सहैकचावतिष्ठते ॥ २७३

व्रजन्तश्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।

विमना विफलारम्भः ससीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४

तेनोपसृष्टौ लभते न राज्यं राजनन्दनः ।

कुमारौ न च भर्तारमपत्य न च गर्भिणी ॥ २७५

आचार्य्यत्वं ओत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।

वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिश्चैव कृषीवलः ॥ २७६

स्रपनं तस्य कर्त्तव्यं पूर्णेऽङ्गि विधिपूर्व्वकम् ।

गौरसर्पपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ॥ २७७

सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ।

भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८

अश्वस्थानादगजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमादध्रदात् ।

मृत्तिकां रीचनां गन्धान् गुग्गुलुश्चाप्सु निक्षिपेत् ॥ २७९

या आहृता एकवर्णेस्तुर्भिः कलग्नैर्हृदात् ।

चर्मस्थानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८०

सहस्राक्षं शत धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन व्वाभिमपिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१

गगने वरूणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः ।

भगमन्त्रश्च वायुश्च भग सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२

यत्ते केशेषु दीर्भाग्यं सोमन्ते यश्च मूर्धनि ।

जलाटे कर्णयोरेक्षोरापस्तदघ्नन्तु सर्व्वदा ॥ २८३

स्नातप्य सापंप तैल स्रवेणोऽुम्बरेण च ।

जुहुयाग्मूर्धनि कुशान् मय्येन परिगृह्य च ॥ २८४

मितथ सम्मितस्यैव तथा शालकटङ्कटः ।

कुशान्दो राजपुत्रस्येत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५

नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।

दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्थं सर्व्वतः ॥ २८६

कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललीदनमेव च ।

मत्स्यान् पक्वांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७

पुष्पं चित्रं सुगन्धश्च सुराश्च त्रिविधामपि* ।

मूलकं प्ररिक्तं पुपांस्तथैवोण्डेरकं स्रजम् ॥ २८८

दधन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।

एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः† ॥ २८९

विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ।

दूर्वांसर्षपपुष्पाणां दत्त्वाष्ट्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९०

रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति‡ देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्यद्याहस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२

एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।

कर्म्मणां फलमाप्नोति त्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३

आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।

महागणपतेश्चैव कुर्व्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४

* The Bombay text reads विविधामपि ।

† The last line of the couplet does not occur in the Bombay Edition.

‡ Another reading is भगं भवति ।

त्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
 दृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरोन् ॥ २८५
 सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २८६
 ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
 रजतादयसः सीसात् कास्यत् कार्या ग्रहाः क्रमात्* ॥ २८७
 स्वर्णैर्वा पटे तेषां गन्धैर्नगडलेऽथवा ।
 यागवर्गं प्रदेयानि वामासि कुक्षुमानि च ॥ २८८
 गन्धाच्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः ।
 कर्णय्या सत्ववत्तश्च चरव प्रतिदेवतम् । २८९
 आक्षर्येण इमं देवा अग्निर्सूर्वा दिवः ककुत् ।
 उद्बुध्यस्तेति च ऋचो ययासहस्रं प्रकीर्तिताः ॥ २९०
 बृहस्पते अत्यर्घ्यस्तुयैवान्नात् परिसृतः ।
 शन्नो देवीस्तुयाकाण्डात् केतुं कृण्वन्निमाः क्रमात्† ॥ २९१
 अर्कं पलाशं खदिरस्वपामार्गोऽय पिप्पलं ।
 उदुम्बरं शमीं दूर्वां कुशाच्च नमिषः क्रमात् ‡ ॥ २९२
 एकैकम्याष्टशतमष्टाविंशतिर्गैव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिर्भृश दध्ना चीरेण वा युताः ॥ २९३

* And here read —

भाष्कराङ्गान्को रत्नौ शन्नी शुक्र निशाचरौ ।

सोमपुत्रोऽगुष्टेव तावुभौ पौतर्कान्मृता ।

एतैर्गन्धैश्च विद्यात् राहुः केतुं तथैव च ।

The English text of the text is as follows :

* The English text of the text is as follows :

गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्ठिकम् ।
 दध्योदनं हविष्यपूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च* ॥ ३०४
 दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५
 धेनु शङ्खस्तथानडान् हेमवासो हयस्तथा† ।
 कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ३०६
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७
 ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छायाः पतनानि च ।
 भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः ग्रहाः‡ ॥ ३०८
 महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो वृद्धसेवकः ।
 विनीतः सत्त्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
 अदोर्घसूत्री स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।
 धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ३१०
 स्वरन्ध्रगोमन्वीक्षिकां दण्डनीत्यां तथैव च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां तथ्याश्चैव नराधिपः ॥ ३११
 समन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्रज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन् ।
 ते सार्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥ ३१२

* The Bombay text is दध्योदनं घृतान्नं च कृत्तरामिष चित्रकम् ।

† Another reading is क्रमात् for तथा and स्मृता for क्रमात् ।

‡ In some texts the following sloka occurs

ग्रहणामिदमातिथ्यं कुर्यात् संवत्सरादपि ।

प्रारोग्यवल संपन्नो जीवेच्च शरदः शतम् ॥

पुरोहितश्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्याश्च कुशलमथर्वीङ्गिरसे तथा ॥ ३१३
 श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयादृत्विजस्तथा* ।
 यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४
 भोगांश्च दद्याद्दिप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अक्षयोऽयं निधौ राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५
 अस्कन्ममव्यथश्चैव प्रायश्चित्तेरदूषितम् ।
 अग्नेः सकाशाद्विप्राग्नीं हृतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६
 धर्मोणालव्यमोहेतु* लव्यं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वर्द्धयेन्नीत्या वृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ३१७
 दद्याद्भूमिं निवन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।
 आगामिभद्रन्तपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८
 पटे वा ताम्रपटे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महीपतिः ॥ ३१९
 प्रतिग्रहपरीमाण दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥ ३२०
 रम्य पशव्यमाजोव्यं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोशात्मगुप्तये ॥ ३२१
 तत्र तत्र च निषणातानध्यक्षाम् कुशलान् शुचीन् ।
 प्रकुर्व्यादायकर्मन्तव्ययकर्मसु चीयतान् ॥ ३२२

* The Bombay reading is with the variation — वृणुयादेव च त्विज ।

† The Bombay text is अलव्यमोहेतुर्गण ।

नातः परतरो धर्मो नृपाणा यदुपार्जितम्* ।
 विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभ्यद्याभयं तथा (सदा) ॥ ३२३
 य आह्वेषु युध्यन्ते भूम्यर्थमपरान्मुखाः ।
 अकूटैरायुर्धैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४
 पदानि क्रतुतुल्यानि अग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
 राजा सुकृतमादत्तेहतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५
 तवाहंवादिनं क्लीवं निर्हेति परसङ्गतम् ।
 न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६
 कतरक्षः समुत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम् ।
 व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७
 हिरण्यं व्याप्तानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत्† ।
 पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः (संगतः) ॥ ३२८
 ततः स्वैरविहारौ स्यान्मन्त्रिभिर्वा समागतः ।
 वलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ३२९
 सम्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
 गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३०
 संविशेत् तुर्य्यघोषेण प्रतिबुध्येत्तथैव च ।
 शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्व्वकर्त्तव्यतास्तथा ॥ ३३१
 प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैराशौभिर्भिनन्दितः ॥ ३३२
 दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वाः काञ्चनं महौम् ।
 नैवेशिकानि च तथा आत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३

* The Bombay reading is यदुवणार्जितम् ।

† The Bombay Text reads —न्यासेत्ततः ।

ब्राह्मणेषु क्षमी क्षिग्धेष्वजिह्वः क्रोधनोऽरिषु ।
 स्याद्राजा भृत्यवर्गे च प्रजासु च यथा पिता ॥ ३३४
 पुण्य षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥ ३३५
 चाटतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पोष्यमानाः प्रजा रक्षेत कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६
 अरक्ष्यमाण्यः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किंलिपं प्रजाः ।
 तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद्गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७
 ये राष्ट्राधिकृतास्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवारुयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः* श्रोत्रियान् वासयेत् सदा ॥ ३३९
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोपं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्द्वगतथीको नाशमेति सवान्धवः ॥ ३४०
 प्रजापोडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
 राज्ञः कूलं । अयं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते ॥ ३४१
 य एव धर्म्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तमेव कृत्स्नमाप्नोति परगृहं वशं नयन् ॥ ३४२
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३
 मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्याद्यद्यन्त्रे' न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ ३४४

* The Bombay Text reads —मदानमान सत्कारा ।

† The Bombay Text reads —यद्यास्य ।

अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः ।
 क्रमशो मण्डनं चित्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ३४५
 उपायाः स न दाः क्ष भेदो दण्डस्तथैव च ।
 सम्यक् प्रयुक्ताः सिध्येयुर्दण्डस्त्वगतिकागतिः ॥ ३४६
 सन्धिश्च विग्रहं यानमासन संश्रयं तथा ।
 द्वैधीभाव गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥ ३४७
 यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परच्च हीन आत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८
 देवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्व्वदैहिकम् ॥ ३४९
 केचिदैवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलवृद्धयः* ॥ ३५०
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 पर्व पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३५१
 हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः ।
 अतो यतेत तत्प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥ ३५२
 स्वाभ्यमात्यौ जनो दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च ।
 मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३
 तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्व्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्म्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४

* The following is the Bombay reading —

केचित् दैवात्ऽटात् केचित् केचित् पुरुष कारतः ।
 सिध्यन्त्यर्था मनुष्याणां तेषां योनिस्तु पौरुषम् ॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतवृद्धिना ।
 सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्व्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६
 अधर्म्मदण्डनं^१ स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम् ॥ ३५७
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा शशुरो मातुलोऽपि वा ।
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्म्माद्विचलितः स्वकात् ॥ ३५८
 यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग् वध्यांश्च घातयेत् ।
 द्रष्टुं स्यात् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३५९
 इति सञ्चिन्त्य नृपति क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।
 व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सम्यैः परिव्रतोऽन्वहम् ॥ ३६०
 कुलानि जातीः श्रेणोश्च गणान् जनपदांस्तथा ।
 स्वधर्म्मचलितान् राजा विणीय स्थापयेत् पथि ॥ ३६१
 जालसूर्यमरीचिस्थं तसरिणुरजःस्मृतम् ।
 तिष्ठो लिङ्गात् तास्त्रिस्रो राजसर्षप उच्चते ॥ ३६२
 गौरस्तु ते त्रयः पट् ते यतो मध्यस्तु ते त्रयः ।
 क्षण्डालः पञ्च ते मापस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ ३६३
 पलं सुवर्णाद्यत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।
 द्वे क्षण्डाले रौप्यमाशो धरणं षोडशैव ते ॥ ३६४
 शतमानतु दशभिर्द्वरणैः पलमेव च ।
 निष्कः सुवर्णाद्यत्वारः कार्ष्णिकस्ताम्रिकः पणः ॥ ३६५

* The Bombay Text reads - समासवरदक्षिणैः ।

साशीतिः पणसाहस्री दण्ड उत्तमसाहसः ।
तदर्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६
धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा ।
योज्या व्यस्ताः समस्ता या अपराधवशादिभे ॥ ३६७
ज्ञात्वापराधं देशश्च कालं वलमथापि वा ।
वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ ३६८
इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारो ।
नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ १
श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
राज्ञा सभासदः कार्यं रिपौ मित्ने च ये समाः । २
अपश्यता कार्यवशाद्व्यवहारान् नृपेण तु ।
सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मावित् ॥ ३
रागाक्तोभाङ्गयादापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ४
स्मृत्याचारव्यापेतेन मार्गेणाऽधर्षितः परैः ।
आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हितम् ॥ ५

प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 ससामासतदर्शनाहर्नामजात्यादि चिह्नितम् ॥ ६
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावादकसन्निधौ ।
 ततोऽर्थी लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७
 तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषुपदर्शितः ॥ ८
 अभियोगमनिस्तौर्थ्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतिं नयेत् ॥ ९
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये ॥ १०
 निह्वये भावितो दद्याद्धनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगौ द्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत् ॥ ११
 साहसस्तेयपातृष्यगोमिश्रापात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः ॥ १२
 देशाद्देशान्तरं याति सृक्किणी परिलेढि च ।
 ललाटं स्विद्यते चास्य मुखं वैवर्ण्यमेति च ॥ १३
 परिश्रुष्यत् खलहाक्यो विरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथौष्ठौ निर्भुजत्यपि ॥ १४
 स्वभावाद्विपृक्ति गच्छेन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्तितः ॥ १५
 सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यद्य निष्पतेत् ।
 न चाहृतो यदेत् किञ्चित्तो नो दण्डय स स्मृतः ॥ १६
 साक्षिपृथगतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽपरोभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १७

सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८
 क्लृप्तं निरस्य भूतेन व्यवहारान् नयेन्नृपः ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९
 निह्वये लिखितेऽनेकमेकदेशविभावितः ।
 दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः ॥ २०
 स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रार्त्तु बलवद्धर्मशास्त्र मितिस्थितिः ॥ २१
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कौर्त्तितम् ।
 एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२
 सर्वेष्वव विवादिषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥ २३
 यश्चतोऽब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४
 आधिसीमोपनिधिपजङ्गबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५
 आध्यादीनां निहन्तारं धनिने दापयेद्धनम् ।
 दण्डश्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा ॥ २६
 आगमोऽत्यधिको भोगादिना पूर्व्वक्रमागतात् ।
 आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकापि यत्र नो ॥ २७
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसो ॥ २८
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थी तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९

आगमेन विशुद्धेन भोगः याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति* ॥ ३०
 नृपोणाधिकृताः प्रूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१
 बलोपाधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान् निवर्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारिर्बहिःशत्रु कृतांस्तथा ॥ ३२
 मत्तोन्मत्तार्तव्यसनिबालभीतादियोजितः ।
 असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३
 प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेत्तिङ्गैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४
 राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्विजिभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ॥
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५
 इतरेण निधौ लब्ध्वे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनिवेदितदिघ्नातो दाप्यस्त्वं दण्डमेव च ॥ ३६
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
 अददद्भिः समाप्नोति क्लिष्टं यस्य तस्य तत् ॥ ३७
 इत्यसाधारणव्यवहार मातृका प्रकरणम् ।
 अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सवन्धके ।
 वर्णक्रमाच्छतं द्विस्त्रिसतुःपञ्चकमन्यथा ॥ ३८
 कान्तारगान्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम् ।
 दशुर्वा स्वस्रता वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ ३९
 सन्ततिन्तु पशुस्त्रोणां रसम्याष्टगुणा परा ।
 वस्त्रधान्यहिरण्यान्यां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः ॥ ४०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।

साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम् ॥ ४१

ग्रहोतानुक्रमादाप्यो धनिनामधमर्णिकः ।

दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२

राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम् ।

पञ्चकंच शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णिकः ॥ ४३

हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् ।

ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्द्वाप्यो यथोदयम् ॥ ४४

दौयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।

मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद्वर्द्धते न ततः परम् ॥ ४५

अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणञ्च कृतं भवेत् ।

दद्युस्तद्वक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६

न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।

दद्याद्वते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्वीकृतं तथा ॥ ४७

सुराकामद्युतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् ।

वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैष्टकम् ॥ ४८

गोपशैण्डिकशैलूषरजकव्याधयोपिताम् ।

ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मात्त्वत्तिस्तदाश्रया ॥ ४९

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।

स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥ ५०

पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिषुतेऽथवा ।

पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निहन्ते साक्षिभावितम् ॥ ५१

ऋक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिदग्राहस्तथैव च ।

पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः ॥ ५२

भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।
 आद्यै तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ५४
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
 न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर्द्व्युर्द्द्विनाय ये स्थिताः ॥ ५५
 वहवः स्युर्यदि स्वांशैर्द्व्युः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६
 प्रतिभूर्द्वापितो यत्र प्रकाशं धनिने धनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७
 सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८
 आधिः प्रणश्येद्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
 काले कालकृतो नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥ ५९
 गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽध द्वापिते ।
 नष्टो देयो विनष्टश्च देवराजकृतादृते ॥ ६०
 आधिः स्वीकरणात् सिद्धी रक्ष्यमानोऽप्यसारताम् ।
 यातयेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१
 चरित्रवन्धककृतं सहस्रं दापयेदनम् ।
 सत्यद्वारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२
 उपस्थितस्य मोक्षान्य आधिः स्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यम्याऽधिमाप्नुयात् ॥ ६३
 तत्कालकृतमुन्यो या तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः ।
 विना धारणकादापि विक्रोणीत ससाक्षिकम् ॥ ६४

यदा तु द्विगुणौभूतमृणमाधौ तदा खलु ।

मोच्य आधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५

इति ऋणादानप्रकरणम् ।

वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम् ।

द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६

न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतत्स्करैः ।

भेषजं न्मार्गितिऽदत्ते दाप्यो दण्डञ्च तत्समम् ॥ ६७

आजीवन् स्वेच्छया दण्डो दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।

याचितां वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८

इति निक्षेपादिप्रकरणम् ।

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यचादिनः ।

धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९

व्रजवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।

यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७०

श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः ।

असाक्षिणस्तु वचनान्नात्र हेतोरुदाहृतः* ॥ ७१

स्त्रीवृद्धवालकितवमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तकाः ।

रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकुट्टिकलेन्दियाः ॥ ७२

पतिताम्वर्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।

साहसो दृष्टदोषश्च निर्दूतश्चेत्यसाक्षिणः ॥ ७३

उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।

सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यं पारुष्यं साहसे ॥ ७४

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
 ये च पापकृतां लोका मंहापातकिनां तथा ॥ ७५
 अग्निदानाच्च ये लोका ये च स्त्रीवालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमन्तं वदेत् ॥ ७६
 सुकृतं यत्त्वया किञ्चिजन्मान्तरयतैः कृतम् ।
 तत् सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७
 धनुर्वन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशवन्धकम् ।
 राक्षो सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशत्तमेऽहनि ॥ ७८
 न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
 स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ॥ ७९
 द्वैधे वह्नां वचनं समेषु गुणिनान्तथा ।
 गुणिवैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवन्मताः ॥ ८०
 यस्योचुः साक्षिणः सत्या प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।
 अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ॥ ८१
 उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवन्तमाः ।
 द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२
 पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृतसाक्षिणस्तथा ।
 विवादाद्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३
 यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्यो निहते तत्तन्मोहतः ।
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणान्तु विवासेयत् ॥ ८४
 वर्षिणान्तु वधी यत्र तत्र साक्ष्यमन्तं वदेत् ।
 तत्पावमाय निर्व्याप्ययतः सारस्वतं हि द्विजैः ॥ ८५
 इति साक्षिप्रकरणम्

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरुच्या तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६
 समामासतदर्पाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः ।
 सन्नक्षचारिकात्मीयपिटनामादिचिह्नितम् ॥ ८७
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलिखितम् ॥ ८८
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पिटनश्मकपूर्वकम् ।
 अत्राहममूकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९
 उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकस्तनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९०
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
 तत् प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपाधिक्षतादृते ॥ ९१
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधिस्तु भुज्यते तावदुयावत्तन्न प्रदीयते ॥ ९२
 देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा ।
 भिन्ने दग्धेऽथवा च्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ ९३
 सन्दिग्धलेख्येशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्दत्त्वा धनं ऋणी ।
 धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ९५
 दत्तृणं पाठयेत्ते खरं शुद्धं वान्यत्तु कारयेत् ।
 साक्षिमच्च भवेदुयद्वा तद्वातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६

इति लेख्यप्रकरणम् ।

तुलाग्न्यापोविषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तारि ॥ ८७
 रुच्या वान्यतरः कुर्यादितरो वर्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ८८
 सचैल स्नानसाहच्य सूर्योदय उपोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ८९
 तुला स्त्रीवालवृषान्वपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम् ।
 अग्निजेलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ ९०
 नासहस्रादरेत् फालं न विषं न तुला तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वह्नियुः शुचयः सदा ॥ ९१
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमोभूतो रेखा कृत्वावतारितः ॥ ९२
 त्वं तुले मत्प्रधामामि पुरा देवैर्विनिर्मिता ।
 तत् सत्यं वद कल्याणि संशयान्मा विमोचय ॥ ९३
 यद्यस्मि पापकृन्नातस्ततो मां त्वमधोनय ।
 शुद्धश्चेद्भूमयोर्हं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ९४
 करौ विन्दितव्रीहीर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
 सप्तचाशत्य पद्माणि तावत्सत्रेण वेष्टयेत् ॥ ९५
 तमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ।
 माज्जिवत् पुण्यपापेभ्यो वृद्धिं सत्य कवे मम ॥ ९६
 तम्येत्युक्तवतो लीढं पञ्चागतपन्निकं ममम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्डं तस्तयोजनयोरपि ॥ ९७
 स तमादाय सप्तैव मण्डलानि गर्भव्रजेत् ।
 पीडयान्नुन्निकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ ९८

सुक्ताग्निं सृदितव्रीहिरदग्धं शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०८
 सत्येन साभिरक्षस्व वरुणेत्यभिशास्यकम् ।
 नाभिदध्नोदकस्थस्य गृह्यौत्वोरु जलं विधेत् ॥ ११०
 समकालमिषुं सुतप्तानवेद्यो जघ्नी नरः ।
 गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चैच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११
 त्व विष ब्राह्मणः पुत्र सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
 त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विमिश्रितजम् ।
 यस्य वेगैर्विना जीर्णतस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसूतित्रयम् ॥ ११४
 अर्वाक् चतुर्दशादङ्गो यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः ॥ ११५

इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् स्वेच्छया विभजेत् सुतान् ।
 ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वं वा स्युः समांशिनः ॥ ११६
 यदि कुर्यात् समानंशान पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्ता वा श्वशुरेण वा ॥ ११७
 शक्तस्यानौहमानस्य किञ्चिद्वक्त्रा पृथक् क्रिया ।
 न्यूनाधिकविभक्तानां धर्मग्रः पितृकृतः स्मृतः ॥ ११८
 विभजेरन सुताः पित्रोरुर्द्ध्वमृक्ष्यमृणं समम् ।
 मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९

पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जिं तम् ।
 मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्ववेत् ॥ १२०
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युदरेत् तु यः ।
 दायादेभ्यो न तद्दद्यादुविद्वया लब्धमेव च ॥ १२१
 यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
 भागो यवीयसां तत्र यदि विद्वानुपालिनः ॥ १२२
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३
 भूर्या पितामहोपात्ता निवन्धो द्रव्यमेव वा ।
 तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्य पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ १२४
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णर्या विभागभाक् ।
 दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ॥ १२५
 पितृभ्या यस्य यदुक्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितरुर्द्वं विभजता माताप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६
 अमस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः ।
 भगिन्यश्च निजादशाहत्वाशन्तु तुरीयकम् ॥ १२७
 चतुर्निहरेकभागाः स्युर्वर्गशो ब्राह्मणात्मजाः ।
 तत्रजान्निहरेकभागा विडजौ तु व्येकभागिनः ॥ १२८
 अन्योन्यापहतं द्रव्यं विभक्ते तत्तु दृश्यते ।
 तत् पुनस्ते समरंशेर्विभजेरत्रिति स्थितिः ॥ १२९
 अपुत्रेण परजेने नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यमोरिक्वी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १३०

श्रीरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पृथिकासुतः ।
 चेतजः चेतजातस्तु सगोत्रे णेतरेण वा ॥ १३१
 गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो मतः ।
 कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ १३२
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३३
 क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः क्षत्रिमस्तु स्वयंक्षतः ।
 दत्तात्मा तू स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सद्योडजः ॥ १३४
 ऋगृष्टी गृह्यते यस्तु सौऽपविजो भवेत् सुतः ।
 पिण्डदोऽंशहरस्त्रैषापूर्वाभावे परः परः ॥ १३५
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽंशहरो भवेत् ॥ १३६
 नृते पितरि कुर्युस्तु भ्रातरस्त्वर्द्धभागिकम् ।
 अभ्रातृको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३७
 पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सन्नह्यचारिणः । १३८
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर्थातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९
 वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणासृक्यभागिनः ।
 क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रे कतीर्थिनः ॥ १४०
 संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्यादपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१
 अन्योदर्थस्तु संसृष्टी नान्योदर्थं धनं हरेत् ।
 असंसृष्टपि चादद्यात् संसृष्टो नान्यमादजः ॥ १४२

लौकोऽय पतितस्तज्जः पङ्कजस्तको जडः ।

अन्योऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्या स्युर्निरंगजाः ॥ १४३

औरसाः क्षेत्रजास्तोषां निर्दोषा भागहारिणः ।

सुतश्चैषा प्रभर्तव्या यावद्वै भर्तृमावृजताः ॥ १४४

अपुत्रा योपितश्चैषा भर्तव्याः साधुवृत्तयः ।

निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकुलास्त्रयैव च ॥ १४५

पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युणगतम् ।

आविवेदनिकं चैव श्रौषणं परिकीर्तितम् ॥ १४६

वन्तुदत्तं तथा गुल्ममन्वाध्रियकमेव वा ।

अप्रजयामतौतायां वान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७

अप्रज श्रौषणं भर्तृर्नाह्नादिषु चतुर्थं पि ।

दुहितृणां प्रसूता चेत् शिष्येषु पिढगामि तत् ॥ १४८

दत्त्वा कन्यां हरन दण्डोप्ययं दद्याच्च सोदयम् ।

मृताया सर्वमादद्यात् परिशोष्योभयव्ययम् ॥ १४९

दुर्मित्रे धर्मकार्ये च व्याधौ मन्त्रतिरोधके ।

गृहीतं श्रौषणं भर्ता न न्नियं दातुमर्हति ॥ १५०

अविविद्वन्मित्रैः दद्यादाविवेदनिकं समम् ।

न दत्तं श्रौषणं यम्यं दत्ते त्वष्टं प्रकीर्तितम् ॥ १५१

विभागनिचवे प्रातिवन्तुनाच्यमित्तिग्वितैः ।

विभागभावना ज्ञेया गृह्येवैव यौतवै ॥ १५२

इति रिक्त्यभागप्रकरणम् ।

मोक्षो विवादे ज्ञेयः सामन्ताः स्युर्विराटयः ।

नोया मोमादृणानां ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३

नयेयुरेते सीमानं स्थलाङ्गारस्तुषट्मैः ।
 सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याचैरूपलक्षिताम् ॥ १५४
 सामन्ता वा समाग्रामाच्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
 रक्तस्रग्धसनाः सौमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५
 अनृते च पृथग्दण्डा राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
 अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्त्तकः ॥ १५६
 आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेशसु ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षांस्तुप्रवहादिषु ॥ १५७
 मर्त्यादायाः प्रमेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
 क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधसीत्तममध्यमाः ॥ १५८
 न निर्धेयोऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
 परभूमिं हरन् कूपः खल्यक्षेत्रो वह्नदकः ॥ १५९
 स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।
 उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावेऽमहीपतेः ॥ १६०
 फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।
 तत् प्रदाप्या कष्टशदं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१
 इति सीमाविवादप्रकरणम् ।
 माषानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।
 दण्डनोया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धसजाविक्रमम् ॥ १६२
 भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताङ्घ्रिगुणो दमः ।
 सममेषा विवीतेऽपि खरोद्गं महीषीसमम् ॥ १६३
 यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम् ।
 गोपस्तावस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४

प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिक' ।

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६

कृतगित्योऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।

अन्तेवासो गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रद' ॥ १८७

इत्यभ्युपेत्य गुचूपाप्रकरणम् ।

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्नास्य तद तु ।

वे विद्या वृत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्मः पाल्यतामिति ॥ १८८

निजधर्माविरोधेन यस्तु सामरिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ १८९

गणद्वयं हरेदयस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः ।

सर्वस्वहरण कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवांसयेत् ॥ १९०

कर्त्तव्यं वचनं सर्वं समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरौतः स्यात् स दाप्य' प्रथमं दमम् ॥ १९१

समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विमर्जयेत् ।

स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा सन्नीपतिः ॥ १९२

समूहकार्यप्रज्ञितो यन्नभेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाप्यो यद्यभौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३

धर्मज्ञा गुचयोऽनुत्वा भवेयु' कार्यचिन्तका ।

कर्त्तव्य वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४

त्रेगिनैगमपापाग्निङ्गानामप्ययं विधिः

भेदश्चैषा नृपो रज्जेत् पृथ्वृत्तिश्च पालयेत् ॥ १९५

इति संविद्व्यतिक्रमप्रकरणम् ।

गृन्तातवेतन' कर्म त्वजनं दिगुगमावहेत् ।

अगृन्ताते नम दाप्यो भृत्यं रज्ज उपस्कर' ॥ १९६

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुसस्यतः ।

अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीचिता ॥ १८७

देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।

तत्र स्यात् स्वामिनश्चन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १८८

यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।

उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्यं कुर्यादयद्याश्रुतम् ॥ १८९

अराजदैविकान्नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।

प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २००

प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि सन्त्यजन् ।

भृतिसर्द्धपथे सर्व्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।

गृह्णीयाद्भूर्त्तकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ २०२

स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।

जितमुद्ग्राहयेज्जेने दद्यात् सत्यं वचः क्षमी ॥ २०३

प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे भूर्त्तमण्डले ।

जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४

द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।

राज्ञा सचिह्नं निर्व्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५

द्यूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।

एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राण्णद्यूते समाह्वये ॥ २०६

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सत्यासत्यान्यथास्तौत्तेर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।

क्षेप करोति चेद्दण्डः पणानर्धत्रयोदशान् ॥ २०७

अभिगन्तास्मि भगिनी सातरं वा तवेति च ।
 गपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८
 अर्होऽधमेषु द्विगुणः परर्चोऽधृत्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयनां कार्यं वर्णं जात्युत्तराधरैः ॥ २०९
 प्रातिलोमापवादिषु द्विगुणान्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोम्येन तस्मादर्होऽर्हानितः ॥ २१०
 बाहुषोवानेव सकृद्विविनाशि वाचिके दमः ।
 शल्यस्ततोऽर्ध्विकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११
 अर्गस्तन्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दण्ड ।
 यथागक्तः प्रतिभुवं दाप्यः केसाय तस्य तु ॥ २१२
 पतनीये हते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु णाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३
 वैविशन्तुं पदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपृगानां प्रथमो ग्रामदेगयोः ॥ २१४

इति वाक्पाठ्यप्रकरणम् ।

अमाजिक्ते हते दिक्षैर्युक्तिमिघागमेन च ।
 दण्ड्यो व्यवहारन्तु कृटचिह्नकतो मयात् ॥ २१५
 भस्त्रपदुरजःसर्गे दण्डो दण्डयणः स्मृतः ।
 अमेध्यपारिनिष्ठान्मर्गने द्विगुणस्ततः ॥ २१६
 स्मिन्नेव परर्चोषु द्विगुणान्मृतमेषु च ।
 क्षेपेऽर्होऽर्हो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७
 विप्रोडाक्षर देयमद्रमद्राह्वगम्य तु ।
 वदन्तं प्रथमो दण्डः मंसर्गे तु तदार्धिक ॥ २१८

ऊदगूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
 परस्परन्तु सर्वेषां शस्ते मध्यमसाहसः ॥ २१८
 पादकेशांशुककरालूच्छनेषु पणान् दश ।
 षोडशकृपांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२०
 शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
 द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽमृतजः ॥ २२१
 करपाददन्त भङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२
 चेष्टाभोजनवागोधे नेत्रादि प्रतिभेदने ।
 कन्धरावाहुसक्त्याञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३
 एकं घ्नतां वह्नाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानधनव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कालहे समुदाहृतः ॥ २२५
 अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्चदश विंशतिन्तद्वयं तथा ॥ २२६
 दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमन् ॥ २२७
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डयः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९
 प्रेरोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 उपजीव्याद्रमाणाञ्च विंशतिर्द्विगुणो दमः ॥ २३०

चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।

जातद्रमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ २३१

गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानीषधिवीरूधाम् ।

पूर्वस्मृतादर्द्धदण्ड' स्थानियुक्तेषु कर्तने ॥ २३२

इतिदण्डपारुष्यप्रकरणम् ।

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।

तन्मुल्याद्विगुणो दण्डो निह्ववे तु चतुर्गुणः ॥ २३३

यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।

यश्चैवमुक्ताहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४

अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्या प्रहारकः ।

सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५

सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।

पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६

स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।

अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च देवे पित्रे च भोजकः ।

अयुक्तं शपथ कुर्वन्नयोग्योयोग्यकर्मकृत् ॥ २३८

वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।

साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २३९

पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्यशिष्यकाः ।

एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४०

इति साहसप्रकरणम् ।

यसान्मतीन् पणान् दण्डो नेजकस्तु पराशकम् ।

विक्रयावक्रयाधानयानितेषु पणान् दश ॥ २४१

पितापुत्रविराधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।
 अन्तरे च तयोर्यः स्यान्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२
 तुलाशासनमानानां कूटक्कन्नाणकस्य च ।
 एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३
 अकूटं कूटकं व्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 स नाणकपरोक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४
 भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्तु प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषुत्तमं दमम् ॥ २४५
 अवन्ध्यं यश्च बध्नाति वन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ २४७
 भेषजस्नेहलवण-गन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८
 मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठवल्कलवाससाम् ।
 अजातौ जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥ २४९
 समुद्रपरिवर्त्तञ्च सारभाण्डञ्च कृत्रिमम् ।
 आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५०
 भिन्ने पणे तु पञ्चाशत्पणे तु शतमुच्यते ।
 द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१
 सम्भूय कुर्वतामर्घ्यं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
 अर्घ्यस्य ङ्गासं वृद्धिं वा जानता दम उत्तमः ॥ २५२
 सम्भूयवणिजां पण्यमनर्घ्येणोपरून्धताम् ।
 विक्रीणतामभिहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३

राजभिः स्थापयते योऽर्घ्यः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयां वानिःस्रवस्तस्माद्वणिजा लाभकृत् स्मृतः ॥ २५४
 स्वदेशपण्ये तु शतं वणिगृह्यक्रीत पञ्चकम् ।
 हंगकं पारदेश्य तु यः सद्यः क्रयविक्रयो ॥ २५५
 पण्यस्थोपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।
 अर्ध्याऽनुग्रहकृत् कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ २५६
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयं तस्य द्वापरोऽसौ दिग्वाभंवा दिगागते ॥ २५७
 विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वक्रेतुर्थगृह्णाति ।
 हानिश्चेत् क्रेतदोषिण क्रेतुर्वाहि सा भवेत् ॥ २५८
 राजदेवोपघातेन पण्यदोष उपागते ।
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९
 अन्यहस्ते च विक्रीत दुष्टं वा दुष्टवदयटि ।
 विक्रोणोते दमस्तत्र मूल्यात् तु द्विगुणो भवेत् ॥ २६०
 क्षयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविजानता ।
 क्रोत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन् पडभागदण्डभाक् ॥ २६१

इति विक्रोयासम्प्रदानप्रकरणम् ।

समवायेन वणिजा लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।
 लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा सविदा कृतौ ॥ २६२
 प्रतिपिदमनादिष्टं प्रमादात्पञ्च नाशितम् ।
 स तद्व्याधिप्लवाच्च रजिताद्दण्डमागभाक् ॥ २६३
 अव्यप्रेक्षेपणादिगं भागं गृह्णन् नृपो हरेत् ।
 व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् ॥ २६४

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्यानादपासरन् ।
 दाप्यस्वष्टगुणं यच्च सव्याजक्रायविक्रयी ॥ २६५
 तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
 ब्राह्मणप्रतिवेश्यानामितदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६
 देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः ।
 ज्ञातयो वा हरियुस्तदागतास्ते विना नृपः ॥ २६७
 जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
 अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्मिणाम् ॥ २६८
 इतिसम्भूयसमुत्थानम् ।

ग्राहकैर्गृह्यते चोरो लोभेणाथ पदेन वा ।
 पूर्वकर्मपराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिह्वयैः ।
 द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७०
 परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छकागूढचारिणः ।
 निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१
 गृहीतः शङ्कया चौर्ये नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२
 चौर प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः ।
 सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ २७३
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते ।
 विवौतभर्तुस्तु पथि चौरोद्धर्तुरवीतके ॥ २७४
 स्वसोमि दद्यादग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामो वहिःक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५

वन्दिग्राहास्तया वाजिकुञ्जराङ्गाञ्च हारिणः ।

प्रमत्तघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६

उत्क्षेपकग्रन्थिमेदौ करसन्दंशहीनकौ ।

कार्यौ हितौयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७

क्षुद्रमध्यमहाद्रथहरणे सारतो दमः ।

देगकालवयःशक्ति सच्चिन्त्य दण्डकर्म्मणि ॥ २७८

भक्तांवकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।

दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९

शन्तावपाते गर्भस्य पातने चोत्तम दमः ।

उत्तमो बाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे । २८०

विप्रदुष्टां स्त्रियभ्रुण पुरुषघ्नीमगर्भिणीम् ।

सेतुमेदकरीञ्चासु शिला वद्वा प्रवेशयेत् ॥ २८१

विषाग्निटा पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।

विकर्गकरनामौष्ठौ कृत्वा गीभिः प्रमापयेत् ॥ २८२

अविज्ञातव्रतप्यागु कलहं सुतवान्धवा ।

प्रष्टव्या योषितवाप्य परपुंसि रता मृदुक् ॥ २८३

स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।

मृत्युदेगममानन्दं पृच्छेद्वापि जनं जनैः ॥ २८४

जत्रवेग्नः शतग्रामविवीतस्त्रनशहका ।

राजपद्मभिगामौ च दग्धव्यान्तु कटाग्निना ॥ २८५

इति श्लेषप्रकरणम् ।

पुमान् संग्रहणे ग्राह्ये केगर्जाङ्ग परान्वियाः ।

मद्या वा कामजैश्चिद्वै प्रतिपन्नौ हयास्तथा ॥ २८६

नाशस्तः शत्रवणं नृकृष्टिकेगभिर्मगेनम् ।

अत्रेशकालसम्भाषं सहेकस्थानमेव च ॥ २८७
 त्रीनिपेधे गतं दद्याद्विंशतन्तु दमं पुमान् ।
 प्रतिपेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८
 स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
 प्रातिलोम्ये वधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९
 अलङ्कृतां हरन् कन्यासुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
 दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये वधः स्मृतः ॥ २९०
 सकामास्त्रनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
 दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां वधस्तथा ॥ २९१
 गतं स्त्रीदूषणे दद्याद्वे तु मिथ्याभिगंसिता ।
 पशून् गच्छच्छतं दाप्यो ह्योनांस्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२
 अवरूढासु दासीषु भुजिथ्यासु तथैव च ।
 गम्यास्त्रपिपुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ २९३
 प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 वहनां दद्यकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४
 गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं चाधि मेहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २९६
 अन्याभिगमने त्वाङ्ग्यं क्रवन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथाङ्ग्य एव स्यादन्यस्यार्थ्यागमे वधः ॥ २९७
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ।
 उनं वाप्यधिकं वापि लिखेदुयो राजशामनम् ।
 पारदारिकचौर वा मुञ्चती दण्ड उत्तमः ॥ २९८

अस्यो विजं दुष्कृत् दण्डा असमाहम् ।

अत्रियं सद्यं वैजं ग्यमं गुरुमहम् । २१८

कृष्णं अवहारो विजं सद्यं च विज्यो ।

वाङ्मयान् कर्तव्यो दण्डास्योत्तममाहम् । २१९

चतुष्पादवतो दोगो नागैर्होति गजयतः ।

वाङ्मयान् कर्तव्यो दण्डास्योत्तममाहम् । २२०

विजं सद्यं कर्तव्यं दण्डास्योत्तममाहम् ।

पद्यावैवापराणां विजं सद्यं कर्तव्यमाहम् । २२१

गद्यो कर्तव्यो सद्यं दण्डास्योत्तममाहम् ।

ग्यमं सद्यं कर्तव्यमाहम् । २२२

जां वैजं सद्यं कर्तव्यमाहम् ।

अस्योत्तममाहम् । २२३

गद्यो कर्तव्यमाहम् ।

गद्यो कर्तव्यमाहम् । २२४

गद्यो कर्तव्यमाहम् ।

गद्यो कर्तव्यमाहम् । २२५

गद्यो कर्तव्यमाहम् ।

गद्यो कर्तव्यमाहम् । २२६

गद्यो कर्तव्यमाहम् ।

गद्यो कर्तव्यमाहम् । २२७

गद्यो कर्तव्यमाहम् ।

गद्यो कर्तव्यमाहम् । २२८

राज्ञान्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरूणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ३१०
इति श्रौत्याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे व्यावहारो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उनद्विवर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानामनुवाज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥ १
यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिलौकिकाग्निना ।
स दग्दथ्य उपेतस्त्रेदाहिताग्नग्राह्यतार्थवत् ॥ २
सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अपनः शोशुचदधमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३
एव मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्त्रीयश्वशुरत्विजाम् ॥ ४
सक्तत् प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा ॥ ५
पाषण्ड्यनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्नः कामगादिकाः ।
सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशीचोदकभाजनाः ॥ ६
क्षतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारे सारमार्गणम् ।
यः करति स सन्मुद्रो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८

पञ्चवा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ८
 गन्तो वसुमतौ नाशमुदधिर्देवतानि च ।
 प्रानप्रव्यः कथं नाश मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १०
 श्लेष्माश्रु वान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बान्नापुरःसराः ।
 विदश्य निम्बपत्राणि नियताहारि वेश्मनः ॥ १२
 आचम्याग्नादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३
 प्रवेशनादिक्रं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
 इच्छता तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४
 आचार्यपित्रुपाध्यायान्निह्न त्वापि व्रती व्रती ।
 सकटान्नं न चाग्नौयान्न च तैः सह सवसेत् ॥ १५
 क्रौतलव्वाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृन्मये ।
 वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७
 त्रिरात्र दशरात्रं वा शावमाशीचमुच्यते ।
 उनद्विर्वर्षमुभयोः सूतक मातुरेव हि ॥ १८
 पितृोस्तु सूतक मातुस्तदष्टगदर्शनाद् ध्रुवम् ।
 तदहर्नं प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिविशुध्यति ।
 गर्भमाये मासतुल्या निशा, शुडेस्तु कारणम् ॥ २०

हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षन्नात्मघातिनाम् ।
 प्रीषिते कालशेषः स्यात् पूर्णे हृत्त्वोदकं शुचि ॥ २१
 क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्तिनः ॥ २२
 आ दन्तजन्मनः सद्य आ चूडान्नेशिकौ स्मृता ।
 त्रिरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रैमतः परम् ॥ २३
 अहस्त्वदत्तकन्यासु वालेषु च विशोधनम् ।
 गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च ॥ २४
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्याग्भसि स्नात्वा सृष्ट्वाग्निं घृतमुक् शुचिः ॥ २६
 महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा ।
 गोब्राह्मणार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७
 ऋत्विजां दौक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सत्त्रिव्रतिब्रह्मचारिदाहब्रह्मविदां तथा ॥ २८
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपद्यपि च कष्टाया सद्यः शौचं विधोयते ॥ २९
 उदक्याशौचिभिः स्नयात् संसृष्टस्तैरुपसृष्टैत् ।
 अवलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥ ३०
 कालोऽग्निः कर्म सृष्ट्वायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
 पश्चात्तापो निराहारः सर्वेऽस्मी शुद्धिहेतवः ॥ ३१
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिहृत् ।
 शोध्यस्य सृष्ट्वा तोयञ्च सत्र्यासौ वै द्विजन्मनाम् ॥ ३२

तपो वेदविदां ज्ञान्तिर्विदुषां वर्ष्मणो जलम् ।

जप प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३

भूतात्मनस्तपोविद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।

क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४

इत्यशौचप्रकरणम् ।

क्षेत्रेण कर्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः ।

निस्तोर्थं तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ ३५

फलोपलक्ष्योमसोममनुष्ठापूपवीरूधः ।

तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षौरं घृतं जलम् ॥ ३६

शस्त्रासवमधूर्च्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।

मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षितौः ॥ ३७

कौशेयनीललवणमासैकशफसीसकान् ।

शाकाट्टौषधिपिण्याक-पशुगन्धास्तथैव च ॥ ३८

वैश्यवृत्त्यापि जीवन्मो विक्रीणीत कदाचन ।

धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९

लाक्षालवणमासानि पतनीयानि विक्रये ।

पयो दधि च मद्यञ्च ह्योनवर्णकराणि च ॥ ४०

श्रापहतः सम्प्रगृह्य न भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

नालिप्येतेन सा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१

कृपिः शिल्पं भृतिर्विद्या कुम्भीदं शकटं गिरिः ।

सैवाऽनूपो नृपो भेक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२

बुभुक्षितस्त्राह म्यित्वा धान्यमन्नाह्वणाद्धरेत् ।

प्रतिगृह्य तटाग्येयमभियुक्तेन धर्मातः ॥ ४३

लेख्यं हस्तं कुलं शूलं श्रुतमध्ययनं तपः ।

ज्ञात्वा राजा कुटुम्बश्च धर्माग्रां हन्ति प्रकल्पयेत् ॥ ४४

इत्यापहर्षप्रकरणम् ।

श्रुतविन्ध्यपत्नीकस्तीया वानुगतो वनम् ।

धानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो ब्रजेत् ॥ ४५

अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।

भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६

अह्नी मासस्य षष्ठां वा तथा संवत्सरस्य वा ।

अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥ ४७

दान्तस्त्रिषरणस्त्रायी निवृत्तश्च प्रतिग्रेहात् ।

स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८

दन्तोलूखलिकः कालं पक्वाशी वाश्मकुट्टकः ।

श्रीते स्मार्तं फलस्नेहेः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९

चान्द्रायणेर्नयेत् कालं कच्छैर्वा वर्तयेत् सदा ।

पक्षे गते वाप्यश्रोयान्मासे वाऽह्निं वा गते ॥ ५०

स्वप्याङ्गुली शुचौ रात्रौ दिवा सम्प्रपदैर्नयेत् ।

स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१

श्रोत्रे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेश्वरः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥ ५२

यः कण्ठैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।

अक्रुडोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३

अग्नौ वाप्यात्मसात् कृत्वा हृत्वावासो मिताशनः ।

धानप्रस्थो गृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४

सत्यमस्ते यमक्रोधो क्लीः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व्व उदाहृतः ॥ ६६

इति यतिप्रकरणम् ।

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डान्तसात् स्फुलिङ्गकाः ।
सकाशादात्मनस्तद्वात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८
निमित्तमक्षरः कर्त्ता वीडा ब्रह्म गुणी वशी ।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्त्यते ॥ ६९
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७०
आहुत्याप्यायते सूर्यस्तस्माद्दृष्टिरथौषधिः ।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१
स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
पञ्चधा तु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहङ्गार एव च ॥ ७३
प्रयत्न आकृतिर्व्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ ।
तस्मैतदात्मजं सर्व्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४
प्रथमे मासि संक्ते दभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५
आकाशास्त्राघवं सौक्ष्मं शब्दं श्रोत्रं वलादिकम् ।
वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टा व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६

पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशितम् ।
 रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्द्धवम् ॥ ७७
 भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं नृत्तिमेव च ।
 आत्मा गृह्णात्यजः सर्व्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्य्यं प्रियं क्षियाः ॥ ७९
 स्थैर्य्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाञ्च सम्भवः ॥ ८०
 मनश्चेतन्ययुक्तोऽसौ नाड्यैश्चायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि ॥ ८१
 पुनर्द्वात्री पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२
 नवमे दशमे वापि प्रवलैः सृतिमारुतैः ।
 निःसार्य्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सञ्चरः ॥ ८३
 तस्य षोढा शरीराणि षट् त्वचो धारयन्ति च ।
 षडङ्गानि तथास्थाञ्च सह षष्ठ्या शतत्रयम् ॥ ८४
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५
 पद्मङ्गुलोना द्वे पाण्यङ्गुल्फेषु च चतुष्टयम् ।
 चत्वार्य्यरत्रिकास्थोनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६
 द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकाससमुद्भवे ।
 अक्षतानूपक्रे त्र्योणोफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७
 भगार्धकं तथा षष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 ग्रीवा पञ्चदशास्त्रिंशत्क्याञ्जल्येकैकं तथा हनु ॥ ८८

तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
 पार्श्वकाः स्थालके सार्द्धमसर्व्वदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८८
 द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
 उरः सप्तदशास्थौनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ८९
 गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
 नासिका लोचने जिह्वा त्वक्श्रोत्रश्चेन्द्रियाणि च ॥ ९०
 हस्तौ पायुरूपस्थश्च वाक् पादौ चेति पञ्च वै ।
 कर्मेन्द्रियाणि जानीयात्मनस्यैषोभयात्मकम् ॥ ९१
 नाभिरोजो गुदं शक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
 मूर्ध्नांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९२
 वपावसावहनन नाभिः क्लोम यकृत् प्लिहा ।
 क्षुद्रान्त्रं वक्त्रकौ वस्तिः पुरौषाधानमेव च ॥ ९३
 आमाशयोऽथ हृदयं स्थुलान्त्रं गुदमेव च ।
 उदरश्च गुदौकोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९४
 कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपुत्रकौ ।
 कर्णौ शङ्खौ ध्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९५
 वङ्गणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेषसङ्घातजौ स्तनौ ।
 उपजिह्वा स्फिजौ बाह्व जङ्घोरूषु च पिण्डिकाः ॥ ९६
 तालुदरं वस्ति शोषं चिवुके गालशृण्डिके ।
 श्रवणद्वयमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९७
 अक्षिकर्णचतुष्कश्च पञ्चस्तहृदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९८
 शिराः शतानि सप्तैव नव स्नायुशतानि च ।
 धमनोना शते द्वे च पेशौ पञ्चशतानि च ॥ १००

- एकोनविंशतत्राणि तया नवगतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१
 वयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं सन्मशतं द्वे च सन्मिशते तया ॥ १०२
 रोमां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्र कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तया लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ १०३
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावनाञ्चैव संस्थितिम् ॥ १०४
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्चलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १०५
 षट् क्षेप्ता पञ्च पित्तश्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
 वसावयो द्वौ तु मेदो मज्जेकोऽर्द्धेऽन्तु मस्तके ॥ १०६
 त्रे क्षौजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदस्मिरं वर्षं यस्य मोक्षाय कृत्यमौ ॥ १०७
 हानसतिमहश्चापि हृदयादभिनिःसृता ।
 हिताहिता नाम नाद्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८
 मण्डलं तस्य मध्यस्य आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयम् विदित्वेह पुनरायतने नतु ॥ १०९
 ज्ञेयश्चाण्डालकमहं यदादित्यादवासवान् ।
 योगगाम्बच्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीक्ष्णता ॥ ११०
 अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिभृतीन्द्रियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दोषवत् प्रभुः ॥ १११
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविश्रुतम् ।
 भावधानस्तदभ्यामात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२

अपरान्तकमूलोप्यं मदकं प्रकरीन्तथा ।
 श्रीवेणकं सुराविन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३
 ऋग्गाथाः पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिकाः ।
 ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५
 गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 रुद्रस्थानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६
 अनादिरात्मा कथितस्त्वस्यादिस्तु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७
 कथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्धूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्वः नः ॥ ११८
 मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मेतः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२०
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१
 संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।
 ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः स्रजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२३
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञ पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यन्त चक्रं सम्परिवर्तते ॥ १२४

अनादिगता नानुतिविन्दे नानुगता ।

समवायं तु पुनः मोक्षार्थेऽप्युच्यते । १०३

महत्सत्ता संया यो व आदिदेव उदाहृतः ।

सुखवाङ्मयज्ञाः सुसुखं वदन्ति यथाज्ञमम् । १२६

पृथिवी पादतमस्य मित्रो दीवजायत ।

संज्ञा. प्राचीन दिग्ग. चोदोत्तरं सूर्याहायुर्मुखाच्छिद्यते ॥ १२३

मनश्चक्षुः श्रोत्रं च त्रिदश्वरः ।

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

मय्येवं नु कथं नृद्वन् प्रपद्येन्नितुं जायते ।

इमं च कठं सर्वैरुच्यते. सम्युच्यते । १२८

कौतुकिनिप्याणि पृच्छानि वयङ्म ।

वेति मन्वेतां जन्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३०

अन्यगच्छिष्यावतां मनोवाङ्मायकदंष्ट्रैः ।

होयै प्रयानि जीवोयं भवं योनिगन्धु ॥ १३१

अन्त्याय यथा भावाः यथैवैषु यथैवैषाम् ।

सुखाद्यपि नैवेह मय्येति नितु रीतिनाम् ॥ १३०

विगतः कदम्बः प्रेक्ष्य विस्मयितः प्रवृत्तः ।

इह चामुख वे जेग भावमय प्रयोजनम् ॥ २३३

उद्गच्छादभिव्यायं सद्य निष्ठानि चित्तयन् ।

द्वितीय निमित्तं च नान्यत्वात् तेषां ॥ १३४

पुण्योऽनृतवादी च विद्वान् पुण्यज्ज्ञा ।

सुखिदुःखद्वन्द्वे च सायतिष्ठे ज्ञाते । १३५

अद्वयानन्दसिन्धुः प्रस्तावनादिकम् ।

सिंहकय-विद्वानि सावित्रमिन्द्रादि १ १३३

आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७
 असत्कार्यरतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८
 निद्रालुः क्रूरकृष्णो नास्तिको याचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्थ्यक्षु तामसः ॥ १३९
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्निह ।
 भावेरनिष्टैः सयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४०
 मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः ।
 तथाविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१
 कटिर्व्वारौ यथापक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ।
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२
 संर्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 योगी मुक्तश्च सर्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३
 आकाशमेक हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवाशुमान् ॥ १४४
 वल्लखानिलतेजांसि जल भूश्चेति धातवः ।
 इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५
 मृदण्डचक्रसंयोगात् कुम्भोकारो यथा घटम् ।
 करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६
 हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोशं वा कौशकारकः ॥ १४७
 कारणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु ।
 सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८

महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४८
 काच वा को विजानाति पुनः सञ्चुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५०
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्कृतः ।
 शब्दादिविषयोदयोगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विहृतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विचारि वाविश्लेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४
 एवंवृत्तोऽविनीतात्मा वितयाग्निनिवेशवान् ।
 कर्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव वध्यते ॥ १५५
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्माणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५६
 स्वर्गलोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जौर्णकापायधारणम् ॥ १५७
 विषयेन्द्रियमरोधस्तन्द्रानस्यदिवर्जनम् ।
 शरीरपरिसहानं प्रवृत्तिष्ववदर्शनम् ॥ १५८
 नोरजस्तमता सत्त्वगुडिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरुपाये मगुदः सत्त्वयुक्तोऽमृतो भवेत् ॥ १५९
 तत्त्वमूर्तरूपग्रानात् सत्त्वयोगात् परिचयात् ।
 उन्मत्ता मन्त्रिरूपान् सता योगं प्रवर्तते ॥ १६०

शरीरसङ्घे यस्य मनः सत्त्वस्थमौखरम् ।
 अविष्टुतमतिः सम्यक् स जातिस्ररतामियात् ॥ १६१
 यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्त्वयात्मा कर्मजास्तनूः ॥ १६२
 कालकर्मात्मबीजानां दोषैर्भातुस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नादमायं मुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४
 कर्त्याधारस्त्रेहयोगाद्यथा दोषस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टैवसकाले प्राणसङ्घयः ॥ १६५
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दोषवदयः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पौतलोहिताः ॥ १६६
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिनाम्य तेन जाति परां गतिम् ॥ १६७
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८
 येऽनैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ।
 ईह कर्मापभोगाय तेः संसरति सोऽवशः ॥ १६९
 वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।
 अर्त्या गत्या तथागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७०
 श्रेयसा सुखदुःखाभ्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा ॥ १७२

मन्वन्तरैर्युगप्राप्त्या मन्त्रोपधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३
 अहङ्कारः स्मृतिर्मधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते ॥ १७४
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावनां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषचेतना यत्र आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्व्वग ईश्वरः ॥ १७६
 बुद्धोन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७
 अव्यक्तमात्मा जैवज्ञः जैवस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्व्वभूतस्य सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मावादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९
 गन्धः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यन्मानि सृजत्येषा स तन्निजैव लीयते ॥ १८०
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा व. कथितो मया ।
 विपाकाक्षिप्रकाराणां कर्मणामौश्वरोऽपि सन् ॥ १८१
 सत्त्व रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।
 रजस्तमोभ्यामाविष्टवक्रवद्भ्राम्यते हि सः ॥ १८२
 अनादिगदिमाद्यैव स एव पुरुष परः ।
 निद्रेन्द्रियग्राहस्य सविकार उदाहृत ॥ १८३
 पितृयानोऽन्नवीर्याश्च यदगम्यस्य चान्तदम् ।
 तेनाग्निहोविणो यान्ति स्वर्गकाम दिवस्मरन्ति ॥ १८४

धे च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।
 तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५
 अष्टाशीतिसहस्रानि मुनयो गृहमेधिनः ।
 पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६
 सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्द्देवलोकंसमाश्रिताः ।
 तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७
 तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
 तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाभूतसंभवम् ॥ १८८
 यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।
 श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥ १८९
 वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः ।
 अक्षोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९०
 स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
 द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१
 य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।
 उपासते द्विजा सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२
 क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्च्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
 अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम् ॥ १९३
 ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।
 करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः ।
 धूमं तिशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १९६

एतद्व्यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७
 ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टभ्य चोरसा ॥ १८८
 निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संहतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८९
 सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २००
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दौपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१
 अन्तर्ज्ञानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निज शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशणनम् ॥ २०२
 अर्थानां कुन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन् ।
 अथाचिताशो मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 आदकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ १०५
 इत्यध्यात्मप्रकरणम् ।
 महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिह ॥ २०६
 मृगश्वशूकगोद्वानां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुष्कसवेनानां सुगणो नात्र मंगयः ॥ २०७

क्लमिकौटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 तृणगुल्मलतात्वच्चे क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८
 ब्रैह्महा जयैरोगी स्यात् सुरापः स्यावदन्तकः ।
 जेगहारी तु कुनखी दुसर्मा गुंरुतल्पगः ॥ २०९
 यो येन संवसत्येषां स तस्मिंश्चोऽभिजायते ।
 श्रद्धहर्तामयावो स्यान्मूको वागपहारकः ॥ २१०
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पृतिनासिकः ।
 तैलहृत्तैलपायो स्यात् पूतिधेनुस्तुं सूचकैः ॥ २११
 परस्य योषितं हृत्वा ब्रैह्मस्वमपहृत्य च ।
 अरण्ये निर्जले घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२
 हीनाजातो प्रजायेत पररत्नपहारकः ।
 पत्रशार्कं शिखी हृत्वा गन्धांश्चुच्छुन्दरिः शुभान् ॥ २१३
 मूषिको धान्यहारी स्यादयानमुष्ट्रं फलं कपिः ।
 जलं प्लवः पयः काको गृहकारी ह्यपस्करम् ॥ २१४
 मधु दंशः फलं गृध्रो गा गोधाग्निं वकस्तथा ।
 श्वित्री वस्तं श्वा रसन्तु चीरौ लवणहारकः ॥ २१५
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६
 यथा कर्मफलं प्राप्य तिर्यक्त कालपर्ययात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७
 ततो निष्कल्मषीभूताः कुले मर्हात योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८
 विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९

तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसौदति ॥ २२०
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपद्यात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति टारुणान् ॥ २२१
 तामिस्रं लोहशङ्कुच्च महानिरयशाल्मली ।
 रौरवं कुट्मलं पूतिमत्तिकं कालसूत्रकम् ॥ २२२
 सङ्घातं लोहितोदच्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाक्रोलं सञ्जीवनमहापथम् ॥ २२३
 अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४
 महापातकजैर्घोरैरूपपातकजैस्तथा ।
 अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५
 प्रायश्चित्तेरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतीव्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६
 ब्रह्महा मर्षपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 त्रते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ २२७
 गुरुणामध्यधिचेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८
 निषिद्धभक्षणं जैह्वारमूत्कर्षश्च वचोऽन्ततम् ।
 रजस्वतामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९
 अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधनुहरणं तथा ।
 निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णैर्मृत्युसम्मितम् ॥ २३०
 मखिभार्याकुमारोपु स्वयोनिष्वन्यजासु च ।
 सगोवामु सुतस्वोपु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१

पितुः स्वपारं मातुश्च मातुलानीं सुपामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥ २३२
 आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 हित्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३
 गोवधो ब्राह्म्यता स्तेयवृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४
 भृतादध्ययनादान भृतकाध्यापनं तथा ।
 पारदार्यं पारिवित्त्यं वार्धुष्यं लवणक्रिया ॥ २३५
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दिताथोपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६
 धान्यकुप्यपशुस्तेयमयान्यानाञ्च याजनम् ।
 पितृमातृगुरुत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ २३७
 कन्यासन्दूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो वात्सवत्याग एव च ॥ २३९
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४०
 शूद्रप्रेष्यं हौनसख्यं हौनयोनिनिषेवणम् ।
 तथैवानाश्रमे वासः परान्नं परिपुष्टता ॥ २४१
 असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४२
 शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३

ब्राह्मणस्य परिव्राणाद्वा द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभ्युत्तानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४४
 दीर्घतौब्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४५
 आनीय विप्रसर्व्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४६
 लोभभयः स्वाहेत्येव हि लोभप्रभृति वै तनुम् ।
 मज्जाना जुहुयाद्वापि भर्तृरेभिर्यथाक्रमन् ॥ २४७
 सप्तमे वा हतो लघ्वभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पः प्रहागर्तो जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४८
 अरण्ये नियतो जटा द्विवै वेदस्य संहिताम् ।
 सुचते वा मिताशौत्वा प्रतिस्रोतःसरस्वतीम् ॥ २४९
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विशुद्धार्थमिष्टिवैश्वानरी ऋता ॥ २५०
 यागस्य दत्तविड्घाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावर्णं तथात्वे योनिस्तद्व्रतः ॥ २५१
 चरेद्व्रतमहत्वापि धातार्थञ्चेत् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्ये तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५२
 सुराम्बुष्टतगामूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५३
 वानवासा जटो वापि ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 दिव्याकं वा कणा वापि भक्षयेन्निसमा निशि ॥ २५४
 अज्ञानात् तु सुरा पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव वा ।
 पुनः सस्वारमर्हन्ति तयो दण्णा द्विजातयः ॥ २५५

पतिलोमं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५६
 ब्राह्मणस्पर्णहारी तु राज्ञे सुपलमर्पयेत् ।
 स्वकर्मा ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५७
 अनिवेद्य नृपे शुध्येत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिहत् ॥ २५८
 तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहौत्वोत्कृत्य वृषणी नैर्ऋत्या वोत्सृजेतनुम् ॥ २५९
 प्राजापत्य चरेत् क्षत्रं समा वा गुरुतत्पगः ।
 चान्द्रायणं वा त्र्योन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २६०
 एभिस्तु सवसेद्यो वै वत्सरं सोऽपि तत्सप्तः ।
 कन्यां समूहहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६१
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहन्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहोनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६२
 मिथ्याभिशंसिनो दोषो समोभूतवादिनः ।
 मिथ्याभिश्स्तपापञ्च समादत्ते नृषा वदन् ॥ २६३
 पञ्चगव्यं पिवेद्गोघ्नो मासमासीत सयतः ।
 गोष्ठेश्यो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६४
 क्षच्छ्रैवातिक्षच्छ्रश्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्यात्त्रिरात्रं वोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः ॥ २६५
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकीणायवा पुनः ॥ २६६
 ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरतितयं चरेत् ॥ २६७

वैश्यहाव्दं चरेदेतद्दद्याद्वैकशतं गवाम् ।

• प्रण्णासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्वेनर्द्दं शापि वा ॥ २६८

दुर्वृत्ता ब्रह्मविद्ब्रह्मशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।

दृतिं धनुर्व्वस्तमवि क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६९

अप्रदुष्टां स्त्रिय हत्वा शूद्रहत्याव्रत चरेत् ।

अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतासनः ॥ २७०

मार्जारगोधानकुल-मण्डूकश्वपतत्रिणः ।

हत्वा ब्रह्मं पिवेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥ २७१

गजे नीलवृषाः पञ्च शुक्रे वत्सो द्विहायनः ।

खराजमेषेषु वृषो देयः क्रीञ्चे त्रिहायणः ॥ २७२

हसश्वेनकपिक्रव्याल्ललस्थलशिखण्डिनः ।

भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७३

उरगीध्वायसो दण्डः पण्डके तपुसौसकम् ।

कोले घृतघटो देय उद्रे गुञ्जा हयेऽशुकम् ॥ २७४

तित्तिरौ तु तिलद्रोण गजादीनामशक्नुवन् ।

दानं दातुञ्चरेत् कृच्छ्रकैकस्य विशुद्धये ॥ २७५

फलपुष्पान्नरसजसत्त्वघाते घृताशनम् ।

किञ्चित् सास्यवधे देयं प्रणायामस्त्वनस्थिके ॥ २७६

वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यमृक्शतम् ।

सादोषधिव्याच्छेदे क्षीराशौ गोऽनुगो दिनम् ॥ २७७

पुञ्चलीवानरखरैर्दृष्ट्योद्रादिवायसैः ।

प्रणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २७८

यन्नेऽद्यरेतइत्याभ्यां स्क्वन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत् ।

मृतनान्तरं भुवोर्नाभ्यं तेनानामिज्जया स्पृशेत् ॥ २७९

मयि तेज इति च्छायां स्वा दृष्ट्वाभ्युगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापत्ये चानृतेऽपि च ॥ २८०
 अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारौ तु योषितम् ।
 गर्द्भं पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुध्यति ॥ २८१
 भैक्ष्वाग्निकार्यं त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्णं इत्याभ्यां जुह्यादाहुतिद्वयम् ॥ २८२
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिञ्चत्वनेन तु ।
 मधुमांसाशने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८३
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
 कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ २८४
 क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम् ।
 विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८५
 महापापोपपापाभ्या योऽभिषंसेन्मृषापरम् ।
 अद्भक्षो मासमासौत स जापी नियतेन्द्रियः ॥ २८६
 अभिषस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव व ॥ २८७
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणश्चरेत् ।
 त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति ॥ २८८
 त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद्ब्राह्मयाजकोऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाश्वब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८९
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारौ मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २९०
 प्राणायामी जले स्नात्वा खरयज्ञोद्भयानगः ।
 नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवास्त्रियम् ॥ २९१

गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।

• बद्ध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २८२

विप्रो दण्डोद्यमे कृच्छ्रस्वतिकृच्छ्रो निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ २८३

देशं कालं वयः शक्ति पापञ्चावेक्ष्य यत्नतः ।

प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र नोक्ता च निष्कृतिः ॥ २८४

दासीकुम्भं वह्निर्ग्रामान्नियेयुः स्ववात्सवाः ।

पतितस्य वह्निः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥ २८५

चरितव्रत आयाते निनयेरन् नवं घटम् ।

जुगुप्सेरन् न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २८६

पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकौर्तितः ।

वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥ २८७

नीचाभिगमनं गर्भ-पातन भर्तृहिंसनम् ।

विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २८८

शरणागतवालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्न तु ।

चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २८९

घटेऽपवर्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवत्तं गवाम् ।

प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया ॥ ३००

विख्यातदोषं कुर्वीत पर्पदोऽनुमत व्रतम् ।

अनभिख्यातदोषस्तु रहस्य व्रतमाचरेत् ॥ ३०१

त्रिरात्रोपोषितो जप्ता ब्रह्महा त्वघमर्पणम् ।

अन्तर्जले त्रिशुध्येत गा दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥ ३०२

लोमभ्यः स्नातेत्यथवा दिवस मारुताशनः ।

जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्दृष्टाहुतीः ॥ ३०३

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापो जले स्थितः ॥ ३०४
 सहस्रशौर्षाजापो तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्द्वेया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०५
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०६
 ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविष्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०७
 निशाथा दा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्वैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०८
 शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०९
 यत्र यत्र च सङ्घीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र त्रिलैर्होमो गायत्र्या वाचनं तथा ॥ ३१०
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३११
 वायुमक्षो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्य्यदृक् ।
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुष्येद्ब्रह्मवधादृते ॥ ३१२
 ब्रह्मचर्यं दया चान्तिर्दानं सत्यमकल्मषता ।
 अहिंसास्तेयमाधुर्य्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१३
 स्नानमौनोपवासेन्या-स्त्राध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाग्रमादताः ॥ ३१४
 गोमूत्रं गोमयं क्षौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जग्ध्वा परेऽहन्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥ ३१५

पृथक्सान्तपनद्रव्यै षडहः सोपवासकः ।

सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१६

पर्णोदुम्बरराजीव विल्वपत्रकुशोदकैः ।

प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ २१७

तप्तक्षीरघृताम्बुनामेकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।

एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१८

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१९

यथाकथञ्चिच्चिगुणं प्राजापत्योऽयमुच्यते ।

अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥ ३२०

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।

द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२१

पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् ।

एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२२

एषा तिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।

तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२३

तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिष्यखण्डसस्मितान् ।

एकैकं क्रासयेत् कष्टे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥ ३२४

यथाकथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।

मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२५

कुर्यात्तिपवणश्रायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।

पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ ३२६

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।

धर्मार्थं यच्चरेदेतच्चन्द्रम्येति मलोकताम् ॥ ३२७

शिचक्रुः कर्तृकामस्तु मन्त्रिणी त्रियगाप्रयात् ।
 यथा गुरुकृतफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२८
 श्रुत्वेतानृषयो धर्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान् ।
 इदमूचुर्गोतात्मानं योगेन्द्रमस्मितीजसम् ॥ ३२९
 ये इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमनन्दिताः ।
 इहलोके यगः प्राप्य तं यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३३०
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनं तथा ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो मन्त्रिणीं त्रियम् ॥ ३३१
 श्लोकत्रयमपि जन्माद्यथादेः यावयिष्यति ।
 पितृणां तस्य तर्पितः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३२
 ब्राह्मणं पात्रतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
 वैश्याऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३३
 य इदं यावयेद्विप्रान् द्विजान् सर्व्वसु पर्व्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३४
 श्रुत्वेतदयाज्ञवल्क्येऽपि प्रीतात्मा मुनिर्भाषितम् ।
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भूवे ॥ ६३५
 इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्त
 नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

हारीतसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ये वर्णाश्रमधर्मस्यास्ते भक्ता केशवं प्रति ।
इति पूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥ १
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि सत्तम ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ २

मार्कण्डेयः ॥

अत्राहं कथयिष्यामि पुरातनतमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥ ३
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयो धर्मकाङ्क्षिणः ॥ ४
भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वधर्माप्रवर्तक ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि भार्गव ॥ ५
समासादयोगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यञ्च भगवन् ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥ ६
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वस्तु मुनयः सर्वे धर्मान् वक्ष्यामि शास्त्रतान् ॥ ७
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ।
सन्ध्यार्थं मुच्यते मर्त्यो जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ८
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्गे शयने तु श्रिया सह ॥ ९

तस्य सुप्तस्य नासौ तु महत् पद्ममभूत् क्लृप्तः ।
 पद्ममध्ये ऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गमृषयः ॥ १०
 स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनःपुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं स देवासुरमानुषम् ॥ ११
 यज्ञमिदं यमनवान् ब्राह्मणान् सुप्रतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् बाह्वीर्विन्द्यान्पृच्छदेवतः ॥ १२
 शूद्रांश्च पादयो सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्व्वगः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः ॥ १३
 तद्वचः सम्रवच्यामि नृपुत द्विजसत्तमाः ।
 धनं यज्ञस्य सायुष्यं सुख्यं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४
 ब्राह्मण्या ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धनं प्रवच्यामि तद्योग्यं देगेनैव च ॥ १५
 क्षत्र्यस्य च नृगो यत्र सुभावेन प्रवर्तते ।
 तस्मिन् देगे वसेद्वनं सिध्यति द्विजसत्तमाः ॥ १६
 पटक्कर्मणि निजान्याहुर्ब्राह्मण्य महात्मनः ।
 तैरेव मततं यन्तु वर्तयेत् सुप्रसेवते ॥ १७
 अध्यापनश्चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति पटक्कर्मणि चोच्यते ॥ १८
 अध्यापनश्च द्विविधं धर्मायैकव्यकारणात् ।
 नृपुत्रादयश्चेति द्विविधं परिश्रितं ॥ १९
 पणान्व्यतसाभावे वृषाचरो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्यं न दानया पुरथेन त्रितैष्ठिना ॥ २०
 योग्यान् अध्यापयेत्त्रिग्यान् योग्यान्पि वर्जयेत् ।
 त्रिदित्यान् प्रतिपद्यतां दृष्टुं धर्मं प्रणिपद्ये ॥ २१

वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ।

धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥ २२

वेदवत् पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि ।

स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ॥ २३

दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ॥ २४

श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुसी देवनिर्मिते ।

काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ २५

गुरुशुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।

सायं प्रातरूपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ॥ २६

सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।

अतिथीनागताच्छ्रित्या पूजयेदविचारतः ॥ २७

अन्यानभ्यागतान् विप्राण्पूजयेच्छक्तितो गृही ।

स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥ २८

कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।

सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मो वर्तयेन्मतिम् ॥ २९

स्वकर्मणि च सम्प्राप्ते प्रमादान्न निवर्तते ।

सत्यां हित्यां वदेद्वाचं परलोकहितैषणीम् ॥ ३०

एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।

धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ३१

इत्येष धर्मः कथित मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाचहारौ ।

वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथक् बोधत

विप्रवर्याः ॥ ३२

इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १
राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजा धर्मेण पालयन् ।
कुर्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥ २
दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
स्वभार्यानिरतो नित्यं षड् भागार्हः सदा नृपः ॥ ३
नौतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् ।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥ ४
धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
उत्तमा गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५
गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्वैश्यो यथाविधि ।
दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६
दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥ ७
घनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्मोऽवादेहपातनात् ॥ ८
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
पितृकार्यपरसेव नरमिंहार्चनापरः ॥ ९
एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
एतदाचरते यो हि स स्वर्गो नात्र संशयः ॥ १०
वर्णावयम्य शूद्रपां कुर्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ।
दामवद्व्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११

अथाचितप्रदाता च कष्टवृत्तार्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्क्षं न न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोगवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 स्नानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्णेषु धर्मा विविधा मयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 शृणुष्वसताश्वसधर्मासाद्यं
 मयाच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारोते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वङ्गे रूपासना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासश्चेन्वनानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारो यथाविधि ।
 विधि त्यक्त्वा प्रकुर्वीणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्वीणोऽपि विधिभूतः ॥ ४

तस्माद्वेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायमिद्वये ।
 शौचाचारमशेषन्तु शिष्येदगुरुसन्निधौ ॥ ५
 अंजिन दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकर्म ।
 धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६
 साय प्रातश्चरेद्भैक्षं भोज्यार्थं सयतेन्द्रियः ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्यादन्तर्धावनम् ॥ ७
 कृत्रञ्चापानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत् ।
 नृत्यगोतमथालाप सैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥ ८
 हस्त्यश्वारोहणञ्चैव सन्त्यजेत् संयतेन्द्रियः ।
 सन्धापांस्ति प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ ९
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ।
 तथा योगं प्रकुर्वीत मातापित्रोश्च भक्तितः ॥ १०
 एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
 एतेषां शानने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥ ११
 अधीत्य च गुरोर्वेदान् विदौ वा वेदमेव वा ।
 गुरवे दक्षिणा दद्यात् सयमो ग्राममावसेत् ॥ १२
 यस्यैतानि सुगुमानि जिह्वोपस्थोदरं करः ।
 सश्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया ॥ १३
 तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्यं यावदायुषम् ।
 तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये यात्रवा कुले ॥
 न विवाहो न मश्यामो नैष्ठिकस्य विधीयते ॥ १४
 इमं यो विधिमाभ्यास्यत्यर्जहेममर्तुद्वितः ।
 नैह भूयोऽपि जायते ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ १५

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहित
 चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
 सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां
 फलञ्च तस्याः सुलभन्तु विन्दति ॥ १६
 इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्णगोत्रां हि कन्यां सम्प्राप्य शुभाम् ॥ १
 सर्वावयवसम्पन्नां सुवृत्तासुदहेनरः ।
 ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥ २
 तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्षधर्मतः ।
 श्रीपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ॥ ३
 सायं प्रातश्च जूहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४
 उषःकाले समुत्थाय कृतशीचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ ५
 तस्माच्छुष्कस्यार्द्रं वा भक्षयेदन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्चं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥ ६
 सप्तपर्णपृश्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च बिस्वञ्चार्कञ्चोदुम्बरमेव च ॥ ७
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षञ्च समासेन प्रकीर्तितः ॥ ८

सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलेन मानेन दण्डकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ ९
 प्रतिपत्पूर्वषष्ठीषु नवस्याच्चैव सत्तमाः ।
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ १०
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
 अपा द्वादशगण्डुषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ ११
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ १२
 आदित्येन सह प्रातर्म्मन्देहानाम राक्षसाः ।
 युध्यति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १३
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
 निघ्नन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥ १४
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।
 मरोच्चाद्यैर्गहाभागैः मनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १५
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उक्तङ्घयति यो मोहात् स याति नरक ध्रुवम् ॥ १६
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ १७
 पूर्वा सन्ध्या मनजत्रामुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदुयावदादित्यदर्शनात् ॥ १८
 उपाम्य पश्चिमा सन्ध्या सादित्याच्च यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदुयावत्तारा न पश्यति ॥ १९
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।

सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २०
 ततः शिष्यहिताय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरश्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्विजोत्तमः ॥ २१
 कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥ २२
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ २३
 स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
 सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥ २४
 नद्यान्तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने वह्मदके ॥ २५
 सरिद्धरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतःस्थितश्चरेत् ।
 तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६
 शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।
 मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ २७
 स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चूर्णमज्जले ॥ २८
 ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्वतः ।
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥ २९
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्योनाष्टयिवीति मृदगात्रे इदंविष्णुरिति द्विजाः ॥ ३०
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्जप्रान्तर्जले सम्यक् त्रायते चाघमर्षणम् ॥ ३१

स्रात्वाक्षततिलैस्तद्वद्देवर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥ ३२
 जलतौरं समासाद्य तत्र गुह्ये च वाससी ।
 परिधायोत्तरोयञ्च कुर्यात् केशान्न धूनयेत् ॥ ३३
 न रक्तमूल्यं वामी न नीलाञ्च प्रशस्यते ।
 सलाहं गन्धहीनञ्च वर्जयेदन्वरं बुधः ॥ ३४
 ततः प्रचालयेत् पादौ चतुर्विधेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णकृतिवत् पुनः ॥ ३५
 वि. पिवेदौक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् ।
 पादौ गिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपसृशेत् ॥ ३६
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषौ समुपसृशेत् ।
 तथैव पञ्चमिन्दुर्विं सृशेदेवं समाहितः । ३७
 अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तूदङ्गुरः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥ ३८
 प्राणायामवयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्यान्नायत्री वेदमातरम् ॥ ३९
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपाङ्गश्च माननश्च त्रिधाकृतिः । ४०
 वयागामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः । ४१
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्युष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञन्तु वाचिकः । ४२
 गन्धैर्गन्धारयन्तु जिह्विदोष्ठी प्रचालयेत् ।
 जिह्विच्छ्रवणयोग्य स्यात् स उपाङ्ग उच्यते ॥ ४३

धिया पदाक्षरश्रेण्या श्रवणमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ ४४
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोत्रान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ४५
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भौषणाः ।
 जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥ ४६
 छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ ४७
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ ४८
 अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वाङ्गुकः ।
 उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥ ४९
 प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्त्रीथेन देवादीनङ्गिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥ ५०
 स्नानवस्त्रन्तु निस्सोऽथ पुनराचमनं चरेत् ।
 तद्वज्रताजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥ ५१
 दर्भासीनो दर्भपाणि ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राप्नुवन्तो ब्रह्मयज्ञन्तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ५२
 ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिषदित्यत्र ॥ ५३
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥ ५४
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्वलिकर्म विधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥ ५५

अदृष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थावेन चाम्बुना ॥ ५६
 स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ ५७
 पादशीचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ॥ ५९
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राट् ब्रह्मचारिणे ।
 अकल्पितान्नमुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्वितम् ॥ ६०
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ६१
 वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षा दद्यात् समाहितः ।
 विष्णुरेव यतिच्छाय इति निश्चित्य श्रादयेत् ॥ ६३
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धास्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥ ६४
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः ।
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ६५
 एवं प्राणाहुतिं कुर्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहित ॥ ६६
 आचम्य देवतामिष्टा सस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कश्चित् कालं नयेद्बुधः ॥ ६७

ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ ६८
 साय प्रातर्हिजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोतसायं विधिः ॥ ६९
 शिष्यान् अध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
 मृत्युक्तान् खिलाद्यापि पुराणोक्तानाप द्विजः ॥ ७०
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान् नाध्यापयेद्द्विजः ॥ ७१
 माघमासे तु सप्तम्यां रक्षाख्यायान्तु वर्जयेत् ।
 अध्यापनं सप्तम्यञ्च न स्नानकाले च वर्जयेत् ॥ ७२
 नीयमानं श्व दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्द्रुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायान्तु द्विजोत्तमाः ॥ ७३
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ ७४
 एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः ।
 य एवं श्रद्धया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ७५
 ज्ञानोत्कर्षस्य तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः ।
 तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ॥ ७६
 एवं हि विप्राः कथितो मया वः
 समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।
 गृही गृहस्थस्य सती हि धर्मं
 कुर्वन् प्रयत्नाद्धरिमेति युक्तम् ॥ ७७
 इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ।

धर्माश्रमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १

गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।

भार्यां पुत्रेषु निक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥ २

नस्वरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।

धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३

धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।

शाकमूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ ४

त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्यात्तीव्रं तपस्तदा ।

पक्षान्ते वा समश्रीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५

यथा चतुर्थकाते तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।

षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥ ६

धर्मो पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।

हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥ ७

एवञ्च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।

अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रज्येदुत्तरां दिशम् ॥ ८

आदेहपात वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्मं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९

तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्त प्रयतान्तरात्मा ।

विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०

इति हारीते धर्माशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

भूतः परं प्रवेक्ष्यामि चतुर्थान्नमनुत्तमम् ।
 अद्वेधा तदनुष्ठाय तिष्ठन् मुच्येत बन्धनात् ॥ १
 एवं षणाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम् ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् सत्त्वासविधिना द्विजः ॥ २
 दत्त्वा पित्रभ्यो देवेभ्यः मानुषेभ्यश्च यत्नतः ।
 दत्त्वा आदं पित्रभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनेः ॥ ३
 द्रष्टुं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोऽपि वा ।
 अग्निं स्वात्मनि सरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥ ४
 सतः प्रभृति पुलादौ स्नेहालापादि पर्जन्येत् ।
 बन्धुनामभयं दद्यात् सर्वभूताभयं तथा ॥ ५
 त्रिदण्डं वैष्णवं सम्यक् सन्ततं समपर्षकम् ।
 वेष्टितं कृष्णगोवालरज्जुमञ्चतुरङ्गुलम् ॥ ६
 शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्या शीतनिवारिणीम् ॥ ७
 पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ।
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतः प्रोक्तानि सर्वदा ॥ ८
 सगृह्य कृतसत्यासो गत्वा तौर्थमनुत्तमम् ।
 स्नात्वाचम्य च विधिषट्स्त्रपूतेन वारिणा ॥ ९
 तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्कर नमेत् ।
 आत्मनः प्राङ्मुखो मीनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ १०
 गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परं पदम् ।
 स्थित्यर्थमात्मनो नित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ॥ ११

भावंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यग् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥ १२
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु श्रेषयेत् ।
 यावताम्नेन दक्षिणः स्यात्तावद्वैचं समाचरेत् ॥ १३
 ततो निवृत्त्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
 चतुर्भिर्द्रुलैश्चाद्य ग्रासमात्रं समाहितः ॥ १४
 सर्व्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक्पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा सम्प्रोक्ष्य वारिणा ॥ १५
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यती यतिः ।
 वटकाश्लेषपत्रेषु कुम्भौतैन्दुकपात्रके ॥ १६
 कोविदारकदश्वेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ।
 मनाक्ताः सर्व्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥ १७
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्व्व किल्बिषं प्राप्नुयात्तयोः ॥ १८
 भूक्षा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपूर्व्वकम् ।
 न दुष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमत्ता इव ॥ १९
 अथाचम्य निदिध्याम्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनगेषं नवेदबुधः ॥ २०
 क्षतमन्यस्ततो रात्रिं नवेद्देवगृहादिषु ।
 ऋतुपुण्डरीकनिलये ध्यायेत्तात्मानमव्ययम् ॥ २१
 वटि धर्मरतिः शान्तः सर्व्वभूतसमो वशी ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत् प्राप्य न निवर्त्तते ॥ २२
 त्रिदण्डभट्टयो हि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्वस्तु

सम्बुध्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः

पटम् ॥ २३

इति शरीरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

वर्णनामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवगञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥ १
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
 यस्य च श्रवणादयान्ति मोक्षश्चैव सुमुक्षवः ॥ २
 योगाभ्यासबलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिर्विशि कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥ ४
 एकाकारमना मन्दं बुधरुपमनामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमुच्यते ॥ ५
 आत्मानं वहिरन्तःस्थं शुद्धचामोकरप्रभम् ।
 रूढस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥ ६
 यत् सर्वप्राणिहृदयं सर्वेषाञ्च हृदिस्थितम् ।
 यच्च सर्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ ७
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृतादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८

यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।

एवं तपेच्च विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥ ८

यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुरान्नेन संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्या यथा खे पक्षिणां गतिः ॥ १०

तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्मशाश्वतम् ।

विद्यातपोभ्यां सम्पन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११

देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् ।

न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥ १२

मया ते कथितः सर्वो वर्णाश्रमविभागशः ।

सङ्क्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्मस्तेषां समातनः ॥ १३

श्रुत्वैवं सुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।

प्रणम्य तन्मूषि जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ १४

मार्कण्डेयः ।

धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।

अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥ १५

ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं बाहुजस्य च ।

ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पाण्डिजस्य च ॥ १६

अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ।

यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।

तस्मात् स्वधम्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ १७

वर्णाद्यत्वारो राजेन्द्र चत्वारद्यापि चाश्रमाः ।

स्वधर्मं वे तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १८

स्वधर्मं यथा नृपा नारसिंहः प्रसीदति ।

न तु यति तद्यान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥ १९

पतः कुर्वन् नित्यं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ।

सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहं साक्षयम् ॥ २०

उत्पन्नवैराग्यवस्त्रेन योगी

ध्यायेत् परं ब्रह्म सदाक्रियावान् ।

सत्यं सुखं ह्यमनन्तमाद्यं

विहात्य देहं पदमेति विष्णोः ॥ २१

इति हारीतै धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

उशनःसंहिता ।

प्रथमोऽध्याय ।

गोनकाद्याय सुनयः शौशनं भार्गवं सुनिम् ।
 नत्वा पप्रञ्चुरग्निल धर्मशाम्नाविनिर्णयम् ॥ १
 ऋषीणां शृङ्खता पृथ्व्यसुगता धर्म्यतत्त्वयित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणा कारणं पापनाशनम् ॥ २
 सुसमाधिद्वदो यूय शृणुष्वं गटतो मम ।
 भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममन्नवीत् ॥ ३
 कृतोपनयनो वेदानधीयत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे वाष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ४
 दण्डे च मेखलान्त्रे कृष्णाजिनधरो सुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहितेवीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ५
 कार्पासमुपवीतं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानां त्रिवृत् सूत्रं शोणमाविकमेव वा ॥ ६
 सदोपवीती चैव श्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।
 अन्यथा यत्कृतं वासः कार्पास वा कपायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥ ७
 उत्तरीयं समाख्यातं वासःकृष्णाजिन शुभम् ।
 अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥ ८
 उपवीतं वामबाहुसव्यबाहुसमन्वितम् ।
 उपवीतो भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठलग्नम् ॥ ९
 सव्यबाहुं समुष्टृत्य दक्षिणेन धृतां द्विजाः ।
 प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्रे कर्मणि धारयेत् ॥ १०

अम्यगारे गवांगीष्ठे हीमे अम्ये तथैव च ।

स्नाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥ ११

उपासने गुरुणाञ्च सम्ययोरुभयोरपि ।

उपवीतौ भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ १२

सौञ्जो विहृतसमा श्लक्ष्णा कार्य्या विप्रस्य मेखला ।

सुञ्जामावे कुशानाहुर्ग्रन्थिनेकेन वा त्रिभिः ॥ १३

धारयेद्विष्णुपालाशं दण्डं केशान्तगं द्विजः ।

क्षत्राख्यं हृत्क्षेत्रं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥ १४

सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।

कामाक्षोभाद्भयाग्नेहात्कदा न पतितो भवेत् ॥ १५

अग्निकाय्ये ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।

स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषोन् पित्रनृषास्तथा ॥ १६

देवाभ्यर्च्य ततः कुर्यात् पुष्यैः पक्षेण चाम्बुभिः ।

अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्मेतः ॥ १७

असावहम्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।

आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिषर्जितः ॥ १८

आयुष्माम् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादने ।

अकारणस्य नान्नोऽन्ने वाच्यः पूर्वाक्षरस्ततः ॥ १९

यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।

नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ २०

सव्येन पाणिना कार्य्यमुपसग्रहण गुरोः ।

सव्येन सव्यं स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥ २१

शौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥ २२

नोदकं धारयेद्भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवार्थेषु किञ्चन ॥ २३
 ब्राह्मण कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियाच्चाप्यनामयम् ।
 वैश्य क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २४
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ।
 मातुलश्चशुरभ्रातृमातामहपितामही ।
 यर्णकाश्च पितृव्यश्च सप्तैते पितरः स्मृताः ॥ २५
 माता मातामही गुर्वी पितृमातृष्वसादयः ।
 श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥ २६
 इत्युक्ता गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तैरूपविशेत् सार्धं विवदेन्नार्थकारणात् ॥ २८
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ २९
 गुरुणामपि सर्व्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यास्तयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥ ३०
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते ।
 ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥ ३१
 आत्मनः सर्व्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
 पूजनौयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ ३२
 यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्व्विकारणम् ।
 तावत्सर्व्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ॥ ३३

पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात् तेन कर्मणा ॥ ३४
 नास्ति मातृसम दैव नास्ति पितृसमो गुरुः ।
 तयोःप्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ॥ ३५
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥ ३६
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ ३७
 सम्यगाचारवक्ताः विस्तृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ ३८
 यो भ्रातर पितृसमं ज्येष्ठ मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण सप्रेत्य निरय संप्रयच्छति ॥ ३९
 पुंसाञ्चात्मनिवेशेण पूज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ४०
 ये नरा भर्तृपिण्डाद्ये स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामेव परांलोकानुवाच भगवान् ऋगुः ॥ ४१
 मातुलाश्च पितृव्याश्च श्वशुरानृत्विजान् गुरुन् ।
 असावहसिति व्रूयात् प्रत्युत्थाय यवोयसः ॥ ४२
 अवाच्यो दीक्षितो नास्ती यवीयानपि यो भवेत् ।
 भोःशब्दपूर्वकश्चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥ ४३
 अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावघगर्भं च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादर सदा ॥ ४४
 नाभिषाद्यास्तु विप्राणा क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येतं बहुयुता । ॥ ४५

ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति स्थितिः ।
 सवर्णेऽप्यसवर्णानां वार्यमेवाभिवादनम् ॥ ४६
 गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ४७
 विद्या कर्म वयो बन्धुर्व्वित्तं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥ ४८
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तुगुणवान् हि यः ।
 यत्रस्यात्सोऽत्रमानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥ ४९
 पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भारहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥ ५०
 भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरुवेऽश्रीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥ ५१
 भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ५२
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्व्वा भगिनीं तथा ।
 भिक्षेत भिक्षां प्रथमं यातुं नैनं विमानयेत् ॥ ५३
 सजातीयग्रहेष्वेवं सार्व्ववर्णिकमेव वा ।
 भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्ज्जितम् ॥ ५४
 वेदयज्ञाद्यहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।
 ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५५
 गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभावेऽप्यग्रे गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ ५६
 सर्वं वापि चरेद्दग्रामं पूर्व्वोक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५७

समाहृत्य तु तद्भेदं यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥ ५८
 भैक्षेण वृत्तयेन्नित्यं कामनाशोर्भवेद्ब्रती ।
 भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरूपवाससमा स्मृता ॥ ५९
 पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्व्वतः ॥ ६०
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्धिष्टं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ६१
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणमुख एव वा ।
 नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातनं ॥ ६२
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरूपसृशेत् ।
 शुची देशे समासीनोभुक्तान्ते द्विरूपसृशेत् ॥ ६३
 मण्डलं पूर्व्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्य्यन्तं मौनमेव विधौयते ॥ ६४
 इत्योशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
 ओठावलोमका सृष्ट्वा वामो विपरिधाय च ॥ १
 रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्यभाषणे ।
 तथा चाध्ययनारम्भे कामश्वासारमे तथा ॥ २
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सन्ध्ययोरुभयास्तद्वदाचान्तं चाचमेत् पुनः ॥ ३

चण्डालम्नेच्छसम्भासे स्त्रोशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्ट पुरुषं सृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥ ४
 अशुपाते तथाचामे अनृतस्य तथैव च ।
 भोजनान्ते सन्ध्ययोः स्नात्वा पौत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥ ५
 आचान्तोऽप्याचमेत् सृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामथालम्भे सृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥ ६
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपसृशेज्जलं शुद्धं तृण वा भूमिमेव वा ।
 केशानाश्चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ॥ ७
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिर्ह्यसर्व्वशः ।
 शौचेषुः सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ८
 शिरः प्रावृत्य ऋणं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 अकृत्वा पादयाः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ९
 सोपानोऽको जलस्थो वा नोष्णोषोवाचमेद्बुधः ।
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् न घृतोदकैः ॥ १०
 नैकहस्तार्पितजलेर्विना शूद्रेण वा पुनः ।
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ॥ ११
 न जल्पन् न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा ।
 नावौक्षमाणाङ्गिन्द्रोष्णाङ्गिन्नफेनादथापि वा ॥ १२
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षत्राभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गलिभिः शब्दमकुर्व्वन् नान्यमानसः ॥ १३
 न वणरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न वह्निः कालमेव वा ॥ १४

हृग्दाभिः पूयते विप्र कणाभिः क्षत्रियः शुचि ।
 प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्री शूद्रः स्पर्शनन्ततः ॥ १५
 अङ्गुष्ठमूनान्तरतो रेखाया ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितृणा तीर्थमुत्तमम् ॥ १६
 कनिष्ठो मूलतः पञ्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तथैवार्ष प्रकौर्तितम् ॥ १७
 मूले स्यादैवमार्ष स्यादाग्नेय मध्यतः स्मृतम् ।
 तदेवं सौमिकं तीर्थमेतत्ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ १८
 ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ।
 कायेन वा दैवतेन न तु पित्रेण वा द्विजाः ॥ १९
 त्रि प्राग्नीयादप पृथ्व ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 मंहुत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥ २०
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नामापुटं ततः ॥ २१
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन अवणे समुपस्पृशेत् ।
 सर्वामामय योगेनः हृदयन्तु तलेन वा ॥ २२
 संस्पृशेद्द्वै शिरस्तदङ्गुष्ठे नाथवा द्वयम् ।
 त्रि प्राग्नीयादेवमेव प्रोतास्तेनास्य देवताः ॥ २३
 ब्रह्माविष्णुमहेशच सम्भवन्त्यनुगृह्यम् ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात् ॥ २४
 प्रमस्पर्गात्रोचनयो प्रीयते शशिभास्करो ।
 नामर्त्या चैव प्रीयेते स्यष्टे नामापुटद्वये ॥ २५
 कर्णयोः स्पृष्टयोस्तद्वत् प्रीयेते चाननानिलौ ।
 संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ २६

मूर्द्धि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्याविप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ॥ २७
 अन्तवहन्तमंलिप्तजिह्वास्पर्शोऽशुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥ २८
 भूमिगास्तु समा ज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्कं च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥ २९
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दीपः उशनाव्रवीत् ।
 प्रचरंशान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेदुद्विजः ॥ ३०
 भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥ ३१
 अनिधाय च तद्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीना विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा चेदेवमेव हि ॥ ३२
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि ।
 कृत्वा सूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥ ३३
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शक्नूते रात्रौ चेदक्षिणमुखः ॥ ३४
 अन्तर्दाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्ट्रद्वयेन वा ।
 प्रतिश्वोनशिराः कुर्यात् शक्नूच्चविसर्जने ॥ ३५
 छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भः पथि भस्मसु ।
 अग्नी चैव श्मशाने च विन्मूत्रे न समाचरेत् ॥ ३६
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शाद्वले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्व्वामा न च पर्व्वतमस्तके ॥ ३७
 न जीर्णदेवायतने न वल्मीकी कदाचन ।
 न सप्तत्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥ ३८

तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न क्षेत्रे न विले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥ ३८
 नोद्यानोपसमौपे वा नोषरे न पराशुचौ ।
 न मोपानत्कपादस्य च्छत्री वानान्तरीक्षके ॥ ४०
 न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
 न देवदेवानययोर्नापामपि कदाचन ॥ ४१
 न दीज्योतींषि वौचित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्य प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२
 आहृत्य मृत्तिकां कुर्यात्क्षेपगन्धापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ ४३
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पाशुला न च कर्दमात् ।
 न मार्गान्नोषराद्देशाच्छौचशिष्टां परस्य च ॥ ४४
 न देवायतनात् कुड्यादग्रामान्न तु कदाचन ।
 उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५
 भारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्वाचमनमीरितम् ॥ ४६
 गायत्र्याचमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ॥ ४७
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारममन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याद्दीक्षमाणो गुरोमुखम् ॥ १

नित्यमुद्यतं पाणिष्व सन्ध्याचारसमन्वितः ।

आस्रतामिति चोक्तः सन्नासोताभिमुखं गुरोः ॥ २

प्रतिश्रवणसम्भाषे शयाणो न समाचरेत् ।

आसौनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् पराम्मुखः ॥ ३

नौचं शय्यासनञ्चास्य सर्व्वदा गुरुसन्निधौ ।

गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेच्छासनो भवेत् ॥ ४

नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।

न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५

गुरोर्यत्र परौवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।

कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्य परितोऽन्यतः ॥ ६

दूरस्था नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।

न चैवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥ ७

उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत् सदा ।

भार्जनं लेपनं नित्यमङ्गाना वै समाचरेत् ॥ ८

नास्य निर्माल्यशयन पादुकोपान्हावपि ।

आक्रामेदासन तस्य च्छायामपि कदाचन ॥ ९

दन्तकाष्ठादिकं लब्ध्वा न चास्य विनिवेदयेत् ।

अनापृच्छ्य न गन्तव्य न त्वप्रियहिते रतः ॥ १०

न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।

जृम्भितं हसितञ्चैव क्षवकं प्रावर तथा ॥ ११

वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।

यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ॥ १२

आसने शयने याने न च तिष्ठेत् कदाचन ।

धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥ १३

गजोद्वयानप्रासादप्रस्तर शकटेषु च ।

आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलतलेषु च ॥ १४

जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।

प्रयुञ्जीत सदा वाच मधुरा हितभाषिणीम् ॥ १५

गन्धमाल्यरसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिसनम् ।

अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ १६

कामं क्रोध भयं निद्रा गीतवादित्रनर्तनम् ।

द्यूतं जनपरोवादं स्त्रीप्रेक्षालापन तथा ॥ १७

परोपतापपैशुन्य प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।

उदकुम्भं सुमनसो गोसक्तन्मृत्तिकान् कुशान् ॥ १८

आहरेदुयावदर्धानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।

तथैव लवणं सव्वं भक्ष्यं पर्युषितं न यत् ॥ १९

अनन्यदर्शी सततं भवेद्गोतादिनिःस्पृहः ।

नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥ २०

एकान्तमशुचिः क्षोभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।

गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रभूञ्जीत कामतः ॥ २१

मलापकर्षणं स्नानं नाचरेद् वै कदाचन ।

न चातिस्पृष्टो गुरुणा स्वान् गुरुनभिवादयेत् ॥ २२

विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनियु ।

प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितञ्चोपदिशत्स्वयम् ॥ २३

श्रेयसु गुरुवद्वृत्तिनित्यमेवं समाचरेत् ।

गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्ववन्धुषु ॥ २४

बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मसु ।

अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २५

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानश्चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ २६
 गुरुवत् प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ।
 असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २७
 अभ्यञ्जन स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ २८
 गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥ २९
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुस्मरन् ॥ ३०
 मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पित्रृष्वसा ।
 सम्पूज्या गुरुपत्नी च समस्ता गुरुभार्या च ॥ ३१
 मातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्य्यपि ॥ ३२
 मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माताःतेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥ ३३
 वेद धम्मपुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानं विनिर्दिशेत् ॥ ३४
 हरति दुष्कृत तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्य्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥ ३५
 आसः शक्तोऽर्थदः साधुः सोऽध्याप्या दश धर्मतः ।
 कृतज्ञश्च तथाद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः ॥ ३६
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्याप्या द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥ ३७

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
 उपसृष्ट्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ३८
 अधोऽधो भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्तिवति वाचयेत् ।
 प्राकुशेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥ ३९
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवद्विजः ॥ ४०
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिकृतस्थितिः ।
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः ॥ ४१
 अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चरतेऽन्यथा ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥ ४२
 प्रोणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
 यजुर्योऽधीते सततं दध्ने प्रोणाति देवताः ॥ ४३
 सामान्यधीते प्रोणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ।
 अथर्वार्ङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रोणाति देवताः ॥ ४४
 धर्माङ्गाणि पुराणानि सीमासैस्तृप्यते सुरान् ।
 अपा समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥ ४५
 गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
 महस्रपरसा देवीं शतमध्या दशापराम् ॥ ४६
 गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्तितः ।
 गायत्रोच्चैव वेदाश्च तुलया तुल्यन् प्रभुः ॥ ४७
 एकतच्चतुरो वेदान् गायत्रोच्च तथैकतः ।
 ओङ्कारमादित कृत्वा व्याहृतौस्तदनन्तरम् ॥ ४८
 ततोऽधीयीत एकाग्रं त्रिधा परमयान्वितः ।
 अध्यापयेत् एकाग्रं गायत्रीपरया धिया ॥ ४९

पूराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवःस्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्तः सर्वाशुभनिवर्हणाः ॥ ५०
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।
 सत्त्वं रजस्तप्तस्त्रिस्तः काला व्याहृतयस्त्रयः ॥ ५१
 ओङ्कारस्तत् परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥ ५२
 योऽधीतेऽहन्यहन्येता गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायायै ब्रह्मचारी स याति परमा गतिम् ॥ ५३
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ॥ ५४
 श्रावण्या प्रौष्ठपद्या वा वेदोपक्रमण स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥ ५५
 अधीयौत शुची देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुथे तु कन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजाः ॥ ५६
 माघे वा मासि सम्प्राप्ते पूर्वाङ्के प्रथमेऽहनि ।
 कन्दासूङ्गमधीयौत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ॥ ५७
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥ ५८
 अध्यापनञ्च कुर्वाणः अध्येष्यन्नपि यत्नतः ।
 कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ॥ ५९
 विद्युत्स्तनितवर्षासु महोल्कानाञ्च पातने ।
 आकालिकमनध्यायमेतेश्वेव प्रजापतिः ॥ ६०
 एतांस्तुभ्युदितान् विद्यादयदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
 तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्यदर्शने ॥ ६१

निर्घाति वातचलने ज्योतिषाञ्चोपसर्पणे ।
 एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥ ६२
 प्रादुष्कृतेश्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
 मद्यो हि स्यादनध्यायमनृतौ मुनिरब्रवीत् ॥ ६३
 नित्यानध्याय एव स्यादग्रामेषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यकामाणां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥ ६४
 अन्याना सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो रूद्यमाने समवाये जनस्य च ॥ ६५
 उदके मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टआङ्गमुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥ ६६
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 त्रयह न कीर्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राज्ञोश्च सूतके ॥ ६७
 यावदेकानुद्दिष्टस्य लेपो गन्धश्च तिष्ठति ।
 विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥ ६८
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम् ।
 नाधीयोतामिष जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ ६९
 नीहारेर्वाणशब्देऽथ सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 अमावस्या चतुर्दश्या पौर्णमास्यष्टमौषु च ॥ ७०
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे विरात्र क्षपण स्मृतम् ।
 अष्टकासु न कुर्वीत ऋत्वन्तासु न रात्रिषु ॥ ७१
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासि तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टका समाख्याता क्षणेष्वप्येव च सूरिभिः ॥ ७२
 श्लेष्मातकस्य च्छायाया शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपितृयोः ॥ ७३

समानविद्योऽनुमृते तथा स ब्रह्मचारिणि ।
 भ्रातार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७४
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणामनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिसन्ति राक्षसास्तां च तस्मादैतान् विवर्जयेत् ॥ ७५
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासने एव च ।
 उपाकर्म्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ ७६
 एकार्धमथवैक वा यजु सामाथवा पुनः ।
 अष्टकाया स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥ ७७
 अनयायो नचाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
 न धर्माशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्यतानि वर्जयेत् ॥ ७८
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ७९
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥ ८०
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सौदति ॥ ८१
 योऽधीत्य विधिवद्देवं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पात्य न प्रपद्यते ॥ ८२
 यदि वात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरोः ।
 युक्तः परिवरेदेनमा शरीरविमोक्षणात् ॥ ८३
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्या समाहितः ॥ ८४
 सावित्रीं शतरूद्रीयं वेदानाञ्च विशेषतः ।
 अभ्यसेत् सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः ॥ ८५

वेद वेदौ तथा वेदान् वेदान् वै चतुरो द्विजा ।
 अधौत्य विधिमस्यार्थं ततः स्नायादुद्विजोत्तमः ॥ ८६
 वेदोदित स्वक कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् । ८७
 अभ्यसेत् प्रयतो वेद महायज्ञान् न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्योपासनमेव च ॥ ८८
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः ।
 सत्यं पादौ जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८९
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसुयो मृदुर्दान्त गृहस्थोऽप्यतिवर्त्तते ॥ ९०
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेदुद्विजः ।
 अध्यापयेच्छावयेद्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९१
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यग्भूतात्मभावनः ॥ ९२
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुखं पव वा ।
 आसोनस्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥ ९३
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्य दक्षिणामुखः ।
 त्रिष्वयं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ ९४
 पश्चात् स भोजनं कुर्याद्भूमौ वा तन्निधापयेत् ।
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशनःप्रवोत् ॥ ९५
 उपनिष्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करोति ।
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात् भोजनञ्चरेत् ॥ ९६
 इह व्याहृतिभिस्त्वन्न परिधायोदकेन तु ।
 परिपेचनमन्त्रेण परिपिब्य ततः परम् ॥ ९७

धित्रगुप्तवलि दत्त्वा तदन्न परिपिच्य च ।
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रिया चरेत् ॥ ८८
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ।
 अघानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥ ८९
 उदानाय ततः कुर्यात् समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥ १००
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मान वै प्रजापतिम् ॥ १०१
 अमृतोपिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्वतः ॥ १०२
 त्रिपदां वा त्रिरावृत्य सर्वेषामप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालसेद्भृदयं ततः ॥ १०३
 आचम्याद्भुष्टमानीय पादाद्भुष्टेन दक्षिणम् ।
 निःसावयेदस्तजलमूर्ध्वं हस्तः समाहितः ॥ १०४
 हुत्वानुमन्त्रण कुर्यात् खधायामिति मन्वतः ।
 प्रोचणेत् स्वमात्मान यो जपेद्ब्रह्मणेति च ॥ १०५
 सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आहममावस्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥ १०६
 पिण्डान्वाहार्थकं आह क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥ १०७
 प्रतिपत्प्रभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं हुत्तरोत्तराम् ॥ १०८
 अमावस्याष्टकास्त्रिंशः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥ १०९

त्रयोदशी मघा कृष्णा वर्षासु च विशेषतः ।
 नैमित्तिकान्तु कर्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ११०
 बालकानाञ्च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
 काम्यानि चैव आद्यानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥ १११
 अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामक्षयं आद्यं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ ११२
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्य विशेषतः ।
 स्वर्गान्तु लभते कृत्वा कृतिकासु द्विजोत्तमाः ॥ ११३
 द्रव्यब्राह्मणस्यत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्मभारभेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ ११४
 पुत्रजन्मादिषु आद्यं पार्वण्यं पार्वण्यं स्मृतम् ।
 ग्रहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥ ११५
 सन्निकृष्टमतिक्रम्य ओत्रियं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तसं कुलम् ॥ ११६
 यदि स्यादधिको विप्रः शौलविद्यादिभिः स्वयम् ।
 तस्मै यत्ने न दातव्यमतिक्रम्यापिसन्निधिम् ॥ ११७
 अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति काष्ठवत् ॥ ११८
 वा समारोहणं कुर्यात् भर्तृ चित्वा पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि सम्प्राप्ते पृथक् पिण्डं नियोजयेत् ॥ ११९
 धर्मापिण्डोदकं आद्यं पार्वण्यं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥ १२०
 श्रीङ्गं दशाहसुत्कर्षं शेषस्य यद्वि वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नवआद्यं पुनः काव्यं यथाविधि ॥ १२१

यद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाग् भवेत् ।
 नष्टे वापहतोऽस्थौनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥ १२२
 कुर्यादहरहः आङ् प्रसौतपितृको द्विजः ।
 सःग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थेऽप्येवं विशेषतः ॥ १२३
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत् ।
 अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रद्धैः पितृगणैश्च तैः ॥ १२४
 अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्भवेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥ १२५
 एकोद्दिष्टं तु विज्ञेयं वृद्धिश्चाङ्गं तु पार्व्वणम् ।
 एतत् पञ्चविधं आङ् भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥ १२६
 यात्राया षष्ठमाख्यातं तत् प्रयत्नेन पावनम् ।
 शुद्धये सप्तमं आङ् ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १२७
 दैविकञ्चाष्टमं आङ् यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्री न कर्त्तव्यमहोरात्रमदर्शनात् ॥ १२८
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥ १२९
 गयायामक्षयं आङ् प्रयागे मरणादिषु ।
 गायन्ति गाथा ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥ १३०
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषान्तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ १३१
 गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि आङ् सप्ताचरेत् ।
 तारिताः पितरस्तेन स याति परमा गतिम् ॥ १३२
 वाराहपर्व्वते चैव गयाञ्चैव विशेषतः ।
 एवमादिष्वतीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥ १३३

ब्रीहिभिश्च यवैर्मपैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्णीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥ १३४
 गोधूमैश्च तिलैर्मृत्तैर्मपैः प्रोणयते पितृन् ।
 मृष्टान् फलरसानिष्ठान् मृदुकान् शस्यदाडिमान् ॥ १३५
 विदार्याश्च करण्डाश्च त्राक्षकाले प्रदापयेत् ।
 लाजान् मधुयुतान् दद्याद्भ्रा शर्करया सह ॥ १३६
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन मृङ्गा अजगुकैर्हृकान् ।
 द्वौ मासौ मत्स्यमासेन त्रिमासान् हारिणेन च ॥ १३७
 श्रीरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ।
 पश्यान्नाग्च्छागमासेन रौरवेण नवैव तु ॥ १३८
 दशमासांस्तु दृष्यन्ति वराह सहिषामिपैः ।
 गगोर्गव्ययोर्मासैर्मोमानेनादशैव तु ॥ १३९
 संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 वार्द्धीगमस्य मासेन त्रिमासादगवार्पिकी ॥ १४०
 कानगाकं महागल्गां श्रगलोहासिपं मधु ।
 अनन्तायेव वत्पत्ते नृत्तान्यन्यानि सर्वशः ॥ १४१
 दद्यात्तु वयः वायः क्षतानाहृत्य वैद्विजः ।
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तप्राप्तयमुच्यते ॥ १४२
 गिरनीतसृज्जैव तथा नैव सस्त्रकम् ।
 कर्णवाहाद्वार्त्ताकान् सन्तान् मारुतं तथा ॥ १४३
 नट्टं भद्रं नत्तं तद्वृत्तीयकमेव च ।
 नान्मायाज्जगत्तोर मन्त्रिष्व विवर्जयेत् ॥ १४४

कीदृशान् कीदृशान् स्यनपावशमरीस्तथा ।
यज्ज्येत् सर्वयज्ञे न त्राहकाले द्विजोत्तमः । १४५
इत्यागनसम्पूर्ता तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्नात्वा यद्योक्तं सन्तर्प्य पिष्टदेवानृषीस्तथा ।
पिण्डान्वाहार्थकं त्राहं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥ १
पूर्वमेव निरीक्षित ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।
तार्थं तदव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥ २
ये सोमपाननिरता धर्माज्ञाः सत्यवादिनः ।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुवालाभिगामिनः ॥ ३
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
वहवन्तु सुपर्णाश्च त्रिमधुर्वीथ वा भवेत् ॥ ४
त्रिर्णाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
अथर्वगिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥ ५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविद्ध पङ्कजवित् ।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ ६
अहिंसोपरता नित्यमप्रतिग्राहिणस्तथा ।
सत्त्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
असमानप्रवरगा असगोत्रास्तथैव च ।
असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥ ८
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरत परम् ।
प्रलाभे नैष्ठिक दान्तमुपकुर्वीणकन्तु वा ॥ ९

तदलाभे गृहस्थन्तु मुमुक्षुं सङ्गवर्जितं ।
 सर्वालाभसाधकं वा गृहस्थं न विभोजयेत् ॥ १०
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञोऽश्नातौह यतिं भवेत् ।
 फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ ११
 तस्माद्यज्ञेन योगिन्द्रमौश्वरज्ञानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥ १२
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुष्कृतः ॥ १३
 मातामहं मातुलञ्च स्वसेयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्वं विवुधं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥ १४
 न आहो भोजयेन्मित्रं धनैः कथ्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहीनैर्व्यामुत्र फलसस्पदः ॥ १५
 काम्यं आहोऽर्चयेन्मित्रं नाभिरुपमपित्वरिम् ।
 द्विषता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १६
 तथानु चेद्विद्वत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्व मन्त्रवित् ॥ १७
 ततो हि ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् शूलानधोमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स वृताथवा ॥ १८
 यत्रैते भूञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ।
 यश्च वेदश्च वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरूपम् ॥ १९
 स वै दुर्वाह्मणो ज्ञेयः आडादौ न कदाचन ।
 शूद्रप्रेष्योऽती राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥ २०
 वधवन्धोपजीवो च पडेते ब्रह्मधन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदान्त्यथ पतितान्मनुरवधीत् ॥ २१

वेदविक्रयिणश्चेते व्याघादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणी यत्र परंपर्याः समुद्रगाः ॥ २२
 अममानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्तिताः ।
 अमंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥ २३
 अधीयोत तथा वेदान् भृतकास्तो प्रकीर्तिताः ।
 ब्रह्मचर्यामणकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदोजिनाः ॥ २४
 कापालिकाः पाशुपताः पापगडाश्चैव तद्धिधाः ।
 यस्याश्रन्ति हवीष्ये ते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥ २५
 न तस्य सङ्गवेच्छाऽहं प्रेत्यापि हि अफलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥ २६
 मिथ्याश्रम्या च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्कर्मी कुनखी कुष्ठौ श्वित्रो च श्यावदन्तकः ॥ २७
 क्रूरो वाणिजकश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ मास्तिकः ।
 मयपो वृषलोसक्तो वोरहा द्विधियूपतिः ॥ २८
 आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः ॥ २९
 पौनर्भवः कुसौदी च तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गौतवादितृशीलश्च व्याधितः काण एव च ॥ ३०
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोहो कुण्डगोलो अभिशस्तोऽथ देवलः ॥ ३१
 मित्रधुक् पिशुनश्चैव नित्य नार्थ्या निहन्तनः ।
 मातापितृगुरुत्यागो दारत्यागी तथैव च ॥ ३२
 अनपत्यः कूट्रसाक्षी पाचको रोगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥ ३३

वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा ।

द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः श्राद्धकर्मसु ॥ ३४

कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।

मित्रघ्न पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः ॥ ३५

बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।

निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्याः श्राद्धे प्रयत्नतः ॥ ३६

इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।

सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥ १

श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्व्वेद्युरभिवक्ष्यति ।

असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतम् ॥ २

तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाले उपस्थिते ।

अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ॥ ३

ब्राह्मणान्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ।

वायुभृताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परा गतिम् ॥ ४

आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाले उपस्थिते ।

वसेरन् नियता मर्त्यं ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५

अक्रोधनोऽत्वरौ यत्र सत्यवादी समाहितः ।

भयमैधुनसध्वानं श्राद्धभुग्वर्जयेज्जपम् ॥ ६

षामन्वितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्यै कुरुते क्षणम् ।
 षामन्वयित्वा यो मोहादन्य वा मन्वयेद् द्विजः ।
 स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौ हि जायते ॥ ७
 आर्द्धे निमन्वितो विप्रो भैद्युज योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ८
 निमन्वितश्च यो विप्रो ह्यध्वान याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पाशुभोजनाः ॥ ९
 निमन्वितश्च याः आर्द्धे प्रकुर्यात् कलह द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥ १०
 तस्मान्निमन्वितः आर्द्धे नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ ११
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिश दर्भां समाहितः ।
 ससूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणाया सुनिर्मलां ॥ १२
 दक्षिणाप्रवण स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचिदेशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १३
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥ १४
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्व्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहादयत् क्रियते नरैः ॥ १५
 अटव्यः पर्व्वताः पुण्यास्तोर्थान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥ १६
 तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्व्वतो वन्धयेद् द्विजः ।
 असुरोपहतं सर्व्वं तिलैः शुध्यत्यजीन वा ॥ १७

ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेयं समृद्धञ्च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥ १८
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने तुप्तलोमनखान् द्विजान् ।
 अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ १९
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयञ्च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्द्वैश्वदेवन्तु पूर्वकम् ॥ २०
 तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पाद्यमाचमनीयञ्च सम्प्रयच्छेद्यथाकृतमम् ॥ २१
 ये चात्र विवसेरन् वै विप्राः पूर्व्यं निमन्विताः ।
 प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥ २२
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
 तेषुपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ।
 आस्यतामिति सङ्कल्प्य त्वासीरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २३
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पितरौ त्रयश्चोदङ्मुखस्तथा ।
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि ॥ २४
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पश्चैतान् विस्तरोऽन्ति तस्मान्ने हेतुं विस्तरम् ॥ २५
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्यन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २६
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै त्रिनोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥ २७
 प्राग्येदग्नां तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोभनार्थमुपस्थितः ॥ २८

उपविष्टेषु यच्छ्राद्धे कामन्तमपि भोजयेत् ।
 अतिथिर्गन्तुं नाश्राति न तच्छ्राद्धं प्रशश्यते ॥ २८
 तस्मात् प्रयत्नात्तौर्धेषु पूज्या अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्थ्य रमते श्राद्धे मुञ्चते ये द्विजातयः ॥ ३०
 काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 ह्रीनाङ्गः पतितः कुष्ठो वणिक् पुष्कसनासिकः ॥ ३१
 कुक्कुटः शूकरश्चानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचि स्ते च्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥ ३२
 नीलकाषायवसन पापण्डाश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैटक ब्राह्मणान् प्रति ॥ ३३
 तत् सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्यदेवस्य पूजनम् ।
 यथोपविष्टान् सर्वास्तानलङ्घ्यद्विभूषणैः ॥ ३४
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षेपत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥ ३५
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेतृचा बुधः ॥ ३६
 आवाह्यं तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 शन्नोदेव्युदकं पात्रे तिलोऽसौति तिलास्तथा ॥ ३७
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संसवांश्च ततः सर्वान् पात्रीकुर्यात् समाहितः ॥ ३८
 पिष्टभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतशुतम् ॥ ३९
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत् ।
 यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥ ४०

प्राचीनावीतकः पित्रं वैश्वदेवन्तु होमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥ ४१
 सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४२
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणाविवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वायु गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४३
 ततस्तैरभ्यनुज्ञातः कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपलिप्योर्व्वरां कुर्यात् स्वस्य च दैवतम् ॥ ४४
 भण्डनं चतुरस्रं वा दक्षिणञ्चोन्नतं शुभम् ।
 त्रिरुल्लिखेत् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ४५
 ततः सस्तीर्य्य तत्स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्र्योन् पिण्डान्निर्व्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ ४६
 दाप्य पिण्डास्ततस्तत्र निमृज्याल्लेपभागिनाम् ।
 तेषु दर्भेष्वथाचम्य तिराचम्य शनैरक्षून् ॥ ४७
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावहन्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ ४८
 अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 षडप्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवाश्च धर्मवित् ॥ ४९
 आभोजनकाले तु दीपोऽयदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
 सापानप्रपान् विविधान् दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥ ५१
 अन्नत्रेयं यथाकामं विविधं भक्षयेदकम् ।
 यद्यदिष्टं दिजेन्द्राणां तत्ततः सर्वं निवेदयेत् ॥ ५२

धान्यास्तिन्नाद्य विविधाः शर्करा विविधास्तथा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ ५३
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।
 नायूनि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥ ५४
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनेव च यदुक्तं यदु दत्तं त्वरया पुनः ॥ ५५
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
 खिन्नगात्रो न तिष्ठेत् सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥ ५६
 न च पश्येत् काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥ ५७
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रयया पुनः ॥ ५८
 काञ्चनेन तु पात्रेण तथा त्वीदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपता याति खड्गेन तु विशेषतः ॥ ५९
 पात्रे तु मृन्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥ ६०
 न पङ्क्त्या विपमं दद्यान्न याचेत् न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥ ६१
 भुञ्जीत वाग्यतः पृष्टो न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्धि पितरोऽग्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ६२
 नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 वह्मनां पश्यतां सीञ्जः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥ ६३
 न किञ्चिद्वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न माषं प्रतिषेधेत् न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥ ६४

यो नाश्नाति द्विजो माषं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ६५
 स्वाध्याय आवयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
 इतिहासपुराणानि आह्वकल्पान् सुशोभनान् ॥ ६६
 ततोऽन्यमुत्सृजेदभुक्तेष्वग्रतो विकिरेदभुवि ।
 पृष्ठा स्वदितमित्येव तप्तानाचामयेत्ततः ॥ ६७
 आचान्ताननुजानीयादभि भो रम्यतामिति ।
 स्वधास्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ६८
 ततो भूक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥ ६९
 पित्रे स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठेषु सूत्रतम् ।
 सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवे रुचितमित्यपि ॥ ७०
 विसृज्य ब्राह्मणास्तान् वै देवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणा दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥ ७१
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्ति वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अद्या च नो मा व्यगमद्बहुदेयञ्च नोऽस्त्विति ॥ ७२
 पिण्डास्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥ ७३
 मध्यमं त ततः पिण्डं दद्यात् पत्नैश्च सुतार्थकः ।
 प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥ ७४
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयञ्च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ ७५
 नोद्दीजेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः ।
 ब्रह्मचर्या चरन्तान्तु दम्पती रजनोऽन्तु ताम् ॥ ७६

दत्त्वा आद्यं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कौटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥ ७७
 शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।
 स्वाध्यायश्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विवर्जयेत् ॥ ७८
 आद्यं दत्त्वा परं आद्यं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥ ७९
 एष वोऽभिहितः सम्यक् आद्यकल्पः सनातन ।
 आत्मं निवर्त्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥ ८०
 अग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः ।
 आत्मआद्यं द्विजः कुर्याद्वृषलस्तु सदैव हि ॥ ८१
 आत्मआद्यं द्विजः कुर्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः ।
 तेनाग्नोकरणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्व्वपेत् ॥ ८२
 यो हि तद्विधिना कुर्याच्छ्राद्धं संयतमानसः ।
 व्यपेतकलुषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥ ८३
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन आद्यं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेदौशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥ ८४
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्द्धनो द्विजः ।
 तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥ ८५
 न जीवत्पितृको दद्याद्भोमान्तं वा विधौयेत ।
 तेषाञ्चापि समादद्यात्तेषाञ्चैके प्रचक्षते ॥ ८६
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य स्त्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु ॥ ८७
 भोजयेद्वापि जीवन्त यथाकामन्तु भक्तितः ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रयते श्रुतिः ॥ ८८

द्वामुप्यायणको दद्याद्बीजहेतुस्तथाहि सः ।

रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ ८९

अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह ।

प्रदद्याद्बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥ ९०

द्वौ पिण्डौ निर्व्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने तथा ।

कौर्त्तयेदथवैकस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥ ९१

मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।

अशौचत्वनिरौच्चाणः काम्यं कामयते पुनः ॥ ९२

पूर्वाहे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।

दैवं तत् सर्व्वमेवं स्यान्नवै कार्या वहिः क्रिया ॥ ९३

दर्भाश्च परितः स्थाप्यास्तदा स भोजयेद्विजान् ।

नान्दीसुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ ९४

मातृश्राद्धन्तु पूर्वं स्यात् पितृणा तदनन्तरम् ।

ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ९५

दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ ९६

प्राङ्मुखो निर्व्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।

स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ ९७

पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।

पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं वुधः ॥ ९८

अकृत्वा मातृयागश्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।

तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९९

इत्योशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

दशाहं प्राचुरागौचं सपिण्डे पृ विर्पातितः ।
 सृतेऽयवाद्य जातेषु त्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥ १
 नित्यानि नैव कर्मोणि काभ्यानि च विर्गपतः ।
 न कुर्यादन्नित किञ्चित् स्वाध्यायं मनमापि च ॥ २
 शुचिरक्रोधनस्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्विजान् ।
 शुष्कान्नं फलेर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥ ३
 न स्पृशेयुरिमानन्ये न भृतेभ्यः सप्ताचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां सस्यर्गं नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाक्षेव वर्जयित्वा सृतां पुनः ॥ ४
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञापि यो भवेत् ।
 चतुर्थे पक्षमे वाङ्मि सस्यर्गं कथितो बुधैः ॥ ५
 स्पृश्यास्तु सर्व्व एवेतं स्नानात्तु दशमेऽहनि ।
 दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमगौचं दामनिर्गुणे ॥ ६
 एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुस्त्रेकदिने शुचिः ॥ ७
 दशाहात्तु परं सस्यगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे तस्य सस्यर्गं मनुराह प्रजापतिः ॥ ८
 क्रियाहोनस्य सूखस्य महारोगिण एव च ।
 वे एषा मरणस्याहुर्भरणान्तमशीचकम् ॥ ९
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशीचकम् ।
 प्राक्सस्कारात्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ १०
 जन्मद्विवर्षगे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
 त्रिरात्रेण शुचिस्वन्यो यदिहात्यन्तनिर्गुणः ॥ ११

अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तदिष्यते ।
 जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्याद् यत्र निर्णयः ॥ १२
 आ दन्तजन्मनः सद्य आ चौलादेकरात्रकम् ।
 त्रिरात्रमोपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ १३
 जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पितास्यासृश्य एव हि ॥ १४
 सद्यःशौचं सपिण्डानां कर्त्तव्य मोदरस्य तु ।
 उर्ध्वं दर्शाहादेकाह सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५
 अथोर्ध्वं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ १६
 आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमा ।
 एकरात्रं सपिण्डाना यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ १७
 व्रतादेशां सपिण्डाना गर्भस्त्रावाच्च पाततः ।
 गर्भच्युतावहोरात्र सपिण्डात्यन्तनिर्गुणे ॥ १८
 यथेष्टाचरणाज् ज्ञातो त्रिरात्रादिति निर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ १९
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरह शेषे द्विरात्रकम् ।
 मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥ २०
 अघवृद्धिमदाशौचमुद्धं चेत् तेन शुध्यति ।
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शावमेव वा ॥ २१
 तावदप्रयतोऽस्येव यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीते सूतके प्रोक्त सपिण्डाना त्रिरात्रकम् ॥ २२
 तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं सवत्सराद्ब्रतो ।
 वेदांश्च यस्त्वधोयानो न भवेद्वृत्तिकर्षितः ॥ २३

सद्यःशौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्व्वदा ।
 स्त्रोणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥ २४
 सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहम्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥ २५
 द्विर्वर्षजन्ममरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोढरः सद्यः आ चीलादेकरात्रकम् ॥ २६
 आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ २७
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव द्वि ।
 पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ॥ २८
 एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सन्नद्धचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥ २९
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु च ग्रहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥ ३०
 त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्य्यं भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्य्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥ ३१
 एकरात्रमुपाध्याये तथैव ओत्रियेषु च ।
 एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ ३२
 त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यःशौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥ ३३
 शुद्धेद्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ३४
 क्षत्रविदशूद्रदायादा ये स्युर्व्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहाष्ट्युद्धिरिष्यते ॥ ३५

राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वाप्येकरात्रक्रमेण हि ॥ ३६
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ।
 अर्धमासेऽथ षड्रात्रं त्रिरात्र द्विजपुङ्गवाः ॥ ३७
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वाशौचमिष्यते ।
 षड्रात्रं द्वादशाहश्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
 अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ॥ ३८
 शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ।
 एकरात्रेण शुद्धिं स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥ ३९
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य वन्धुवत् ।
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥ ४०
 यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
 दशाहेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाहेन भूमिपः ॥ ४१
 अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ।
 षड्रात्रेणाथवा सप्तत्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥ ४२
 अनाद्यच्चैव निर्व्वन्धु ब्राह्मणं धनवर्ज्जितम् ।
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥ ४३
 अपरश्चेत् परं वर्णमपरञ्चापरो यदि ।
 अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदाशुचेन शुध्यति ।
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्व्वैश्येतु स्यदग्रहे सति ॥ ४४
 शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ।
 अनस्मिन्नस्त्रिते शूद्रे रीति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ॥ ४५
 त्रिरात्र न्यातयाशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
 अन्यथा चैव मज्ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च । ४६

अनास्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा ।
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिं सचैलेन न संशयः ॥ ४७
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ।
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ॥ ४८
 यस्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः ।
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ ४९
 यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।
 तावन्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥ ५०
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानाम्बु मरणे मरणादितरेषु च ॥ ५१
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ५२
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्डं साप्तपौरुषम् ॥ ५३
 ऊर्ध्वानाञ्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता वहवो भिन्नयोनय एव च ॥ ५४
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्डं भवेत्तेषां त्रिपुरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥ ५५
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 दातारो नियमौ चैव ब्रह्मविद् ब्रह्मचारिणौ ॥ ५६
 सत्रिणो ब्रतिनस्तावत् सद्यःशौचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥ ५७
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥ ५८

विषाद्युपहतानाञ्च विद्युना पार्थिवैर्हिजैः ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ ५८
 अग्निमेरूपपतने विषौघान्नपराशने ।
 गोब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ६०
 नैष्ठिकानां वनस्थानां यतौना ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथामृते ॥ ६१
 इत्यौशनसस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

पातंतानां न दाहः स्यान्नान्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।
 न चाशुपातपिण्डे च कार्यं आह्वादिकं क्वचित् ॥ १
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 दहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥ २
 अथ कश्चित् प्रमादेन स्त्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ ३
 जाते कुमारि तदहः आस कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 सुवर्णधान्यगोवासस्तिलान्न गुडसर्पिषः ॥ ४
 फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षोरमेव च ॥ ५
 आशौचिनी गृहाद् ग्राह्यं गृष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यं त्रिभिरग्निभिः ॥ ६
 अनाहिताग्निर्गृणेण लौकिकेनेतरैर्हिजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन दात्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥ ७

दौहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः अद्वयान्वितैः ।
 मरुत् प्रसिद्धे दुदकं नामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ८
 दंशाहं वान्धवैः सार्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्याः मायं प्रातर्यथाविधि ॥ ९
 प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद्विजान् ।
 द्वितोयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सवान्धवैः ॥ १०
 सर्वैरस्थीं सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् अद्वया शुचीन् ॥ ११
 पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
 अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धन्तु तद्विदुः ॥ १२
 एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतसुद्दिश्य भावतः ।
 द्वादशे वाथ कर्त्तव्यमग्निदैस्त्वथवाहनि ॥ १३
 एक पवित्रमेकं वा पिण्डमात्र तथैव च ।
 एव मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥ १४
 सपिण्डोत्तरणं प्रोक्तं पूर्णं संवत्सरं पुनः ।
 कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ १५
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् ततः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ १६
 सपिण्डोत्तरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत् तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥ १७
 ये सपिण्डोक्तता प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥ १८
 मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
 दद्याच्चान्न सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥ १९

पार्वणेण विधानेन सावत्सरिकमिष्यते ।
 प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥ २०
 भ्रातापितृः सुतैः कार्यं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नी कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ २१
 एष वः कथितः सम्यग्गृहस्थानां यथाविधि ।
 स्त्रोणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहिष्यते ॥ २२
 यः स्वधर्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसंमितम् ॥ २३
 इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

ब्रह्महा मर्दपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह सवसेत् ॥ १
 संवत्सरेण पतति ससर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन् वै पतितो भवेत् ॥ २
 याजन योनिसम्बन्ध तथैवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेजुज्जानात् सहभोजनमेव च ॥ ३
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥ ४
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटी कृत्वा वने वसेत् ।
 भैक्षश्चात्मविशुद्धये कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ ५
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्दा च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥ ६

असह्यराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे धनकैर्नित्य व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥ ७
 कुर्यादनशन वायं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥ ८
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
 दोर्घसामयिन विप्रं कृत्वानामयिनं तथा ॥ ९
 दत्ता चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्या व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृथके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥ १०
 सर्वस्व वा वेदविटे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।
 ब्रह्महा मूच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥ ११
 सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णां पिबेत् तदा ।
 निर्दग्धकायः स तथा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १२
 गोमुत्रमग्निवर्णं वा गोशक्नुद्वंमेव वा ।
 पयो घृत जल वायु मुच्यते पातकात् ततः ॥ १३
 जलाद्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतञ्चाद्य चरेत् तत्पापशान्तये ॥ १४
 स्वर्गस्तेयी मक्तद्विप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्मं ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ १५
 शृण्वीत्वा मुसलं राजा सक्तद्वन्यात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाधवा ॥ १६
 करेणादाय मुषलं लघुडं वायु घातिनम् ।
 सच्चित्योभयतस्त्रीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥ १७
 राजा च स्तेनमर्हीति मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्षाणश्च तत्पापमेव कर्माणि शाधि माम् ॥ १८

शासनाद्वापि सौक्ष्माद्वा ततः स्तेयादिमुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ १९
 तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम् ।
 चौरवामा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद्ब्रह्मणो व्रतम् ॥ २०
 ज्ञाताश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्य हिरण्यकम् ॥ २१
 चरेद्वा वत्सरं कृत्वा ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णदारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥ २२
 गुरुभार्या समाकृत्वा ब्राह्मणः काममोहितः ।
 उपगूहेत् स्त्रिय तप्ता कात्या कालायसौक्यताम् ॥ २३
 स्वयं वा शिशुहृषणे उत्कृत्याध्यायवाञ्छलौ ।
 आतिष्ठेद्दक्षिणामाशामानिपातमजिह्वतः ॥ २४
 गुर्वर्थे वाहतः शुद्धै चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शाखा कर्कटकोपिता परिष्वज्याथ वत्सरे ॥ २५
 अधःशयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कच्छश्चान्द चरेद्विप्रश्चौरवासाः समाहितः ॥ २६
 अश्वमेधावभृथके ज्ञात्वा मुच्येद्द्विजोत्तमः ।
 कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥ २७
 स्थानासनाद्यं विचरेदधनाऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥ २८
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्चचत्वारि वा पुनः ॥ २९
 पतितैः सम्प्रयुक्तानामय गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु मस्यर्श लोभेन कुरुते द्विजः ॥ ३०

सक्तत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकच्छं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥ ३१
 घ्राण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्द्धमाचरेत् ।
 एभिः पूतैरथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥ ३२
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥ ३३
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्यादनशनं विप्राः पुण्यतीर्थं समाहितः ॥ ३४
 जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।
 न ह्यन्या निष्कतिर्दृष्टा सुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥ ३५
 इत्युशनसस्मृताषष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्रुषामपि ।
 प्रविशेज्जूलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥ १
 मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वमाम् ।
 भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात् कच्छादिपूर्वकम् ॥ २
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पैतृष्वसेयीं गत्वा तु स्वस्रियां मातुरेव च ॥ ३
 मातुलस्य सुता वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्यासखीं समारुह्य गत्वा प्यालीं तथैव च ॥ ४
 अर्होरात्रोषितो भूत्वा तप्तकच्छं सप्ताचरेत् ।
 उदकागमने विप्रस्त्रिरानेण विशुध्यति ॥ ५

चक्षीमैयुनमासाद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

पराकेणायवा शुद्धिरित्याह भगवानर्जः ॥ ६

मण्डुकं नकुलं काकं विड् वराहञ्च मूषिकम् ।

श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम् ।

पयः पिबेत् त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥ ७

मार्जारश्चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो ब्रजेत् ।

कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्यादश्ववधे द्विजः ॥ ८

अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।

वलाकं रङ्गवच्चैव मूषिकं कृतलम्भकम् ॥ ९

वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाटच्चैव तित्तिरिम् ।

शुकं द्विहायनं वत्सं क्रोञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ॥ १०

हत्वा हंसं वलाकञ्च वकटिद्विभमेव च ।

वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥ ११

क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनूं दद्यात् पयस्विनीम् ।

अक्रव्यादां वत्सतरसुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १२

किञ्चित्तेव तु विप्राय दद्यादस्थिमता वधे ।

अनस्थाञ्चैव हिसाया प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३

फलदानान्तु वृक्षाणां क्खेदनादाहिकं शतम् ।

शुल्लवल्लीलतानाञ्च वीरुधा फलमेव च ॥ १४

पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।

चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्याद् हत्वा प्रमादतः ॥ १५

मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।

सनुष्णाणाञ्च हरणं स्तीर्णा कृत्वा गृहस्थं च । १६

वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥ १७
चरेत् सान्तपनं कच्छं चरित्वात्मविशुद्धये ।
धान्यादिधनचौर्यञ्च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥ १८
दणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च फलस्य च ।
चेलचर्मामिथ्याणाञ्च तिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १९
मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
अयःकास्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥ २०
एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि चरहं पयः ॥ २१
न मासानां हतानान्तु दैवे चान्द्रायणं चरेत् ।
उपोष्य द्वादशाहन्तु कुष्माण्डैर्जुहुयादृष्टतम् ॥ २२
नकुलोलृकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
श्वानं जग्ध्वाथ कच्छ्रेण शुभक्षेणै च शुध्यति ॥ २३
प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वेणैव विधानतः ।
शललञ्च वलाकञ्च हंसकारण्डव तथा ॥ २४
चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
कपोतं टिट्ठिभं भासं शुकं सारसमेव च ॥ २५
जलूकां जालपादञ्च जग्ध्वा द्यौतदुव्रतञ्चरेत् ।
शिशुमारं तथा माषं मत्स्यं मासं तथैव च ॥ २६
जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
कोकिलञ्चैव मत्स्याद् मण्डूकं भुजगं तथा ॥ २७
गोमूत्रयावकाहारैर्मन्त्रासेनैकेन शुध्यति ।
जलेचराश्च जलजान् यातुधानविपाटितान् ॥ २८

रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा समाहृष्यैतदाचरेत् ।
 मृतमासं वृथा चैवमात्मार्यं वा यथाकृतम् ॥ २६
 भुक्त्वा समाचरे देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिग्रूं कुकुटं रजकां तथा ॥ २७
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २८
 वार्त्ताकुं तण्डूलौघञ्च प्राजापत्येन शुध्यति ।
 अश्मतकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ २९
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् मनुष्यं शशभक्षणे ।
 अलावं गृञ्जनञ्चैव भुक्त्वाप्येतद्व्रतं चरेत् ॥ ३०
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।
 वृथा कृसरसयावं पायसापूपशष्कूलीम् ॥ ३१
 भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥ ३२
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ।
 अर्निर्द्वाया गोः क्षीरं माहिषं वार्चमेव च ॥ ३३
 गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ ३४
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ।
 भुक्त्वा चैव नवग्राहं सूतके मृतकेऽथवा ॥ ३५
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यद्भूयते नित्यं न यस्याग्रं न हीयते ॥ ३६
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विज ।
 अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपहृतम् ॥ ३७

विन्यस्यात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकच्छमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सत्यक्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४१
 अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्र सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ४२
 क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।
 महासान्तपन कुर्यात्तेषां मोहाद्विजातयः ॥ ४३
 भासमण्डुककुङ्कुर वायसे कच्छ्रमाचरेत् ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्षिष्टभोजनात् ॥ ४४
 क्षत्रियस्तप्तकच्छ्रं स्याद्वैश्यश्चैव त्रिकच्छ्रकम् ।
 सुराभाण्डोदक वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५
 शुनोच्छिष्ट द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पोतशेषच वा प्रयः ॥ ४६
 आपो मूत्रपुरीषाद्यैरूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्तपन कुर्यात् तं कायविशोधनम् ॥ ४७
 चाण्डालकूपभागण्डेषु यदज्ञानं पिवेज्जलम् ।
 चरेत् सान्तपन कच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥ ४८
 चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४९
 महापातकसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५०
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकौ भवेत् ।
 तस्य पातकिससर्गात् पातकित्वमवाप्नुयात् ॥ ५१
 चतुर्विंशतिकच्छ्रं स्याद्विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तदर्थं स्यात् प्रायश्चित्तं सुते न हि ॥ ५२

दृष्ट्वा महापातकिनं चण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५३
 म्रानाद्रा यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुध्यति ।
 बुद्धिपूर्वन्तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥ ५४
 शुष्कं पर्युषितादौनि गन्वादिप्रतिदूषितम् ।
 भुक्तोपवासं कुर्वीत चरेद्विप्र पुनःपुनः ।
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्धयर्मज्ञानस्य विशेषतः ॥ ५५
 मृत्याना यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्मणि ।
 अभिचारमनर्हञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५६
 ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ।
 गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ५७
 तैलाभ्यंगं प्रभाति च कुर्यान्मूत्रपुरोषके ।
 अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ॥ ५८
 एकाहेति विवाहाग्नि परिभाव्य द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ॥ ५९
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ।
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ६०
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ।
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ॥ ६१
 अनागकनिवृत्त्या तु प्रव्रज्योपासिता तथा ।
 आचरेत् त्रोग्नि कृच्छ्राणि त्रोग्नि चान्द्रायणानि च ॥ ६२
 पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः समूहता द्विजा ।
 शुद्धा यन्तद्व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्मदर्शिनः ॥ ६३

अनुपासितस्निग्धस्तु तद्व्यापकवशेन च ।
 अहश्चाश्वन् संयतसना रात्रौ वेद्रात्रिमेव हि ॥ ६४
 अक्षत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ६५
 उपासीत न चेत् सम्या गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नातकत्रतलौघ्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ ६६
 सवत्सरश्चरेत् कच्छं अनुच्छन्दे द्विजात्तमः ।
 चान्द्रायण चरेद्ब्रह्म गोप्रदानेन शुध्यति ॥ ६७
 नास्तिक्वाद्यदि कुर्वीत प्राजापत्य चरेद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ ६८
 उष्ट्रयान समारूढा खरयानश्च कामतः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत नरना न प्रविशेज्जलम् ॥ ६९
 षष्ठाक्षकालमास वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाश्च शाकलान्नित्यमपत्याना विशोधनम् ॥ ७०
 जील रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७१
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ७२
 उद्वन्धनादिनिहतं ससृष्टस्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ७३
 उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादौन् सृशेद्द्विजः ।
 उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्य विशुद्धये ॥ ७४
 चण्डालसूतिकशवांस्तथा नारी रजस्वलाम् ।
 स्पृष्टा स्नायाद्दिशुद्गम्ये तत्स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥ ७५

चण्डालसूतिकश्वैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद्यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७६
 अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेद्विजोत्तमः ।
 आचानेत विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ७७
 भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् जवते गुदम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद् दृतम् ॥ ७८
 चाण्डालान्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभःस्थं नक्षत्रमहोरात्रेण शुध्यति ॥ ७९
 सुराः स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
 पलाण्डुं लशुनञ्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ८०
 ब्राह्मणस्तु शूना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिवेत् ।
 नामेरुद्धस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥ ८१
 स्यादेतन्निगुणं वाह्नीमूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दंष्ट्रो द्विजोत्तमः ॥ ८२
 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।
 अनातुरस्य निधनः कृच्छ्राद्धेन विशुध्यति ॥ ८३
 अहिताग्नेरूपस्यानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 ऋतौ गच्छेन्न भार्यायाऽपि कृच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ ८४
 विनाद्विरागं वा कुर्याच्छारौरं सन्निवेश्य तु ।
 उषेलो जलमाप्नुत्य गामालंभ्य विशुध्यति ॥ ८५
 गायत्र्यष्टसहस्रान्तु त्र्यहस्योपवसेद्गृही ।
 अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥ ८६
 गायत्र्यष्टसहस्रान्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 कृत्वा तु अपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुते ॥ ८७

मृषैव यावकान्नेन कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पङ्क्तौ विषमदानश्च कृत्वा कच्छेण शुध्यति ॥ ८८
 क्वाया श्वपाकस्यारूह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद् दृतम् ।
 रक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥ ८९
 मानुषास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुध्यति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिचानुवत्सरम् ॥ ९०
 कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसंवत्सरं ब्रवी ।
 हुङ्गारं ब्राह्मणस्योद्धा त्वङ्गारन्तु गरीयसः ॥ ९१
 स्नात्वाचस्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा तृणेनैव कण्ठे वद्ध्वा च वाससा ॥ ९२
 विशदे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 प्रवगूर्य चरेत् कच्छमतिकच्छं निपातने ॥ ९३
 कच्छातिकच्छं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कच्छं कुर्याद्विशोधनम् ॥ ९४
 रकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ।
 वैर्षाणामभिमुखं शीवनाक्रोशनाकृते ॥ ९५
 लूकादिजनुर्जित्वा दातव्यश्च हिरण्यकम् ।
 योद्यानेषु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्विजः ॥ ९६
 रन्धाच्छिन्नन्तु शुद्धार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा द्रोहाद्विजोत्तमः ॥ ९७
 शिम्नस्योत्कन्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥ ९८
 त्वा सम्यक्प्रलुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तु सभाप्रणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ॥ ९९

स्त्रीं यदा बालभावेन महापाप करोति हि ।

• प्रायश्चित्तं च तस्यास्यात् पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥ १००

उद्वहेदभिरूपा तामन्यथा पतितस्तु स ।

अपि राजन्यकदम्बे वार्षिकब्राह्मणव्रतम् ।

तस्यान्ते वृषभैकेण सहस्रं गोदानमाचरेत् ॥ १०१

सर्वं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रतपु-
लोमकास्यायसामद्भिरेव मृतसूयुक्ताभस्तेजसाञ्चोच्छि-
ष्टाना भस्मनाद्भिः प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खगुत्तयु-
पलाना वज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाद्भिः शौचमिति ॥

अपि चण्डालश्चपचस्पृष्टे वा विश्वमूत एव च ।

त्रिरात्रेण विशुद्धिं स्याद्बुद्ध्वाच्छिष्टं षडाचरेत् ॥ १०२

पिता मातामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।

तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिवेदने ॥ १०३

अमावस्यायां यो ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ।

ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०४

असावास्या तिथिं प्राप्य यमसाराधवेद्भवम् ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०५

क्षणादस्या महादेव तथा क्षणचतुर्दश्याम् ।

सम्पूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०६

तथादश्या तथा रात्रौ सोपहारं त्रिनोचनम् ।

दृष्ट्वैव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०७

सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।

शान्त्या च दक्षिणा गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥ १०८

अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०९

इत्यौशनसस्मृती नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अङ्गिरःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १
अन्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्धन्तु ब्रह्मचरविशां विदुः ॥ २
रजकश्चर्मकारश्च नटी वरूड एव च ।
कैवर्त्तमेदमिहोक्तं सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥ ३
अन्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्जानात् पिवते यदि ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्धन्तु चरेद्दैत्यः पादशूद्रेषु दापयेत् ॥ ६
अज्जानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
अहीरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्धेन शुध्यति ॥ ९
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेका पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १०

अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११
 अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीये न दृश्यति ॥ १२
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १३
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पिबतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४
 नीलौरक्तं यदा वस्त्रमग्नानेन तु धारयेत् ।
 अहो रात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५
 नीलीदारु यदा भिन्द्यादुब्राह्मण वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६
 नीलौवस्त्रेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्विजः ।
 आहारवसनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
 भक्षन् प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्त्वममाहितः ।
 त्रिषु वर्षेषु सामान्य चान्द्रायणमिति स्थितिम् ॥ १८
 नीलौरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता मुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥ १९
 नीलौरक्तेन वस्त्रेण यत् पाके अर्पित भवेत् ।
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २०
 मृते भर्त्तरि या नारौ नीलौवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्त्ता तु नरकं याति सा नारौ तदनन्तरम् ॥ २१
 नीत्या चोपहृते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२

देवद्रीण्या हृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
 अत्र स्थानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुम्भरा ॥ २३
 पापिता यत्र नीलो स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
 यावद्वादशवर्षाणि भूत ऊर्द्धं शुचिर्भवेत् ॥ २४
 भोजने चैव पाने च तथा चौपधभेषजैः ।
 एवं स्त्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिषीद्यते ।
 चरेदहं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता यातैः पादान् व्रतमाचरेत् ॥ २७
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रं प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २८
 दण्डादुक्तादयदन्येन पुरुषा प्रहरन्ति गाम् ।
 द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९
 मृङ्गमङ्गे त्वस्त्रिमङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
 दधरात्रं चरेत् कच्छं यावत् स्वस्यो भवेत्तदा ॥ ३०
 गोमूत्रेण च सन्मित्रं यावक्क्षोपजायते ।
 भूतदेव हितं कच्छमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१
 अक्षमयैस्व वालस्व पिता वा यदि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्वर्षं पापं तस्य न वियते ॥ ३२
 अश्वौतिर्यस्व वर्षारिं वाली वान्धूनघोड्यः ।
 प्रायश्चित्ताहेनर्हन्ति स्त्रिया रोगिण एव च ॥ ३३
 नृच्छिर्वे पतिते चापि गावि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्र्यष्टचडन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४

स्नात्वा रजस्तला चैव चतुर्यङ्गि विशुध्यति ।

क्षुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कदश्चन ॥ ३५

रोगेण यद्रजः प्लोणामत्ययं हि प्रवर्त्तते ।

अगुच्यन्ना न तेन स्युस्तानां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६

माञ्जाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।

इत रजसि गत्या त्ना गृहकान्तेषु चैन्द्रिये ॥ ३७

प्रथमेऽहनि चाण्डालो द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।

तृतीये रजको प्रोक्ता चतुर्येऽहनि शुध्यति ॥ ३८

रजस्तला यदा स्मृष्टा गुना शूद्रेण चैव हि ।

उपोष्य रजनोमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९

हावेतावगुचो स्नाता दम्पती शयनं गतौ ।

शयनादुल्लिता नारी शुचिः स्रग्दशुचिः पुमान् । ४०

गण्डुषं पादगौचञ्च न क्षुर्यात् काम्यमाजने ।

मन्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमत्सेन शुध्यति ॥ ४१

रजसा शुध्यते नारी नदो वेगेन शुध्यति ।

भूमौ निक्षिप्य परनामसत्यलोपहतं शुचि ॥ ४२

गवाव्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।

मन्मना दग्भिः शुध्येत् काजिनोपहतं तथा ॥ ४३

गौचं मौवर्गौप्यास्यां वावुना केन्दुरग्निभिः ॥ ४४

वेनस्पृष्टं गवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।

अङ्गिमृटा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विगुध्यति । ४५

शुष्कमन्नमविप्राप्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।

अद्र व्यञ्जनसंयुक्तमर्धमासेन जीर्यति । ४६

धियो दधि च मासेन धामासेन घृतं तथा ।
 तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जौर्यति वा न वा ॥ ४७
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्रात्क्षानाममः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ४९
 अपणामे तु शूद्रोऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५०
 दशाहाच्छुध्यन्ते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपैः ।
 पार्थिवं वैश्य एवाह शूद्रा मासेन शुद्ध्यन्ति ॥ ५१
 अग्निहोत्रो च यो विप्रः शूद्रान्नञ्चैव भाजयेत् ।
 पेष्य तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५२
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान् ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्तते ॥ ५३
 शूद्रेण स्पष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तद्विजैभ्यो न दातव्यमापस्तम्बाऽत्रवौन्मुनिः ॥ ५४
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्त क्षत्रियस्य च पर्वसु ।
 वैश्यस्यापत्सु सुज्ज्ञौत न शूद्रस्यापि कदाचन ॥ ५५
 ब्राह्मणान्नं दरिद्रत्वं क्षत्रियान्नं पशुस्तथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५६
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रूधिरं ध्रुवम् ॥ ५७
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ५८

सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।

पिवेत् पानौयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भूक्तमथापि वा ॥ ५८

उत्तोर्थाचस्य उदकज्वतौर्था उपलभ्यते ।

एव हि समुदाचारो दुरूपेनाभिमन्विनः ॥ ६०

अन्यगारे गवा गाष्ठे देवताह्वयसन्निधौ ।

आहारे जपकाले च पादुकाणां विमर्ज्जनम् ॥ ६१

पादुकासनमारुढो ग्रीवात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।

हृदयेत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिव्योपतिः ॥ ६२

अग्निहोत्रौ तपस्वो च श्रुतिर्यो वेदपारगः ।

एते वै पादुकेर्यान्ति शेषान् दण्डेन ताडयेत् ॥ ६३

जन्म प्रभृति संस्कारे बालस्यान्नस्य भोजने ।

असपिण्डेन भोक्तव्यं श्लेशानान्ते विशेषतः ॥ ६४

याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।

नारो प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दौयते ।

तस्याद्यान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगूयते ॥ ६६

पूर्वञ्च साविता यश्च गर्भो यश्चाप्यसंस्तुतः ।

द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७

राजाद्यैर्दशभिर्भ्रातृभिर्यावत् तिष्ठति गुर्विणी ।

तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते ॥ ६८

भर्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।

तस्याद्येव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ६९

अनपत्या तु या नारो नाश्लोयात्तदुगृहेऽपि वै ।

अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयते नरकं व्रजेत् ॥ ७०

स्त्रिया धनन्तु यो मोहादुपजीवन्ति वान्धवाः ।

स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्यधोगतिम् ॥ ७१

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।

सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमसम् ॥ ७२

यमसंज्ञिता ।

अवातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्तते ॥ १
अनाम्युदन्धनभ्रष्टाः प्रवक्ष्यामश्नन्त्युताः ।
विषप्रपतनप्रायश्चाघतश्चुताश्च ये ॥ २
मर्त्ये ते प्रत्यवसिताः सर्व्वलोकवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकच्छद्द्वयेन वा ॥ ३
उभयावसिताः पापा येवानप्रस्थान्प्रमाद्युताः ।
वन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४
यो ब्राह्मणह्नं दग्ध्वा मृतमुदन्धनेन च ।
याशं तस्यैव क्त्वा तु तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५
कमिभिर्त्रणसम्भूतैर्मन्त्रिकाश्वोपघातितः ।
कच्छ्रात्वं सम्प्रकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६
ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कमिभुक्तव्रणे मीचीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७
यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
शात्वभुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८
कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु ग्रासश्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९

एकैकं वर्धयेच्छुक्ले कृष्णपक्षे च क्वासयेत् ।

अमावस्या न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥ १०

सुरान्यमद्यपानेन गोमासभक्षणे कृते ।

तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११

प्रायश्चित्ते हुग्रपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तदहङ्गे वापि इहलोके परत्र च ॥ १२

यावदेकः पृथग् व्यक्तिः प्रायश्चित्ते न शुध्यति ।

अपरास्ते न च स्मृश्यास्तेऽपि सर्वे विगर्हिताः ॥ १३

अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असम्पाढ्या विवाहिनः ।

पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋकथस्मागिनः ॥ १४

ऊर्णेकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।

प्रायश्चित्तश्चरेद्भ्राता पिता अन्योऽपि वान्धवः ॥ १५

अतो वालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १६

अशीतियंस्य वर्षाणि वालो वान्धूनषोडशः ।

प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७

अस्तं गतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।

सस्पृष्टास्तु तदा कैश्चिऽप्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ १८

जातरुपं सुवर्णं च दिवानीतञ्च यज्जलम् ।

तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥ १९

दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धेसीरिणः ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यद्यात्मानं निवेदयेत् ॥ २०

अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः ।

प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ २१

प्राप्ते द्वादशे वर्षे यः कस्या न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोषितम् ॥ २२
 माता चैव पिता चैव जेष्ठभ्राता तथैव च ।
 स्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ २३
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असम्भाष्या ह्यपाङ्क्त्यः स विप्रोवृषलौपतिः ॥ २४
 धन्या तु वृषलो ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः ।
 शूद्रो तु वृषलो ज्ञेया कुमारौ तु रजस्वला ॥ २५
 यत् करोत्यकरात्रेण वृषलीसेवनाद्भिजः ।
 तद्भैक्षभुग् जपान्नत्वं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६
 स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण वृषस्यति ।
 वृषलो सा तु विज्ञेया न शूद्रो वृषलो भवेत् ॥ २७
 वृषलोऽपि न पोतस्य निश्वासोपहतस्य च ।
 तस्याश्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८
 श्वेत्तो कुष्ठौ तथा चैव कुनखौ श्यवदन्तकः ।
 रोगौ हौनातिरिक्ताङ्गं पिशुनो मत्सरस्तथा ॥ २९
 दुर्भगो हि तथा षण्डः पाषण्डो वेदनिन्दकः ।
 हैतुकः शूद्रयाजो च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥ ३०
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१
 एते आह्वे च दाने च बर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२
 ततो देवलकश्चैव मृतको वेदविक्रयो ।
 एते वज्जराः प्रयत्नेन एतद्भासतिरब्रवीत् ॥ ३३

एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः ॥ ३४
 अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलौपतिम् ।
 अन्ते वारुणिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥ ३५
 महिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् श्लोषान् क्षमते यस्तु स वै माहिषिकः स्मृतः ॥ ३६
 समाच्यन्तु समुद्धृत्य महाध्वं यः प्रथच्छति ।
 स वै वारुणिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुज्जन्ति वाग्धृताः ।
 अश्नन्ति पिरस्तावदुष्णवन्नाक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यत्र तर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९
 यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
 तावतो ग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४०
 ऊच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्ट शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनौमेका पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४१
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२
 यावद्विप्रा न पूज्यन्ते संभोजनहिरण्यकैः ।
 तावच्चौर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३
 ग्रहद्वितं काकबलाकचिह्नैरमेध्यलिसन्तु भवेच्छरीरम् ।
 गात्रे सुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य

डार् नारीः करौ सुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 लङ्ग स्नानमधःशौचं तन्नात्रेणेव शुध्यति ॥ ४५
 प्रभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
 रेतोसूत्रपुरोपाणा प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ४६
 पद्मोडुस्वरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदक पोत्वा पङ्कजैरेव शुध्यति ॥ ४७
 यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्व्यर्त्तेत गृह्णित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८
 आचरेत्क्षीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ४९
 तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेण प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५०
 देशं कालं तथात्मान द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१
 रथ्याकट्टिमतोयाणि नावायसदृणानि च ।
 मारुताकेण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ५२
 आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृष्टेत् तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिक्ताश्च सप्तैते चान्तरजाः स्मृताः ॥ ५४
 एषा गत्वा तु योषा वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५
 स्त्रीणां रजस्वलायान्तु सृष्टासृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५६

सृष्ट्वा रजस्वलां यान्तु सगोत्राश्च सभकर्तृकाम् ।
 कामादकामातो वापि ज्ञात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणो शूद्रजा तथा ।
 कच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रापादेन शुध्यति ॥ ५८
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहीनं चरेत् पूर्वा पादाईन्तु तयोत्तरा ॥ ५९
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
 कच्छपादं चरेत् पूर्वा तदर्हन्तु तयोत्तरा ॥ ६०
 सृष्ट्वा रजस्वला चैव स्नाजजम्बुकरात्मैः ।
 तावत् तिष्ठेन्निराहारा ज्ञात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१
 सृष्ट्वा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कच्छ्रेण प्राणायामशतेन च । ६२
 विप्रः सृष्टो निशायाश्च उदक्या पतितेन च ।
 दिवानौतेन तोयेन ज्ञापयेच्चान्निसन्निधौ ॥ ६३
 दिवावर्करश्मिभंस्रुष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 सन्ध्योभयोश्च सन्ध्याया पवित्र सर्वदा जलम् ॥ ६४
 आप. करनखसृष्टाः पिवेदाक्षमने द्विज. ।
 सुरां पिवति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यया ॥ ६५
 स्नातवाप्योस्तया कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च । ६६
 रोधने वन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्घटे रज्जुबन्धयोः । ६७
 एतत्ते कवित नित्यं प्रमादस्यानमुत्तमम् ।
 यत्र यत्र भता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८

टासूणा घातने सच्छ्र' पाषाणैर्हिगुणं भवेत् ।
 षट्स्रच्छ्रन्तु ग्वातेस्यां पादस्रच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६८
 शस्तघाते त्रिस्रच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७०
 स्रच्छ्रेण वस्त्राघातेऽपि गोभक्षेति विशुध्यति ।
 यो वत्तयति गोमध्ये नदोकान्तारमन्तिके ॥ ७१
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या, चतुर्थे सशिख वपेत् ॥ ७२
 म स्त्रीणा वपन कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद्दैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३
 सर्ष्वान् केशान् समुद्धृत्य प्लेटयेद्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणा शिरस्यो वपन स्मृतम् ॥ ७४
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५
 चत्वारि खलु अर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहार मैथुन निद्रां स्वाध्यायश्च चतुर्थकम् ॥ ७६
 आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रो श्रियो निवर्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रवम् ॥ ७७
 अज्ञानान्तु द्विजश्रेष्ठ वर्णानां हितकाम्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्र सावधानोऽवधारय ॥ ७८

अत्रिसंहिता ।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् ।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ १
नमस्कृत्य च ते सर्वं इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ २

अत्रिरूवाच ।

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३
सर्वतौर्यानुपमृश्य सर्वान् देवान् प्रणय्य च ।
जम्ना तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४
सर्वपापहर नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमवाक्ययत् ॥ ५
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।
सर्वं पापैः प्रसुच्यन्ते शुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्म्यतः ॥ ७
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
मृधिव्या नास्ति तद्द्रव्यं यद्वत्त्वा ह्यन्टणी भवेत् ॥ ९

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।

शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेऽपि जायते ॥ १०

वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते ।

स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविशतिम् ॥ ११

स्नानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।

प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १२

कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययन तपः ।

प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ॥ १३

क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।

शूत्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥ १४

दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।

वार्ता शूद्रस्य शूद्रूषा द्विजानां कारुकर्म च ॥ १५

मयैव धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।

बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमा गतिम् ॥ १६

ये त्यक्तारः स्वधर्मस्य परधर्मे व्यवस्थिताः ।

तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥ १७

आत्मीये संस्थितो धर्मं शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।

परधर्मो भवेत्त्याज्यं सुरुपा परदारवत् ॥ १८

वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहीमपरश्च यः ।

ततो राद्रस्य हन्तासौ यथा वङ्गे च वै जलम् ॥ १९

प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाऽविक्रेयविक्रयः ।

याज्यं चतुर्भिर्ऋतेः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥ २०

सद्यः पतति मांसेन लाजया लवणेण च ।

तद्वत्तेन शूद्रो भवति ब्राह्मणं क्षीरविक्रयात् ॥ २१

अर्चताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं वधैः ॥ २१
 विद्वद्भोज्यमविदासो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ २२
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्वशास्त्रविशारदान् ।
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ २४
 त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥ २५
 उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २६
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं समृद्धयेत् ॥ २७

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
 न्यायेन कोषस्य च सम्प्रवृद्धिः ।

अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः

पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ २८

यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २९
 अलाभे देवखातानां क्रदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ ३०
 वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट्कर्णविड्मखा ।
 श्लेष्मास्थिदूषिकाः खेदो दादशैते नृणा मलाः ॥ ३१
 घृणा घृणा क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 मुहुरिभिस्र पूज्येषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥ ३२

शौचमङ्गलानायासा अनसूयास्य, हा दमः ।
 लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥ ३३
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
 न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥ ३४
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥ ३५
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतद्वि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिर्धर्मदर्शिभिः ॥ ३६
 शरीरं पीड्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ ३७
 यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सर्व्ववस्तुषु ।
 न स्पृहेत् परदारेषु सास्य, हा परिकीर्त्तिता ॥ ३८
 बाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः ।
 न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते ॥ ३९
 अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्ने न दानमित्यभिधीयते ॥ ४०
 परस्मिन् वन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा ।
 आत्मवहर्त्तितव्यं हि दयैष परिकीर्त्तिता ॥ ४१
 यश्चेतैर्लज्जगौर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ ४२
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च (च) इष्टमित्यभिधीयते ॥ ४३
 बापौकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 पन्नप्रदानमारामाः, पृर्त्तमित्यभिधीयते ॥ ४४

'इष्ट' पूत प्रकर्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टे न लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४५
 'इष्टापूर्त्तौ' द्विजातीनां सामान्यौ धर्मसाधनौ ।
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मे न वैदिके ॥ ४६
 यमान् सेवेत सतत न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥ ४७
 'वानृशंस्यं' क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवञ्च यमा दश ॥ ४८
 शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥ ४९
 प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभाग लभेत सः ॥ ५०
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥ ५१
 अपुत्रेणैव कर्तव्यः पुत्र-प्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात् तस्मात् प्रयत्नतः ॥ ५२
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो सुखम् ।
 ऋणमस्मिन् संनयति असृतत्वञ्च गच्छति ॥ ५३
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदङ्गि शुद्धिमाप्नोति नरकात्तायते हि सः ॥ ५४
 'इष्टव्या' बहव पुत्रा यथेकोऽपि गया व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च नौलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ५५
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभीरवः ।
 जयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ ५६

फला, तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देव मदाधरम् ।
 गवाशौर्ध्वं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ५७
 महानदीसुपस्रृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥ ५८
 शङ्कास्थानेऽसमुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९
 अक्षारलवण भैक्ष्यं पिवेद्ब्राह्मीः सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥ ६०
 मद्यभाण्डादुद्विजः कश्चिदज्ञानात् प्रिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणा ॥ ६१
 पलाशविल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युष्टुम्बरम् ।
 क्वाथयिता पिवेदापस्त्रिरात्रे णैव शुद्धयति ॥ ६२
 साय प्रातस्तु यः सन्ध्या प्रसादाद्विक्रमेत् सक्तम् ।
 गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ६३
 शोकाक्रान्तोऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्वहिः ।
 ब्रह्मकूर्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ ६४
 गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ६५
 वृकश्चानशृगालैस्तु यदि दृष्टश्च ब्राह्मणः
 हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ६६
 ब्राह्मणो तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ६७
 सत्रतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टत यावत् प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ ६८

मोहात् प्रमादात् संलोभादुव्रतभङ्गन्तुः कारयेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुध्येत पुनरेव व्रतौ भवेत् ॥ ६८
 ब्राह्मणाक्षं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 दिनद्वयन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७०
 क्षत्रियाक्षं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रं तथा विशि ॥ ७१
 अभोन्याक्षं तथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 अगृह्णा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥ ७२
 शुभा चैव तु संस्पृष्टस्तस्य ज्ञानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु सम्प्राश्य परमासान् कच्छ्रमाचरेत् ॥ ७३
 असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः ज्ञानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् परमासान् कच्छ्रमाचरेत् ॥ ७४
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णूक्षं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ७५
 वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्यव्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥ ७६
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम् ।
 प्रायोज्यं मृगयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ ७७
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथोच्छाग्निनाप्रापयेत् पुनः ॥ ७८
 ब्राह्मैर्ह्यज्ञैस्तु पूतन्तुः हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तैरेवाभ्युक्ष्य तद्देशं शुध्यते नात्र संशयः ॥ ७९
 राक्षान्त्यैः श्वपचैर्वापि वलाद्विचालितो द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कच्छ्रत्रयञ्चरेत् ॥ ८०

शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन तत्तच्छ्रमाचरेत् ॥ ८५
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ ८६
 एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसम्पन्नितः ।
 ब्रह्माह्वात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥ ८७
 ब्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
 राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥ ८८
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ८९
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः ।
 पिण्डाश्चोदकदानञ्च शावाशौचं तथानुगम् ॥ ९०
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षडहः पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे द्वादशमेव वा ॥ ९१
 अष्टमे दिनमेकान्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत् ॥ ९२
 मृतसूतके दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम् ॥ ९३
 शवस्पृष्टतृतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तमैचं स्यादेष शावविधिः स्मृतः ॥ ९४
 एकत्र संस्तृतानान्तु मातृणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥ ९५
 उट्टीक्षीरमथौक्षीरं यच्चान्नं मृतसूतके ।
 पाचकान्नं नवग्राहं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ ९६

सूतकान्नमधर्माय यस्तु प्राश्नाति स्नानवः ।
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥ ८३
 महायज्ञविधानन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ।
 होम तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥ ८४
 बालस्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥ ८५
 कृतचूडस्तु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥ ८६
 ब्रह्मचारी यतिस्रैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥ ८७
 विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।
 पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरव्रवीत् ॥ ८८
 मृतसजननादूर्ध्वं सूतकादो विधीयते ।
 स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाष्टेन ससृशेत् ॥ ८९
 पञ्चमेऽहनि विज्ञेयः संस्पर्शः क्षत्रियस्य तु ।
 सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥ १००
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
 मासेनैवात्मशुद्धिं स्यात् सूतके मृतके तथा ॥ १०१
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रौजितस्य विशेषतः ॥ १०२
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥ १०३
 द्वे कच्छे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कच्छमेव च ।
 कच्छातिहच्छं दातुः स्यादेतुः सान्तपन स्मृतम् ॥ १०४

कुञ्जवामनखञ्जेषु गर्हितेऽथ जडेषु च ।
 जात्यन्ववधिरे स्मूके न दोषः परिवेदने ॥ १०५
 क्लौवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ १०६
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाम्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥ १०७
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारौ भवेत् तत्र तथा पातकसंयुते ॥ १०८
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥ १०९
 नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च आहं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥ ११०
 तस्मादहम् सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितञ्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥ १११
 एकैकं वर्धयेन्नित्यं शुक्ले क्षणे च ज्ञासयेत् ।
 अमावास्या न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥
 इत्येतत् कथित पूर्व्वमहोपातकनाशनम् ॥ ११२
 वेदाभ्यासरतं ज्ञान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ११३
 वायुभक्ष्यो दिवा तिष्ठेद्रात्रिचैवाप्सु सूर्यदृक् ।
 जप्ता सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते ॥ ११४
 पद्मोदुम्बरविल्वे च कुशोऽश्वत्थपलाययोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्णह्यच्छ्रान्तदुच्यते ॥ ११५

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रसक्तदृष्टतम् ।

जग्ध्वा परेऽङ्गुपवसेदेष सान्तपनो विधिः ॥ ११६

पुथक् सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।

सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ ११७

त्रग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।

त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ११८

सायन्तु द्वादश आसाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।

अयाचिते चतुर्विंश परेऽङ्गप्रशनं स्मृतम् ॥ ११९

एकैक आसमश्नीयात् त्रग्रहाणि त्रीणि पूर्व्ववत् ।

त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयादतिक्लृप्त् तदुच्यते ॥ १२०

कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादुयावद्यस्य मुखं विशेत् ।

एतदुयासं विजानीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥ १२१

त्रग्रहमुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहमुष्णं पिवेत् पयः ।

त्रग्रहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२२

षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलन्तु पयः पिवेत् ।

पलमेकान्तु वै सर्पिस्तप्तक्लृप्त् विधीयते ॥ १२३

दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।

क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२४

त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकान्तु सर्पिषा ।

एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ १२५

एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन चैकेन पादक्लृप्त् प्रकीर्तितः ॥ १२६

क्लृप्त् अतिक्लृप्त् : पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।

द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ १२७

पिण्याकदविगक्तूनां ग्रामश्च प्रतिवासरम् ।
 एकैकसुण्वाम स्यात् नौम्यलच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ १३८
 एषां विराचसम्यासादेकैकल्ले यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ १३९
 क्षत्रिणागोस्तु दुग्धायाः वारोष्णं यत् पयः पिवेत् ।
 एष व्यामल्लतः लच्छ्रः खणकमपि गोष्ठयेत् ॥ १४०
 निगायां भोजनश्चैव तत्क्षेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चन्द्रायणमयोदितम् ॥ १४१
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्विगुणदक्षिणैः ।
 यत् फलं समवाप्नोति तथा लच्छ्रैस्सोमः ॥ १४२
 वेदाभ्यासरतः ज्ञान्तो घर्म्मयास्त्रास्त्रवेद्ययेत् ।
 धौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ १४३
 उक्तमेतद्द्विजातीनां महर्षे चूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीगृहपतनानि च ॥ १४४
 जपस्त्रपस्त्रोऽयं वा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ।
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीगृहपतनानि षट् ॥ १४५
 जीवद्वर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरति मर्त्युं ना नारी नरकं व्रजेत् ॥ १४६
 तौर्धन्वानाथिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ।
 गृहस्थस्यापि विप्रोऽपि प्रयाति परमं पदम् ॥ १४७
 जीवद्वर्त्तरि वामाद्रो हने वापि सदक्षिणः ।
 दाहे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥ १४८
 सोमं गौवं ददौ तानां गन्तव्यांश्च तयाङ्गिराः ।
 प्रावकः सर्वमेव मेध्यं वै योषिता सदा ॥ १४९

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ।
 विश्वया याति विप्रत्वं श्रौतियज्ञिभिरेव च ॥ १४०
 वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनं तस्य पावनम् ॥ १४१
 एकोऽपि वेदवित्कर्म य व्यवस्येद्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमो धर्मा नाज्ञानामयुतायुतैः ॥ १४२
 पावका इव दीप्यन्त जपहोमैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति दारिणा इव पावकाः ॥ १४३
 तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विहासो वायुर्मैघानिवाम्बरे ॥ १४४
 भुक्ताचम्य यदा विप्र आद्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 लक्ष्मीर्वल यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते ॥ १४५
 यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४६
 पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४७
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वाप पिवेद्भुक्ता द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥ १४८
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च ।
 अपात्रे ह्यपि यदन्नं दत्तत्वासप्तमं कुलम् ॥ १४९
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा ।
 आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदौयते ।
 अन्नं विष्टासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ १५०

इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ।

न दद्याद्वासहस्तेन आयसेन कदाचन ॥ १५१

मृन्मयेषु च पात्रेषु य. आद्धे भोजयेत् पितृन् ।

अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥ १५२

अभावे मृन्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तैद्विजैः ।

तेषा वचः प्रमाणं स्याद्वृत्तञ्चानृतमेव च ॥ १५३

सौवर्णायसताम्रेषु कास्यरौप्यमयेषु च ।

भिक्षादातुने धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥ १५४

न च कास्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।

पलाशे यतयोऽग्नान्ति गृहस्थ. कास्यभाजने ॥ १५५

कास्यकस्य च यत् पापं गृहस्थस्य तथैव च ।

कांस्यभोजौ यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः ॥ १५६

सौवर्णायसताम्रेषु कास्यरौप्यमयेषु च ।

भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत् दुष्येच्चैव परिग्रहात् ॥ १५७

यदि हस्ते जलं दद्याद्भिक्षा दद्यात् पुनर्जलम् ।

तद्वैद्यं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ १५८

चरेन्माधुकरी वृत्तिमपि स्तेच्छकुलादपि ।

एकान्नं नैव भोक्तव्यं गृहस्थतिकुलादपि ॥ १५९

अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।

दशरात्रं पिवेद्वज्रमापस्तु त्र्यहमेव च ॥ १६०

गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावत् घृतपाचितम् ।

एतद्वज्रमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरव्रवौत् ॥ १६१

ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ।

अध्वग. क्षोणवृत्तिश्च षडेति भिक्षुका स्मृताः ॥ १६२

परमासान् कामयेन्नर्त्यो गभिणीमेव च स्त्रियम् ।

आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मी विधौयते ॥ १६३

ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।

तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ।

पापानाश्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं मृच्छत् ॥ १६४

एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्वर्षाण्यनुक्रमात् ।

त्रौणिकच्छाण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ १६५

अर्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधौयते ।

षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ॥ १६६

त्रौन् मासान् नक्तमश्रौयाद्भूमौ शयनमेव च ।

स्त्रीघातः शुष्यतेऽप्येव चरेत् क्षच्छाब्दमेव च ॥ १६७

रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः ।

एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६८

सर्वान्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ।

पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिब्रवीत् ॥ १६९

चाण्डालभाण्डे यत्तोय पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ।

गोमूत्रयावकाहारः सप्तविंशदहान्यपि ॥ १७०

संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्यजैर्वाप्युदक्यया ।

अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्लीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ॥ १७१

चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्णस्य निष्कृतिः ।

चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपन चरेत् ॥ १७२

षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।

त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ १७३

ब्राह्मणो वृक्षमारुढश्चाण्डालो मूलसंस्थः ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७४

ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।

नक्तभोजो भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १७५

एकवृक्षसमारुढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७६

ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।

अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७७

एकशाखासमारुढश्चाण्डालो ब्राह्मणो यदा ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७८

त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७९

स्त्रिया स्नेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।

तप्तकच्छं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥ १८०

संवर्त्तत यथा भार्या गत्वा स्नेच्छस्य सङ्गताम् ।

सचेल स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥ १८१

स्नात्वा नद्युदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ।

सगृहीतामपत्यार्थसन्धैरपि तथा पुनः ॥ १८२

चाण्डालस्नेच्छश्चप-चक्रपालव्रतधारिणः ।

अकामतः स्त्रियो गत्वा पराक्तेन विशुध्यति ॥ १८३

कामतस्तु प्रसूता वा तत्समो नात्र संशयः ।

स एव पुरुष स्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥ १८४

तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विष्णूत्तं कुरुते द्विजः ।

तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालः सृशते द्विजः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८५

केशकीटनखस्त्रायु अस्थिकण्टकमेव च ।

सृष्ट्वा नद्युदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १८६

मत्स्यास्थिजम्बुकास्थौनि नखशुक्तिकपर्दिकाः ।

सृष्ट्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥ १८७

गोकुले कन्दुशालाया तैलचक्रेक्षुचक्रयोः ।

अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥ १८८

न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।

नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥ १८९

पूर्वं स्त्रियः शुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्व्ववह्निभिः ।

भुञ्जतेऽमानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १९०

असवर्णेस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।

अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ १९१

विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते ।

तदा सा शुध्यते नारी विमल काञ्चनं यथा ॥ १९२

स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ।

वलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ॥ १९३

न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ।

ऋतुकाल उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥ १९४

रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।

कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥ १९५

एषा गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्ता च प्रतिगृह्य च ।

कच्छाब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ १९६

सकृद्भुक्ता तु या नारी स्नेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।

प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥ १९७

बलाद्भृता स्त्रयं वापि परप्रतारिता यदि ।

सकृद्भक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुध्यति ॥ १६८

प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणा यद्रजो भवेत् ।

न तेन तद्भ्रतं तासा विनश्यति कदाचन ॥ १६९

मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिवति द्विजः ।

क्षुच्छपादेन शुध्येत पुनः सस्कारमर्हति ॥ २००

अन्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।

उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥ २०१

चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिवति द्विजः ।

क्षुच्छपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्नुनिः । २०२

श्लेष्मोपानहविण्म तस्त्वीरजोम द्यमेव च ।

एभिः सन्दुषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ २०३

एकं द्वाहं त्र्यहञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।

प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०४

सद्यो वान्ते सचेलन्तु विप्रन्तु स्नानमारेत् ।

पर्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् । २०५

शिरःकण्ठोरूपादाञ्च सुरया यस्तु लिप्यते ।

दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥ २०६

अत्राप्युदाहरन्ति ।

प्रमादान्मद्यमसुरां सकृत् पीत्वा द्विजोत्तमः ।

गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रे ण शुध्यति ॥ २०७

मद्यपस्य निपादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।

देवा न भुञ्जते तत्र न पिवन्ति हविर्जलम् ॥ २०८

चितिभ्रष्टा तु या नारौ ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ब्रह्मणान् भोजयेद्दश ॥ २०८
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादितः ।
 अनाशकान्निवर्तन्त चिकोषन्ति गृहस्थितिम् ॥ २१०
 धारयेत्त्राणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमधार्पिवा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनःसंस्कारमर्हति ॥ २११
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानान्तु न कार्यं कटधारणम् ॥ २१२
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
 गामूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ २१३
 वृद्धः शौचस्मृतैर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वन्यनशनाम्बुभिः ॥ २१४
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तुदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ २१५
 घस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥ २१६
 अतिदोहातिवाहाभ्या नासिकामेदनेन वा ।
 नदौपर्वतसरोधमृते पादौनमाचरेत् ॥ २१७
 अष्टागवं धर्मीहलं षड्गव व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गव नृशसाना द्विगव्यं गववध्यकृत् ॥ २१८
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्ने चतुर्गवम् ।
 षड्गवन्तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्वर्ष्टभिः स्मृतः ॥ २१९
 काष्ठलोष्टशिलात् गोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनंचरेत् ।
 प्राजापत्यं चरेन्न त्सा अतिकृच्छ्रन्तुआयसैः ॥ २२०

प्रायश्चित्ते सतस्यौर्णे कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।

अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ २२१

शरभोद्ग्रहयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्हभान् ।

हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२२

आर्क्षारिगोधानकुल-मण्डूकाश्च पतत्रिणः ।

हत्वा त्र्यहं पिवेत् क्षौर कच्छ वा पादिकं चरेत् ॥ २२३

चाण्डालस्य च ससृष्ट विण्मूत्रसृष्टमेव वा ।

त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ २२४

आपौकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।

उदरेदुष्टशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २२५

अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरश्चानादिदूषिते ।

उदरेदुष्टकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ २२६

गोदोहने चर्मपुटे च तोय

यत्त्वाकरे कारुकशिर्षिहस्तौ

स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्य-

प्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२७

प्राकाररोधे विषमप्रदेशे

सेनानिवेशे भवनस्य टाहे ।

आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु

तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ २२८

प्रपास्वरस्ये घटके च कूपे

द्रोण्या जले कोशविनिर्गतञ्च ।

श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु

पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २२९

ऐतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सात्तपनं तथा ॥ २६०
 क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २६१
 उष्ट्रोक्षीर खरीक्षीरं मानुषोक्षीरमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २६२
 वर्णवाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २६३
 शुचि शोढसिक्ततीयं प्रकृतिस्थ महीगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥ २६४
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २६५
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचौनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥ २६६
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खर्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥ २६७
 अमौमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिर्गचरितानि च ।
 अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥ २६८
 बह्वनामेव लग्नानामेव श्वेदशुचिर्भवेत् ।
 अशीचमेकमात्रस्य नेतरेषा कथञ्चन ॥ २६९
 एकपङ्क्त्युपविष्टाना भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥ २७०
 यस्य पटे पट्सूत्रे नीली रक्तो हि दृश्यते ।
 त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैकोपवासिनः ॥ २७१

आदित्येऽस्तमिते रात्रावसृष्ट्यं सृशते यदि ।

भगवन् केन शुद्धिः स्यात् ततो ब्रूहि तपोधन ॥ २४२

आदित्येऽस्तमिते रात्रौ सृशन् नीतं दिवा जलम् ।

तेनैव सर्व्वशुद्धिः स्याच्छ्वसृष्टन्तु वर्ज्जयेत् ॥ २४३

देशकाल वयः शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत् ततः ।

प्रायश्चित्त प्रकल्प्य स्यादयस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४४

देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।

उत्सवेषु च सर्व्वेषु सृष्टासृष्टिर्न विद्यते ॥ २४५

आरनालं तथा क्षौरं कन्दुकं दधि शुक्तवः ।

स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४६

आर्द्रमासं घृतं तैल स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।

अन्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४७

अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।

अहोरात्रोषित स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २४८

आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।

अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्द्दिशेत् ॥ २४९

योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।

अन्नं तस्य न भाक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः ॥ २५०

वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विज ।

प्राणानप्सु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २५१

वेदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले स्थितौ ।

वैश्वदेव प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ २५२

कनोयान् गुणवान् अथ अंशश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।

पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्विधः ॥ २५३

ज्येष्ठश्चेदयदि निर्दोषी गृह्णीयादग्निमग्रतः ।

नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥ २५४

महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।

संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥ २५५

पतितैः सह संसर्गं मासार्धं मासमेव वा ।

गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ २५६

कृच्छार्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।

अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २५७

पतितान्नं यदाभुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।

मासार्धेन्तु पिवेद्द्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २५८

गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।

अग्निना न च संस्कारः शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २५९

यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।

त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥ २६०

पतिताञ्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।

कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥ २६१

अन्यहस्ताच्छवे क्षिप्तं काष्ठलोष्टद्वयानि च ।

न स्पृशेत्तुतथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् २६२

चाण्डालं पतितं क्लृप्त्वा मयभाण्डं रजस्वलाम् ।

द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥ २६३

अतः परं न भुञ्जीत त्यक्तान्नं स्नानमाचरेत् ।

ब्राह्मणैः समनुज्ञातस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥

सहृत्तं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ २६४

भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायस कुक्कुटं तथा ।

त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥ २६५

आरुढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।

चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २६६

पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।

गवा गमे मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६७

अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।

रेतः सिद्ध्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २६८

उदक्यां सूतिका वापि अन्यजा स्पृशते यदि ।

त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥ २६९

संसर्गं यदि गच्छेत्सेदुक्यां वा तथान्यजैः ।

प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २७०

एकरात्रं चरेन्मूत्रो पुरीषे तु दिनत्रयम् ।

दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥ २७१

भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।

दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥ २७२

रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः ।

निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ २७३

रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकशूकरैः ।

पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७४

स्पृष्टा रजस्वलान्येन्य ब्राह्मण्या ब्राह्मणौ च या ।

एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७५

स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियौ च या ।

त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्वाहाप्रासस्य वचनं यथा ॥ २७६

सृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा ।

चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७७

सृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।

षड्रात्रेण विशुद्धिः स्यादब्राह्मणी कामकारतः ॥ २७८

अकामतस्वरदक्षं ब्राह्मणी सर्वतः स्पृशेत् ।

चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥ २७९

उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।

भोजने मूत्रचारे च शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २८०

स्नान ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु चित्रिये ।

वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणम् ॥ २८१

चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।

एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥ २८२

एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ।

उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्यादुष्टतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८३

यस्तुच्छायां श्वापाकस्य ब्राह्मणस्तधिगच्छति ।

स च स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८४

अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।

मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ २८५

वृथामिथ्योपयोगेन भूणहत्याव्रतं चरेत् ।

अव्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुध्यति ॥ २८६

शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।

निर्गुण सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥ २८७

उपपातकसयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।

तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ २८८

प्रमुञ्चानोऽतिसस्त्रेहं कदाचित् स्मृश्यते द्विजः ।

विरात्रमाचरेन्नक्तैर्निम्ने हमुपवासयेत् ॥ २८८

विडालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च ।

केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ॥ २८९

उद्वयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

स्रात्वा च विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति ॥ २९०

सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

त्रि पठेद्वा यतप्राणं प्राणायामं स उच्यते ॥ २९१

शक्रद्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ।

चौरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥ २९२

पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।

उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम् ॥ २९३

अज्ञा गावो महिष्यञ्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।

दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥ २९४

जनस्त्रिणीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी ।

तासां दुग्धं न होतव्यं हुतञ्चैवाहुतं भवेत् ॥ २९५

ब्राह्मोदने च सोमे च सौमन्तोन्नयने तथा ।

जातत्राद्धे नवत्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९६

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।

स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २९७

स्वसुता अप्रजाता च नान्नीयात्तदृष्टहे पिता ।

अन्नं भुङ्क्ते तु मायया पृथं स नरकं व्रजेत् ॥ २९८

अधीत्य चतुरो वेदान् सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विठायां जायते कृमिः ॥ ३००

नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽव्दिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्तेऽनापदि द्विजः ॥ ३०१
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 त्रिपक्षे चातिक्लृप्तं स्यात् षण्मासे क्लृप्तमेव च ।
 श्राव्दिके पादक्लृप्तं स्यादेकाहः पुनराव्दिके ॥ ३०२
 ब्रह्मचर्यमनाधाय मासश्राद्धेषु सर्व्वसु ।
 द्वादशाहे त्रिपक्षेऽव्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥ ३०३
 एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा सच्चयने ब्रह्मम् ।
 उपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डं जुहुयादुष्टतम् ॥ ३०४
 पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्रन्ति वै द्विजाः ।
 भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०५
 यन्न वेदध्वनिध्वान्तं न च गोभिरलङ्कतम् ।
 यन्न वालैः परिवृतं श्मशानमिव तदुगृहम् ॥ ३०६
 ह्यास्येऽपि वहवो यत्र विनाधर्मं वदन्ति हि ।
 विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥ ३०७
 ह्यौनवर्णे च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनम् ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३०८
 समुत्पन्ने द्विजः स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गायत्र्यष्टसहस्रान्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ३०९
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमासभक्षणम् ॥ ३१०
 दिवा कपित्थच्छायाया रात्रौ दधि शमीषु च ।
 कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियम् ॥ ३११

सूर्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकम् ।

मार्ज्जनौरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ३१२

मार्ज्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं ।

तेनावगुण्ठितो यस्तु गङ्गाम्बु हृत एव सः ॥ ३१३

श्रुतिकाः सप्त न ग्राह्या वल्गोके सूपिकस्थले ।

अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये ।

वृषभैश्च तथोत्छाते त्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥ ३१४

शुचौ देशे तु संग्राह्या कर्कराशमविर्वर्जिता ॥ ३१५

पुरीषे मैथुने होमे प्रस्नावे दन्तधावने ।

स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥ ३१६

यस्तु संवत्सरं पूर्णं सुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।

युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१७

स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।

प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पिबतर्पणम् ॥ ३१८

सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमम् ।

नाशयित्वा तु तत् सर्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥ ३१९

ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तो स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।

दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥ ३२०

क्षौमजं वाद्य कार्पास पट्सूत्रमथापि वा ।

यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥ ३२१

कास्यस्य भाजन् दद्यादुष्टतपूष्णं सुशोभनम् ।

तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ३२२

आह्निकाले तु यो दद्याच्छोभनी च उपानही ।

स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥ ३२३

तैलपात्रन्तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ ३२४
 दुर्भिन्ने अन्नदाता च सुभिन्ने च हिरण्यदः ।
 पानोयदस्तरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ॥ ३२५
 यावदूर्ध्वप्रसूता गोस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
 पृथिवी तेन दत्ता स्यादौदृशीं गां ददाति यः ॥ ३२६
 तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः ।
 देवाश्च पूजिताः सर्व्वे यो ददाति गवास्तिकम् ॥ ३२७
 जन्मप्रभृति यत् पापं मातृकं पैतृकं तथा ।
 तत् सर्व्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ ३२८
 कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्व्वोपस्कारसयूतम् ।
 उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥ ३२९
 आदित्यो वरूणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ ३३०
 वालुकानां कृता राशिर्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकविशीर्य्यति ॥ ३३१
 क्षयो न दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥ ३३२
 सर्व्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ।
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३३३
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्व्वशास्त्रविशारदे ।
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ॥ ३३४
 शीलचारित्र्यसम्पूर्णं प्रातःस्नानपरायणे ।

तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥ ३३५

सन्त्यज्य विदुषो विप्रानन्येभ्याऽपि प्रदीयते ।

तत् कार्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ३३६

अतः परं प्रवक्ष्यामि आद्यकर्माणि ये द्विजाः ।

पितृणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥ ३३७

न हौनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।

नित्यञ्चानृतवादी च तस्मात्तु आद्ये न भोजयेत् ॥ ३३८

हिंसारतश्च कपटं उपगुह्य श्रुतश्च यः ।

किङ्करः कपिलः काणः श्वित्रिणः रोगिणः यथा ॥ ३३९

दुश्चर्माणः शौर्णक्षिणः पाण्डुरोगं जटाधरम् ।

भारवाहकमुग्रश्च द्विभाय्य हृषलीपतिस् ॥ ३४०

भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ।

हौनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥ ३४१

बहुभक्तो दोनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।

एतेषा नैव दातव्यं कदाचिद्वै प्रतिग्रह ॥ ३४२

अथ चेन्नन्तविद्युक्तः शारीरैः पण्डितदूषणः ।

अदूष्यं तं यमः प्राह पण्डितपादन एव म ॥ ३४३

श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्तिते ।

काणः स्यादेकहोनोऽपि द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ ३४४

न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।

तस्य आद्यं न दातव्यं त्वन्वकस्यातिरव्रवीत् ॥ ३४५

तस्माद्वेदेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।

न चैकेनैव वेदेन भगवानतिरव्रवीत् ॥ ३४६

योगस्तैर्लोचनैर्युक्तः पादाग्रश्च प्रयच्छति ।

लौकिकज्ञैश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरम् ।
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥ ३४७
 व्रतिनश्च कुलोन्नश्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
 तादृश भोजयेच्छ्राद्धे पितॄणामक्षयं भवेत् ॥ ३४८
 यावच्च ग्रसते ग्रासान् पितॄणा दौसतेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तद्यैव प्रपितामहः ॥ ३४९
 नरकस्था विमुच्यन्ते भव यान्ति त्रिपिष्टपम् ।
 तस्माद्विप्र परीक्षेत श्राद्धकाले प्रयत्नतः ॥ ३५०
 न निर्व्वपति यः श्राद्धं प्रमीतपितॄको द्विजः ।
 इन्दुक्षये मासि मासि प्रायाश्चत्ता भवेत्तु सः ॥ ३५१
 सूर्य्ये कन्यागते कुर्याच्छ्राद्धं यो न गृह्णाश्रमी ।
 धनं पुत्राः कुल तस्य पितॄनिश्वासपीडया ॥ ३५२
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्दृष्ट्विदशकदर्शनम् ॥ ३५३
 ततो वृश्चिकसम्प्राप्ते निराशाः पितरो गताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति शाप दत्त्वा सुदारुणम् ।
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ॥ ३५४
 पितृकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ३५५
 यथा निर्म्मथ्यनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्म्मप्राच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥ ३५६
 सर्व्वशास्त्रार्थगमन सर्व्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्व्वयज्ञफल विन्द्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥ ३५७
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥ ३५८

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वतापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः आद्यदानान्न सशयः ॥ ३५८
 सर्वेषामेव दानानां आद्यदानं विशिष्यते ।
 मेरुतुल्ये कृते पापे आद्यदान विशोधनम् ।
 आद्यं कृत्वा तु मर्त्तया वै स्वर्गलोके महीयते ॥ ३६०
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्न क्षत्रियान्न पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥ ३६१
 एतत् सर्वं मया ख्यातं आद्ये काले समुत्थिते ।
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपे ॥ ३६२
 अमृतं तेन विप्रान्नमृग् यजुःसामसंस्कृतम् ।
 व्यषहारानुपूर्व्येण धर्मेण वलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्न पयस्तेन विशोऽन्नं पशुपालनात् ॥ ३६३
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ।
 पशुस्तेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥ ३६४
 सन्ध्या स्नान जप होम देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥ ३६५
 शाके पत्रे फले लूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरह् आद्ये स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ ३६६
 वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्ग परित्यजित् ।
 साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ३६७
 अस्त्राहताश्च धन्वानः सग्रासे सर्वसम्मुखे ।
 आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ ३६८
 क्षपिकर्षीरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः ।
 वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ३६९

लाञ्छालवणसन्निध-कुसुमजीरसर्षिणाम् ।

विक्रेता मधुमासानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ ३७०

चौरस्य तत्स्तरयेव सूचको दंशकस्तथा ।

मत्स्यमासे सदातुष्यो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ३७१

ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।

तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरूदाहृतः ॥ ३७२

वापोक्ष्पतडागानामारामस्य सरःसु च ।

निःशस्त्र रोधकश्चैव स विप्रो स्तेच्छ उच्यते ॥ ३७३

क्रियाहोवय सूर्खस्य सर्वधर्मविवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ३७४

वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं

शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।

पुराणहीनाः क्षत्रिणो भवन्ति

अष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥ ३७५

ज्योतिर्विदो ह्यथर्व्वाणः कीरपौराणपाठकाः ।

आढे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥ ३७६

आढश्च पितरं घोरं दानश्चैव तु निष्फलम् ।

यज्ञे च फलहानि स्यान्तस्मान्तान् परिवर्जयेत् ॥ ३७७ ॥

आविकश्चित्कारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।

चतुर्विंशति न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७८

मागधो माधुरश्चैव कापटः कौटकामलौ ।

पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७९

क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।

तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्ड न विद्यते ॥ ३८०

अष्टशल्यागती नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्य गोमांसभक्षणम् ॥ ३८१
 ऊर्ध्वजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
 तावच्चण्डालरूपेण यावद्भङ्गां न मज्जति ॥ ३८२
 दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
 अजारेणु सृशश्चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ३८३
 गृहाद्दशगुणं कूप कूपाद्दशगुणं तटम् ।
 तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासङ्ख्या न विद्यते ॥ ३८४
 स्रवद्वयद्वाराद्भक्षणं तोय सरस्यं क्षत्रियं तथा ।
 वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदक तथा ॥ ३८५
 तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।
 अब्दमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३८६
 गङ्गा गया त्वमावस्या वृद्धिश्चाङ्गे क्षयेऽहनि ।
 मघापिण्डप्रदान स्यादनन्न परिवर्जयेत् ॥ ३८७
 घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्याज्यसस्थान हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥ ३८८
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम् ।
 इदमूचुर्महात्मान सर्व्वे ते धर्मनिष्ठिताः ॥ ३८९
 या इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिण्डम् ॥ ३९०
 विद्यार्थी लभते विद्या धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३९१
 इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

संवर्त्तसंहिता ।

संवर्त्तमेकमाप्तीनसात्मविद्यापरायणम् ।
ऋषयस्तु ससागस्य पप्रच्छधर्म्माकाङ्क्षिणः ॥ १
भगवन् श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम ।
यथावदधर्म्माचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥ २
वामदेवादयः सर्व्वं तमपृच्छन् महौजसम् ।
तानब्रवीन्मनोन् सर्व्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३
स्वभावादयत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा सृगः ।
धर्म्मादेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मासाधनम् ॥ ४
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
स्रग् गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्ज्जयेत् ॥ ५
सन्ध्यां प्रातः सनत्तत्रासुपासीत यथाविधि ।
सादित्या पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६
तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारौ समाहितः ।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्या जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७
अग्निकाव्यं ततः कुर्यान्नेधावी तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिं तदनन्तरम् ।
गायत्रीञ्चानुपूर्व्वेण ततो वेदं समारभेत् ॥ ९
हस्तौ सुसंयतौ काव्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन् नान्यमतिर्भवेत् ॥ १०

सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारौ सदा व्रतौ ।
 निवेद्य गुरवेऽश्लीयात् प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ ११
 सायं प्रातर्द्विजातौ नामशन श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२
 आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपसृशेद्द्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्लीयात् प्रायश्चित्तीयते तु स' ॥ १३
 अनाचान्तः पिवेद्यस्तु योऽपि वा भक्षयेद्द्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४
 अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् सुक्लेशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथाशुचिर्द्विज' ॥ १५
 आचामेदुब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीतौ द्विजो नित्यं प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ १६
 जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तो वह्नि' शुचि' ।
 वह्निरभ्यस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७
 आमणिवन्धनाद्वस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ।
 अशब्दाभिरनुष्णाभि' स्ववर्णरसगन्धिभिः ॥ १८
 हृग्दताभिरफेनाभिस्त्रिचतुर्वर्गैराचमेत् ।
 परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९
 स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
 अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥ २०
 शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभि' ।
 कण्ठागतै' चत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २१
 आसनारूढपादश्च कृतावमक्धिकृत्स्तथा ।
 आरूढपादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥ २२

उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ २३
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
 ब्रह्मचारो तु योऽश्रोयात् त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४
 ब्रह्मचारो तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपौडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छमथवैकं सुयन्त्रितः ॥ २५
 ब्रह्मचारो तु योऽश्रोयान्मधुमासं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जोहोमेन शुध्यति ॥ २६
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्व्वणि ।
 मन्त्रे शाकलहोमान्तेरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७
 ब्रह्मचारी तु यः स्नन्देत् कामतः शुक्रम्मात्मनः ।
 प्रवकोर्णिव्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुध्येदकामतः ॥ २८
 भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ २९
 शूद्रहस्तेन योऽस्नोयात् पानौयं वा पिबेत् क्वचित् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३०
 शुष्कपर्य्युषितोच्छिष्टं भुक्तान्नं केशदूषितम् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१
 शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्य्यं समस्यर्च्च्यं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३
 एष धर्म्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एव संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४

अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां क्षियमुद्वहेत् ।
 कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ॥ ३५
 ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ।
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्द्विजः ॥ ३६
 माहाययेत् क्वचिद्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ।
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७
 विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति मासेन संवत्तवचनं यथा ॥ ३८
 प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोत्रजैर्वह्निः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्व्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४०
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
 दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्वदेवविवर्जिताः ॥ ४२
 पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।
 माता शुध्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३
 होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं मृत्युञ्जन्मनोः ॥ ४४
 दशाहात्तु परं सम्यग्विप्रोऽधोयौत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकारं शुभम् ॥ ४५

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवह्नि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७
 गन्धमाभरणं सार्वभौमः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्तु महत् फलम् ॥ ४९
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शुचिर्विप्र महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५०
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१
 वस्त्रदाता सुवेशः स्वाद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत् तेजश्च मानवः ॥ ५२
 भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्हः सुखमुश्नते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कार दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४
 फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञः स जायते ॥ ५५
 ताम्बुलञ्चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण ।
 मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६

पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्धासनानि च ।
 विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७
 दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
 कायाग्निदौष्टिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८
 औषधं सूहृन्माहारं रोगिणा रोगश्चान्तये ।
 दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दौर्घ्यायुरेव च ॥ ५९
 इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
 नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दौष्यते ॥ ६०
 अलङ्घ्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ।
 ब्राह्मण्येण विवाहेन दद्यात् तान्तु सुपूजिताम् ॥ ६१
 स कन्यायां प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् ।
 साधुवादं लभेत् सङ्गिं कौर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६२
 ज्योतिष्टोमादिमन्त्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३
 अलङ्घ्य पिता कन्यां भृषणाच्छादनासनैः ।
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४
 रोमदर्शनसम्प्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽयं कन्यकाम् ।
 रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्व्वं कुचौ दृष्ट्वा तु पावकं ॥ ६५
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६६
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरञ्च यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७
 तन्माहिवाहयेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८

तैलमास्तरणं प्राञ्जः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।

प्रहृष्टमानसो लोके सुखो चैव सदा भवेत् ॥ ६६

अनङ्गाही च यो दद्यात् कौलमीरेण संयुतो ।

अनङ्गृत्य यथाशक्त्या धूर्त्वाही शुभलक्षणा ॥ ७०

सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामयमन्वितः ।

वर्षाणि वसति स्वर्गं रोममह्याप्रमाणतः ॥ ७१

धेनुश्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।

कास्यवस्त्रादिभिर्युक्ता स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२

भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठा ब्राह्मणे वेदपारगे ।

गां दत्त्वाऽर्द्धप्रसूताश्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं

भूर्त्वाण्वी सूर्यसुताश्च गावः ।

लोकास्तयस्तेन भवन्ति दत्त

यः काञ्चन गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ७४

यावन्ति शस्यसूत्रानि आरोग्याणि च सर्वशः ।

नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५

सर्वेषामिव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।

छाटकचित्तिगौरौणा सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६

यो ददाति स्वर्णरोप्यैर्हंसशृङ्गोमरोगिणीम् ।

सवत्सा वाससा वीता सुशीला गां पयस्विनीम् ॥ ७७

तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्साया दिव गतः ।

तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८

यो ददाति बलोवर्द्धमुक्तेन विधिना शुभम् ।

अव्यङ्गं गोप्रदानेन फलद्व्यशुण फलम् ॥ ७९

जलदस्तृप्तिमतुलां विदृश्य सर्व्ववस्तुषु ।

अन्नदः सुखमाप्नोति सुदृप्तः सर्व्ववस्तुषु ॥ ८०

सर्व्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।

सर्व्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१

यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।

तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ८२

अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।

अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३

मृत्तिकां गोशृङ्गद्वर्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।

दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४

सुखवासञ्च यो दद्यादन्तधावनमेव च ।

शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५

पादशौचन्तु यो दद्यात्तथा च गुदलिङ्गयोः ।

यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६

श्रीषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।

यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्व्वव्याधिविर्वर्जितः ॥ ८७

गुडमिक्षुरसञ्चैव लवणं वज्जनानि च ।

सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८

दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।

विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९

अन्योन्यान्नप्रदा विप्रो अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।

अन्योन्य प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९०

दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।

दीनान्यक्षुण्णपादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१

- ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकश्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८२
 ऐवागारे द्विजातीनां दौषं दद्याच्छतुष्पथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८३
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः ।
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ८४
 यो ददात्यर्थितो विप्रो यत्त सम्प्रतिपादिते ।
 दणकाष्ठादिकश्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५
 कृत्वा ग्राह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामौ स्यात् प्राप्नोति परमां गरिम् ॥ ८६
 उषित्वैव गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमां परम् ।
 वलोपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ८७
 गच्छेदेवं वनं प्राज्ञः स्वभार्यां सहचारिणौम् ।
 गृह्यत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ८८
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्येर्यथाविधि ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ८९
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्श्वायणौयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥ १००
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रम गच्छेद्भुतहोमो जितेन्द्रियः ॥ १०१
 अग्निमात्मनि सस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ १०२
 अष्टौ भिक्षाः समादाय स सुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अग्निः प्रक्षाल्य तेत्सर्व्वं भुञ्जीतच समाहितः ॥ १०३

अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ॥
 एकाकी चिन्तयेन्नित्य मनोवाक्कायसयतः ॥ १०४
 मृत्पुच्छं नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतौक्षेत यावतायुः समाप्यते ॥ १०५
 ससेव्य चाश्रमानेतान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥ १०६
 आश्रमेषु च सर्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिको विधिः ।
 अथाभिवक्षे पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १०७
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्सयोगीः च पञ्चमः ॥ १०८
 ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् वल्कवासा जटौ ध्वजौ ।
 धन्यान्धेव फलान्यश्नन् सर्वकायविवर्जितः ॥ १०९
 भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
 चातुर्वर्ण्ये चरेद्भिक्षुः खट्वाङ्गी संयतः पुमान् ॥ ११०
 भैक्षश्चैव समादाय वनं गच्छेत् ततः पुनः ।
 वनवासो सपापश्च सदाकालमतन्द्रितः ॥ १११
 ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृन्नरः ।
 श्रमेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं चरेत् ॥ ११२
 सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभृतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥ ११३
 अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुरूपिकाम् ॥ ११४
 गौडी पैथो तथा माध्वो विज्ञेया विविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५

सुरापस्तु सुरां तमां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६
घृतञ्चैव सूतमञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
वत्सरं वा कणानश्वन् सर्व्वकामविवर्जितः ॥ ११७
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत् ।
सुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥
एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
मयभाण्डोदकं पौत्वा पूनः संस्कारमर्हति ॥
स्त्रेयं कृत्वा सुवर्णंस्त्रं राज्ञे शंसेत मानवः ।
ततो सुषलमादाय स्त्रेयं हन्यात्ततो नृपः ॥ ११८—२०
यदि जीवति स स्त्रेयस्ततः स्त्रेयात् प्रमुच्यते ।
अरण्ये क्षीरवासा वा चरेद् ब्रह्महृणो व्रतम् ॥ १२१
समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा कृताम् ।
एवं शुद्धिः कृता स्त्रेये संवत्तवचनं यथा ॥ १२२
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
ततो विमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३
एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
षण्मासादधिकं वापि पूर्व्वोक्तं व्रतमाचरेत् ॥ १२४
महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥ १२५
क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ।
कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६

वैश्यहत्यान्तु सम्प्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कच्छातिक्कच्छं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७
 कुर्याच्छुद्रबधं प्राप्तस्तप्तकच्छं यथाविधि ॥ १२८
 गोब्रध्नातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोब्रः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥ १२९
 तत्रैव क्षितिशायो स्यान्नासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शुक्तयावकपिण्याकपयोदधि सकन्नरः ॥ १३०
 एतानि क्रमतोऽश्वीवाद्द्विजस्तु पापमोक्षकः ।
 शुध्यते सार्द्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१
 स्नानं त्रिषवणञ्चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरो विगतमत्सरः ॥ १३२
 सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि चः शक्तितः ।
 ततश्चोर्णव्रतः कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥ १३४
 व्यापादितेषु वहुषु वन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५
 एका चेद्वहुभिः कैचिद्देवाद्वापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरैर्युक्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६
 वन्धने गोचिकित्सार्थे नूढगर्भविमोचने ।
 यदि तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७
 निशावन्धनिरूपेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अम्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।
 द्वौ पादौ वन्धने चैव पादोनं कुट्टने तदा ॥ १३८—३९

पापाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा गस्त्रादिभिर्नरः ।
 निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
 गजश्च तुरगं हत्वा सहिषोद्वकपिं तथा ।
 एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४०—४१
 व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमुच्चं शूकरमेव च ।
 एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२
 सर्वाणिमेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३
 हंसं काकं बलाकश्च पारावतमथापि वा ।
 सारसं चासभासश्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४
 चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।
 श्येनगृध्रावुलुकश्च कपोतकामथापि वा ॥ १४५
 टिट्ठिभं जालपादश्च कोकिलः कुक्कुटं तथा ।
 एव पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६
 मण्डूकैश्चैव हत्वा च सर्पमाज्जारिमूषिकम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७
 अनस्यौन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
 अस्थिमतो वधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८
 चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत् प्राजापात्यानुपूर्वकैः ॥ १४९
 पुक्तसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५०
 नटीं शैलूषिकीश्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ॥ १५१

क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।

तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२

शूद्रीन्तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्धमेव वा ।

गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १५३

विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।

क्षत्रियां क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४

नरो गोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५

गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।

तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६

मातुलानीं सनाभिश्च मातुलस्यात्मजां सुषाम् ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७

पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।

गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८

पितृदारान् समारूढ्य मातृवर्जं नराधमः ।

भगिनीं मातुलसुतां स्वसारश्चान्यमातृजाम् ।

एतास्तिष्ठः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९

मातरं योऽभिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।

भगिनीश्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥ १६०

कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।

पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१

भार्यासखीं कुमारीश्च श्वश्रून् वा श्यालिकां तथा ।

नियमस्यां व्रतस्याच्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।

स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेतुं दद्यात् पयस्त्रिणीम् ॥ १६२

रजस्वलाश्च यो गच्छेद्भूमिणीं पतितं तथा ।

तस्य पापविशुद्धार्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३

वेश्याञ्च ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रं मेकं समाचरेत् ।

एवं शुद्धिं समाख्याता संवर्त्तस्य वचो यथा ॥ १६४

ब्राह्मणीं ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रंैकेन शुध्यति ॥ १६५

कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा चत्वारिंशो वैश्य एव च ।

गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६

ब्राह्मणीं शूद्रसम्पर्के कथञ्चित्, समुपगते ।

कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात्, पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६७

चाण्डालं पुनसञ्चैव श्रृङ्गाकं पतितं तथा ।

एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १६८

अतः परञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्ह्य ।

सत्रस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।

स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासं तदनन्तरम् ॥ १६९

विषाग्निश्यामश्वलास्तोषामेवं विनिर्द्दिशेत् ।

स्त्रीणां तथाङ्गचरणे गच्छ्याभिगमनेषु च ।

पतितेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७०

नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराजाह ॥ १७१

गोभिविप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।

नाशुप्रपातनं कार्यं सङ्गिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२

एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत् तदहेतवे ।

तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १७३

तच्छ्रवणं केवलं स्पृष्ट्वा घृष्टं वा केवलं यदि ।

पूर्वं कृच्छ्रापहारौ स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४

मन्त्रापातकिमाश्चैव तथा चैवात्मचातिनाम् ।
 उदकं पिच्छदामश्च आहश्चैव तु यत् कृतम् ।
 नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५
 चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आहमेवां न कर्तव्यं ब्रह्मदण्डं हताश्च ये ॥ १७६
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्त्रिधा द्विजः ।
 खादिस्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७
 चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा श्वमन्यजमेव च ।
 उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८
 असृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणे तथा ॥ १७९
 चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८०
 शुभा पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यथा तथा ।
 शिषाण्डहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येदमृताशनात् ॥ १८१
 चाण्डालभान्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२
 अन्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च ।
 शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८३
 सुराघटाप्रपातीयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४
 कूपे विस्मृतसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
 चिरात्रेण विशुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५

वापीकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् ।
 अथां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८३
 भाविकैकशफोद्गीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावत् पिवेत् ॥ १८७
 स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्यासैव गोः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८
 विरमूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोष्छिष्टगोष्छिष्टभक्षणे तु त्रयहं द्विजः ॥ १८९
 विडालमूषिकोष्छिष्टे पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ।
 शूद्रोष्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९०
 पलाण्डुलशुनं जम्घ्ना तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 कृत्वाकं विड्धराहश्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१
 मानवः श्वखरोद्गाणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १९३
 अन्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावत्काहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९४
 गोमासं मानुषञ्चैव शुक्लो हस्तात् समार्हितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५
 चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कसेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावत्काहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६
 पलितेन सुसम्पर्के मासं मासार्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावत्काहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९७

यत्र यत्र च सङ्कीर्णं मात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्रकार्यं स्थितैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १८८
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १८९
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्हिजोत्तमः ॥
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २००
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१
 तिलधेनुश्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२
 माघमासे तु सम्प्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्त्रिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३
 उपवासो नरो भूत्वा पौर्णमास्याश्च कार्त्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७
 सप्तस्थाह्वतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसङ्ख्याया ॥ २०८
 महापातकसंयुक्तो लज्जहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वापापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९

अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१०
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्विजः ॥ २११
 अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुची देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥ २१२
 ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्वं विशेषतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३
 गायत्र्यास्तु पर नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१४
 महाव्याहृतिसयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६
 अयाज्ययाजनं कृत्वा युक्ता चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७
 अहन्यहनि योऽधौते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कक्षुकादुयथा ॥ २१८
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खस्मूर्तिमान् ॥ २१९
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्धं मनसा त्रिः पठेद्विजः ॥ २२०
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१

मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूष्णं प्राणायामत्रये कृते ॥ २२२
 ऋग्वेदमथसेदयस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्थानि सर्वं पापैः प्रमुच्यते ॥ २२३
 पावमानीं तथा कृत्स्नं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जम्बा पापैः प्रमुच्येत पितृग्रहे मधुच्छन्दसम् ॥ २२४
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं बृहत्साम जम्बा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५
 चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्त्तनं तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सङ्गं शाश्वतम् ॥ २२७

कात्यायनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषाञ्चैव कर्मणाम् ।
अस्यष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १
त्रिवृद्ब्रूतं कार्यं तन्तुत्रयमधीवृतम् ।
त्रिवृत्तञ्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २
पृष्ठवशे च नाभ्याञ्च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्वार्यमुपवीत स्यान्नातो लम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा वद्वशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत्कृतम् ॥ ४
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य सुखमेतान्युपसृशेत् ।
आस्यनासाक्षिकर्णाञ्च नाभिवक्षःशिरोऽंसकान् ॥ ५
संहताभिस्त्रिङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणञ्चैवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै ।
सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्य चायेण संसृशेत् ॥ ७
यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न तुच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८
यत्र दिङ्निगमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥ ९

तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेष्ट्यः ।

तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १०

गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।

देवसीमा स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११

धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।

गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्यास्तुर्ह्यश ॥ १२

कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।

पूजनोयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३

प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।

अपि वाचतपुष्पेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४

कुण्डलग्नां वसोर्द्धरा सप्तधारा घृतेन तु ।

कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचा नचोच्छ्रिताम् ॥ १५

आयुष्यानि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।

षड्भ्यः षिष्टभ्यस्तदनु भक्त्या आह्वयमुपक्रमेत् ॥ १६

अनिष्टा तु पितॄन् आह्वे न कुर्यात् कर्म वैदिकम्

तथापि मातरः पूर्वं पूजनोयाः प्रयत्नतः ॥ १७

वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८

इति प्रथमखण्डः ।

द्वितीयः खण्डः ।

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्याद्वज्रुनैव हि पाणिना ॥ १
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
सम्भूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्यदेविकाः ॥ २
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धा समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थन संस्तृताः ॥ ३
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
धृतैः कृते च विष्णून् त्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानु पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ५
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄन्पथ्यत्र देववत् ॥ ६
पितृभ्य इति दत्त्वैष उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄन्पथ्यं प्रदाषयेत् ॥ ७
नात्रापसव्यकरणं न पितॄन् द्वीर्थमिष्यते ।
पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ।
कृत्वार्घ्यं सम्प्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १०
एतदेव हि पिञ्जल्या चक्षुषं समुदाहृतम् ।
आज्यस्यौत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११

एतत् प्रामाण्यमैवैके कौशीमेवार्द्रमञ्जरीम् ।
 शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२
 पितृमन्त्रानुद्रवण आत्मात्मभेदधमे क्षणे ।
 अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३
 मार्जारमूषकस्पर्श आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
 निमित्तेष्वेव सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४
 इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तृतीयः खण्डः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ।
 अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १
 स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः ।
 कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २
 यन्नान्नात स्वशाखाया परोक्तमविरोधि च ।
 विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
 यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४
 समाप्ते यदि जानीयान्नयैतदयथाकृतम् ।
 तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायाश्च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६
 मधुमध्विति यस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम् ।
 गायत्र्यनन्तर सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७

न चास्रत्सु जपेदत्र कदाचित् पिष्टसंहिताम् ।
 अन्य एव जपं कर्त्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८
 यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९
 सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १०
 प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्व्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्ष्वेति पात्रतः ॥ ११
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशायदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनितरानेव वामतः ॥ १२
 सर्व्वम्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जननैरूपसिच्य च ।
 संयोज्य यवकर्कन्मूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३
 अवनेजनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
 तत्पात्रञ्चालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४
 इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः ।

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदधश्चाधराणामधरश्चाद्धकर्मणि ॥ १
 तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु बुद्धिमत्स्वितरेषु च ।
 मूलमध्यायदेशेषु ईषत्सक्ताश्च निर्व्विपेत् ॥ २
 गन्धादीनिक्षिपेत्तृष्णीं तत आचामयेद्विजान् ।
 अन्यत्राप्येव स्यादयवादिरहितो विधिः ॥ ३

दक्षिणाश्रवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ।
 दक्षिणाश्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४
 अथाग्रभूमिमसिञ्चेत् सुसम्प्रोक्षितमस्त्विति ।
 शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५
 सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६
 अक्षय्योदकदानन्तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७
 अर्घ्योऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८
 प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।
 पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत् ॥ ९
 युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठग्रहं सदा ।
 कृत्वा धर्त्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत् ततः ॥ १०
 एष आहविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
 ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति आहकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११
 इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसङ्ग्रहमेव च ।
 वसिष्ठोक्तञ्च यो वेद स आहं वेद नेतरः ॥ १२
 इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पञ्चमः खण्डः ।

असक्तत् तानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः आहमेव च ॥ १

आधानहीमयोसैव वैश्वदेवे तथैव च ।

वलिकर्माणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येव मनीषिणः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न आह्ने आहमिष्यते ।

न सोऽन्ती जातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो

गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।

विवाहादावेकमेवात्र कुर्यात्

आहं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५

प्रदोषे आहमेकं स्याद्गोनिष्क्रमप्रवेशयोः ।

न आहं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्माणि ॥ ६

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकन्तु कारयेत् ॥ ७

वृहत्पञ्चमुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविन्यतोः ।

सूर्येन्दोः कर्मणौ ये तु तयोः आहं न विद्यते ॥ ८

न दशाग्रन्यके चैव विषवद्दृष्टकर्मणि ।

क्षमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९

गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत् ।

सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १०

यत्र यत्र भवेच्छाद्धं तत्र तत्र च मातरः ।

प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः ।

आधानकाला ये प्राक्तास्तथा यश्चाग्नियोन्यः ।

तदाश्रयाऽग्निमादद्यादाग्नमानग्रजो यदि ॥ १

दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः ।

परिवेत्ता न विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २

परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।

अपि चोर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३

देशान्तरस्यल्लोवैकवृषणानमहोदरान् ।

वेश्याभिमत्तपतितशूद्रतूल्यातिरोगिणः ॥ ४

जडभूतान्स्वर्धरकुल्लवामनकुण्ठकान् ।

अतिवृद्धानभ्याख्याञ्च क्षपिसक्तान् नृपस्य च । ५

धनवृद्धिप्रसक्ताश्च कामतः कारिणस्तथा ।

कुलटोन्मत्तचौराञ्च परिविन्दन् न दुष्यति ॥ ६

धनवार्धुषिकं राजसेवकं कर्षकं तथा ।

प्राषितञ्च प्रतोक्षेत् वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७

प्रोषितं यच्चमृग्वानमन्दादूर्ध्वं समाचरेत् ।

आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छृङ्खले चरेत् ॥ ८

लवणे प्राग्गतयास्तु प्रमाणा द्वादशाङ्गुलम् ।

तन्मज्जसक्ता यादोचो तस्या एतन्नवात्तरम् ॥ ९

उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
 सप्तसप्ताङ्गुलांस्वक्ता कुशेनैव समुत्तिखेत् ॥ १०
 मानक्षियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तार ।
 मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः ॥ ११
 पुण्यमेवादधौताग्निं स हि सर्वैः प्रशस्यते ।
 अनर्हुकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमौम् ॥ १२
 यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
 सोऽन्या समिधमाधास्यन्नादधौतैव नान्यथा ॥ १३
 अनूढैव तू सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्धहेत् ॥ १४
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
 तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमौ ॥ १५
 इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः ।

अश्वत्थो यः शमौगर्भं प्रशस्ताब्धिसमुद्भवः ।
 तस्य या प्राङ्मुखो शाखा वादौचौ वोर्द्धगापि वः ॥ १
 अरणिस्तन्मयो प्रोक्ता तन्मय्येवोत्तरारणिः ।
 सारवहारव चक्रमोर्वलो च प्रशस्यते ॥ २
 सप्तमूलो यः शम्याः स शमौगर्भं उच्यते ।
 अलाभे त्वशमौगर्भादुद्धरेदविलम्बितः ॥
 चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
 चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकोत्तितम् ॥ ४

अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चतुरां स्याद्वादशाङ्गुलम् ।

ओविलौ द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्मकम् ॥ ५

अङ्गुठाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।

तत्र तत्र हृत्पर्व्वग्रन्थिभिर्मितुयात् सदा ॥ ६

गोवालैः शणसन्निधौस्त्रिहृत्तममलात्मकम् ।

व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७

मूर्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।

अङ्गुष्ठमात्राख्येतानि द्वाङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८

अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।

एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया ह्यौ वस्ति ह्यौ च गुह्यकम् ॥ ९

ऊरु जङ्घे च पादौ च चतुस्त्येकैर्यथाक्रमम् ।

अरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १०

यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।

अस्यां यो जायते वङ्गिः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११

अन्येष ये तु मथन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।

प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२

उत्तरारणिनिष्यन्नः प्रमन्यः सर्व्वदा भवेत् ।

योनिशङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३

आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।

न हिता यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४

इति सप्तमः खण्डः । ७

अष्टमः खण्डः ।

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ।
विभ्रयात् प्राशुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १
चत्रहभे प्रमन्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वह्नमुपरि न्यसेत् ॥ २
चत्राधःकौलकाग्रन्यामोविलोमुदग्रकाम् ।
विष्टभाहारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३
त्रिरुद्देश्याय नेत्रेण चत्रं पद्मरोहतांशुकाः ।
पूर्वं मथ न्यरण्यान्त्याः प्राच्याग्नेः स्यादुद्यथाच्युतिः ॥ ४
नैकयापि विना कार्यमाधान भार्यया द्विजैः ।
अकृतं तद्विजानीयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥ ५
वर्णं ज्यैष्ठ्येन वद्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्यमग्निच्युतेराभिः साध्वोभिर्मथनं पुनः ॥ ६
ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापि वा ।
उपेतानां वान्यतमा मथ्ने दग्नि निकामतः ॥ ७
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।
न चैवात्रतस्थां नान्यपुंसां च सह सङ्गताम् ॥ ८
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिधं च ।
आधाय समिधश्चैव ब्राह्मणञ्चोपवेशयेत् ॥ ९
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्यादुद्यन्नवास्त्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥ १०
होमपातमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।
पाणिरेवेतरस्त्रिंस्तु सुचैवात्र तु ह्वयते ॥ ११

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु त्रौहयः स्मृताः ।

माषकोद्रवगौरादि सर्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १०

पाण्याहतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका

कासादिना चेत् स्रवमात्रपावका ।

देवेन तीर्थेन च ह्वयते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥ ११

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नी व्यङ्गारिणि च मानवः ।

मन्दान्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२

तस्मात् समिद्धेऽहोतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।

आरोग्यमिच्छोरायूश्च श्रियमात्यन्तिकीम्पराम् ॥ १३

होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फुरदारुभिः ।

न कुर्यादाग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४

मुखेनैके धमन्त्यग्निं सुखाद्देदोऽध्यजायत ।

नाग्निं मुखेनेति च यत्नौकिके योजयन्ति तत् ॥ १५

इति नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

दशमः खण्डः ।

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।

दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेतदमन्त्रवत् ॥ १

नारदाद्युक्तवाचे यदष्टाङ्गलमपाटितम् ।

सत्त्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २

उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिभूत्वा समाहितः ।

परिजप्य च मन्त्राणि भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३

आयुर्वलं यशो वर्चं प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्म प्रजाश्च मेधाश्च त्वन्नो धेहि वनस्पते ॥ ४
 यय्य द्वय आवणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५
 धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदोऽशब्दवहा गर्तास्ताः परिकीर्तिताः ॥ ६
 उपाकर्मणि चात्मर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७
 वेदाश्छन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो सरोच्याद्यास्तर्धयः ॥ ८
 उपाकर्मणि चोत्तमर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
 यियासूनुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९
 समागमस्तु यत्रैषा यत्र हत्यादयो मत्ताः ।
 नूनं सर्वं क्षयं यान्ति किंभूतैकं नदोरजः ॥ १०
 ऋषोणा सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 सम्पिबेद् यः शरीरेण पर्यन्मूक्तजलच्छटाः ॥ ११
 विद्यादोन् ब्राह्मणं कामान् वरादोन् कन्याकां ध्रुवम् ।
 आमुष्मिकानपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२
 अशुच्यशुचिना दत्तमाममन्तर्जलादिना ।
 अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३
 स्वर्धन्यम्भः समानि स्युः सर्वान्यन्मांसि भूतले ।
 कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४

इति दशमः खण्डः ॥ १०

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

एकादशः खण्डः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।

अतर्ह कर्मणा विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १

सन्ध्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।

ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वह्निषः ॥ २

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादि कर्मणि ।

सव्यः सोपग्रहः कार्य्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३

रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।

शिरसो मार्ज्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४

प्रणवो भूर्भुव स्वश्च सावित्री च तृतीयका ॥

अद्भैवत्यं चृचच्चैव चतुर्थमिति मार्ज्जनम् ॥ ५

भूराद्यास्तिस्त्र एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।

महर्ज्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६

आपज्योतो रमो नृत ब्रह्मभूर्भुवः स्वरिति शिरः ।

प्रतीप्रतीक प्रणवमूच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७

एता एता सहासेन तथैभिर्दृशभिः सह ।

त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८

करेणोद्धृत्य सलिल घ्राणमासज्य तत्र च ।

जपेदनायतासुब्बा त्रिः सक्कदाघमर्षनम् ॥ ९

उस्यायार्कं प्रतिप्रोहे त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ।

उच्चित्रमृग्वयेनाथ चोदतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १०

सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनौषिणः ।

मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११

तदसंसक्तपाणिर्वा एकपादार्धपादपि ।
 कुर्यात् कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥ १२
 यत्र स्यात् कच्छभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनोषिणः ।
 भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कच्छाच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३
 तिष्ठेदुदयनात् पूर्वां मध्यमायपि शक्तितः ।
 आनोतोडूढमाच्चान्त्यं सन्ध्यां पूर्वत्रिकं जपन् ॥ १४
 एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।
 यस्य नास्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५
 सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ।
 तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६
 वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ।
 उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्वाद्वा वैदिकाज्जपात् ॥ १७
 इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

द्वादशः खण्डः ।

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितॄनपि ।
 नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १
 ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवाश्छन्दांस्रग्षीन्
 पुराणानार्थान् गन्धर्वानितरान् मासं सवत्सरं सावयवं
 देवौऽप्सरसौ वेदानुगान् नागान् सागरान् पर्वतान् सरितो
 दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि सुपर्णान्
 पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूतग्राम चतु-
 र्विधमित्युपवौत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान् कव्यवाङ्-
 नलं सोमं यममर्थमणमग्निश्चात्तान् सोमपीथान् वर्हिषदोऽथ

स्नान् पितॄन् सकृत् सकृन्मातामहाश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यर्च्यैष्ट-
 भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश-मातृवंशौ ये चान्ये मत्त-
 उदकमर्हन्ति तास्तृप्यामीत्ययमवसानाञ्जलिरथ श्लोकाः ॥ २

छाया यथेच्छेच्छरटातपात्तः

पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।

वालो जनित्रीं जननीं च वालं

योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ ३

तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्भिः सः ॥ ४

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन् महतैनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन् दिशमेतद्विभर्त्ति हि ॥ ५

अल्पत्वाद्दोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः ।

प्रातर्न तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥ ६

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः खण्डः ।

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

येरिद्धा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्गं शाश्वतम् ॥ १

देवभूतपितृब्रह्म-मनुष्याणामनुक्रमात् ।

महःसत्राणि जानीयात् त एवेह महामखाः ॥ २

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञं पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होमो देवो वलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ३

आहं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्रे वलिरथापि वा ।
 यश्च श्रुतिजपः प्रोक्ता ब्रह्मयज्ञः स वोच्यते ॥ ४
 स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
 वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्तत्रौ निमित्तकात् ॥ ५
 अनेकमाशयेद्दिपं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
 अष्टैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६
 अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
 पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजः ॥ ७
 पितृभ्य इदमित्युक्ता स्वधाकारमुदौरयेत् ।
 हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदहर् निनयेदपः ॥ ८
 मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्तग्रवासिनां नित्यम्
 अहनि च तथा तमस्त्रिन्याः सार्द्धप्रहरयामान्तः ॥ ९
 सायं प्रातर्लैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।
 अनश्रुतापि सततमन्यथा किल्बौषी भवेत् ॥ १०
 अमुष्मै नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।
 वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् ।
 स्वधाकारः पितृणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२
 स्वधाकारेण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।
 तदध्येके नमस्कारं कुर्वते नीति गौतमः ॥ १३
 नावरार्द्धग्रावल्यौभवन्ति महामार्ज्जरश्रवणप्रमाणात् ।
 एकत्र चेद्विकृष्टा भवन्तीतरेतर सप्तताश्च ॥ १४

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तराश्वतूरो बलीन् निद-
ध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत
एतेषामेकैकमङ्ग्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्ये-
तेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षो-
जनेभ्य इति सर्व्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या
आलस्यप्रभृतयः काम्याः सर्व्वेषामुभयतोऽङ्गिः परिषेकः पिण्ड-
वच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १

न स्याता काम्यसामान्ये जुहोतिवलिकर्मणोः ।

पूर्व्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिवलिकर्मणोः ॥ २

काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।

नैकस्मिन् कर्मणि ततो कर्माण्युत्तायते यतः ॥ ३

अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।

अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४

सृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।

वामदेव्यजपात् पूर्व्वं प्रार्थयेद्द्रविणोदयम् ॥ ५

आरोग्यमायुरैश्वर्य्यं धीर्धृतिः शं बल यशः ।

ओजोवर्च्चः पशून् वीर्य्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६

सौभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठं सुकर्तृताम् ।

सर्व्वमेतत् सर्व्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरौहिणः ॥ ७

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो

न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।

सर्व्वं तदन्ताः क्रतवः सदाना

नान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८

ऋचः पठन् मधुपयःकुन्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।
 छतामृतोवकुन्याभिर्यजूष्यपि पठन् मदा ॥ ८
 सामान्यपि पठन् सामष्टतकुन्याभिरन्वहम् ।
 भेट कुन्याभिरपि च अथर्वान्निरसः पठन् ॥ १०
 सामघोरोदनमधुकुन्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।
 पाकोषाय' पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११
 ऋगादीनामन्यतमनेतिपा शक्तितोऽन्वहम् ।
 पठन् मध्वाज्यकुन्याभिः पितृनपि च तर्पयेत् ॥ १२
 ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
 कामचारो च भवति सर्वेषु सुरमग्नसु ॥ १३
 गुर्वप्येनो न त सृजेत् पङ्क्तिश्चैव पुनाति सः ।
 यं यं क्रतुश्च पठति फलभाक् तस्य तस्य च ॥ १४
 वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्द्वात्रिंशद्विंशतिरुपमा ॥
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥ १५
 इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः खण्डः ।

ब्रह्मणी दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ।
 कर्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १
 यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।
 नावराक्षमत् कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २
 विदध्याक्षौत्रमन्यस्त्रेहचिणाक्षैहरो भवेत् ।
 स्वयञ्चेदुभय कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३

कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
 नातिक्रामेत् सदा दितुमन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥ ४
 अहमस्मै ददामोति एवमाभाष्य दौयते ।
 नैतावपृष्टा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५
 दूरस्थाभ्यामपि ह्याभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
 इतरेभ्यस्ततो देयादेव दानविधिः परः ॥ ६
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मण यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततः स्तेयेन युज्यते ॥ ७
 यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्य नास्ति मुखे व्यतिक्रमः ॥ ८
 ब्राह्मणाभिक्रमो नान्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्ययते ॥ ९
 आज्यस्थालो च कर्त्तव्या तेजसद्रव्यसम्भवा ।
 सहीमयो वा कर्त्तव्या सर्वास्त्राज्याहुतीषु च ॥ १०
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणन्तु यथाकामन्तु कारयेत् ।
 सुदृढामव्रणा भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११
 तिर्य्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिवृद्धमुखी ।
 मृन्मय्यौडु, स्वरो वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२
 स्वशाखोक्तिः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकाठिनः शुभः ।
 न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३
 इक्ष्वाजातीयमिधार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्ताच्चाङ्गुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाचमम् ॥ १४
 एषैव दर्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ।
 दर्वीं ह्यङ्गुलपृथ्वग्रा तुरीयांऽनन्तमेक्षणम् ॥ १५

सुषलोलूखले वार्त्ते स्वायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६
 दक्षिणं वामतो वाह्यामात्माभिमुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणेन्यञ्च कर्मीणः ॥ १७
 कृत्वान्यभिमुखी पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८
 बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
 त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्द्दिशम् ॥ १९
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २०
 यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधमा व्रीहीणामिव शालयः ॥ २१
 इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

षोडशः खण्डः ।

पिण्डान्वाहार्यकं आश्वं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयाश्वे नातिसन्ध्यासमौपतः ॥ १
 यदा चतुर्द्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।
 अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आश्वमिष्यते ॥ २
 यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
 आनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३
 यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्दश्यपेक्षया ।
 अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्व्वपेत् ॥ ४

अष्टमेशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५
 आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
 विशेषमास्यां व्रुषतो चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६
 अत्रेन्दुराशे प्रहरेऽवतिष्ठते, चतुर्यभागे न कलावशिष्टः ।
 तदन्त एव जयमेति कृतस्त्रमेवं ज्योतिषकविदो वदन्ति ॥ ७
 यस्मिन्नन्दे द्वादशैकश्च यव्यस्तस्मिंस्तृतौयया

परिदृश्यो नोपजायते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणे तस्मिन्नपराङ्गे च दद्यात् ॥ ८

सन्मित्रा च चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् क्वचित् ।
 खर्व्विताः ता विदुः केचिन्नताध्वामिति चापरे ॥ ९
 वर्धमानाममावास्यां लभेच्चैदपरेऽहनि ।
 यामासौनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १०
 पक्षादावेव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
 पूर्वाङ्ग एव कुर्व्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मणीषिणः ॥ ११
 स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२
 पितामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वपेत् ।
 पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चैत् प्रपितामहः ॥ १३
 पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
 कुर्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४
 जीवन्तमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
 पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 पौत्रेणैकादशाह्वादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोडशम् ॥ १६
 नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवाञ्छेत् पितामहः ।
 पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्नासानुमासिकम् ॥ १७
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ।
 पितरं तत्र संस्कुर्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८
 पापिष्ठमति शुद्धेन शुद्धं पापीकृतापि वा ।
 पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः ॥ १९
 ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।
 व्युत्क्रमाच्च मृते देय येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २०
 मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
 यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१
 न योषिङ्गः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ।
 स्वभर्त्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासा यतः स्मृता ॥ २२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितौयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयस्तु पितुः पितुः ॥ २३
 इति षोडशं खण्ड ॥ १६ ॥

सप्तदशः खण्डः ।

पुरतो याजनः कर्षः सा पूर्वा परिकीर्त्तयते ।
 मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्वक्षिणत उत्तमा ॥ १
 वायुग्निदिङ्मुखान्तास्ता' कार्या' सार्द्धाङ्गुलान्तरा' ।
 तीक्ष्णान्ता यवमध्याच्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २

शङ्खुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः ।
 शङ्खसैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३
 अग्न्याशायैः कुशैः कार्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः ।
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४
 तगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
 सौवीराङ्गनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदङ्गनम् ॥ ५
 स्वस्तरे सर्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।
 देवपूर्वं ततः आद्यमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६
 आसनाद्यर्घ्यपर्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् ।
 कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७
 तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।
 गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८
 आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात् तिलोदकम् ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९
 कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृग्यं स्मृतम् ।
 तदेव हस्तघटितं स्थात्यादि दैविकं भवेत् ॥ १०
 गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्यर्त्तुभवानि च ।
 धूपसैवानुपूर्वेण ह्यग्नौ कुर्यादनन्तरम् ॥ ११
 अग्नौकरणहोमश्च कर्त्तव्य उपवौतिना ।
 प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुतेः ॥ १२
 अपसस्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।
 नित्यं हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि ह्यते ॥ १३
 स्वाहा कुर्यान्नचात्रान्ते न चैव जुहुयाद्विः ।
 स्वाहाकारेण हुत्वाग्नी पद्यान्मन्त्र ममापयेत् ॥ १४

पित्रे यः पङ्क्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
 हुत्वा मन्त्रवदन्येषा तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५
 न कुर्याद्दोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ।
 अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६
 सव्येन पाणिनेत्येव यदत्र समुदीरितम् ।
 परित्यज्जणमात्रं तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७
 पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
 अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८
 यावदयंमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
 चरुणा सह सन्नोय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९
 पितुरुत्तरकर्ष्वंशे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्व्वपेत् ॥ २०
 वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
 सर्व्वं गोतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१
 आहृत्य प्राणमायस्य पितॄन् ध्यायन् यथार्थतः ।
 जपस्तेनैव चाहृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२
 शाकञ्च फालुनाष्टम्यां स्वय पत्रपि वा पचेत् ।
 यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३
 आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।
 वार्कैखण्डिञ्च सर्वांसु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४
 स्थालौपाकं पशुस्थाने कुर्यादयद्यनुकल्पितम् ।
 अपयेत्तं सवत्सायास्तूरुणा गोः पयस्यनु ॥ २५

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अष्टादशः खण्डः ।

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते ।
दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दृशः पौर्णमासोऽपि वायिमः ।
य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २
ऊर्ध्वं पूर्णाहुते, कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरुपान् स्वशक्तितः ।
यजमानस्ततोऽश्रोयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४
वैवाहिकेऽग्नी कुर्वीत साय प्रातस्त्वतन्द्रितः ।
चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छायायनेर्मतम् ॥ ५
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतिः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६
पौर्णमास्यत्यये हव्य होता वा यदहर्भवेत् ।
तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७
अह्नयमानेऽनश्रंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः ।
सम्पन्ने तु यथा तत्र ह्नयते तदिहोच्यते ॥ ८
आहताः परिसङ्ख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
मन्त्रेण विधिवद्भूत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १०
अपि वाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापि बाहुतिः ।
होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११

यद्याग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित् ।
 अग्नये विधिचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्वैद्युतेन चेत् ।
 अग्नये शुचये चैव जुहुयात्सेद् रग्निना ॥ १३
 गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान् द्विजैः ।
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरत्येहिरिशर्मैवमुक्तवान् ॥ १५
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मृत्तैकां समिदाहुतिम् ।
 स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तन्तु तस्य तत् ॥ १८
 परेणाग्नी हुते स्वार्थं परस्याग्नी हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २०
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
 पिण्डानोद्धहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२
 महानसेऽन्नं या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 अणवाद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३

यज्ञवास्तुनि मुध्याश्च स्त्रम्वे दर्भवटौ तथा ।
 दर्भसङ्क्रान्ता न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४
 इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यत्विजं तथा ।
 प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव नचिरं क्वचित् ॥ १
 मनसा नैत्थिकं कर्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः ।
 उपविश्य शुचिः सर्व्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २
 पद्मरा चाप्यवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्व्विनीतया ।
 सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्तृभक्तया ॥ ३
 या वा स्याद्दौरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
 दद्यात् प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४
 विनैकेन न कर्मस्यात् यथाज्यैष्ठं स्वशक्तिः ।
 विभज्य सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५
 स्त्रीणां सौभाग्यतो जैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
 न हि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६
 भर्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्ब्रतैः ।
 अग्निञ्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
 अमुत्रोमाग्निभर्तृणामवज्ञातिः कृता तथा ॥ ८
 ओत्रियं सुभगा गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्मराः स प्रमुच्यते ॥ ९

पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १०
 पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं न किं नरकं व्रजेत् ।
 क्षाप्त्वा न्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामस्वधिर्भवेत् ॥ १२
 सदारोऽन्यान् पुनर्हारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।
 य इच्छेदग्निमान् कर्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥ १३
 स्त्रेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।
 न ह्याहिताग्नेः स्व कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४
 षडाहुतिकमन्येन जुहुयादध्रुवदर्शनात् ।
 न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात् तावदयावन्न परिणीयते ॥ १५
 पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
 तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकौर्तितम् ॥ १६
 इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १८ ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

विंशः खण्डः ।

असमक्षन्तु दम्पत्योर्होतव्यं नर्त्विगादिना ।
 द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्दुतमनर्थकम् ॥ १
 विहायाग्निं सभार्यश्चेत् सीमामदुल्लङ्घ्य गच्छति ।
 होमकालात्यये, तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २

अरुण्योः क्षयनाशान्निदाहेष्वस्त्रिं समाहितः ।
 पालयेदुपशान्तेऽस्त्रिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३
 ज्येष्ठा चेद्वहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
 पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गोतसः ॥ ५
 दाहयित्वान्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्व्वसंस्थिताम् ।
 पात्रैश्चाथान्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ४
 एवंवृत्तां सवणा स्त्रीं द्विजातिः पूर्व्वमारिणीम् ।
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६
 द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकास्त्रिभः ।
 जीवन्त्या प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन सम हि तत् ॥ ७
 मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।
 ब्रह्मोज्झ्य तं विजानीयादयश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८
 मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकास्त्रिं न हि त्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत्कर्ष्य यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णा सौता पत्नीं यशस्विनीम् ।
 ईजेऽग्नौ चैव हुविधौ सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १०
 यो दहेदग्निहोत्रेण स्त्रेण भार्य्या कथञ्चन ।
 स स्त्रीं सम्यच्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११
 भार्य्या सरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारौ भवेत् पुत्रो सहापातकिनि द्विजे ॥ १२
 मान्द्या चेन्म्रियते पूर्व्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
 त्राणि जन्तानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३
 पूर्व्वैव योनिः पूर्वाहत् पुनराधानकर्मणि ।
 विशेषोऽत्राम्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टदा तथा ॥ १४

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
 अध्यायः केवलान्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५
 अग्निमीडे अन्न आयाह्यन्न आयाहि वीतये ।
 तिस्त्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने षडेति च ॥ १६
 इत्यष्टावाहुतौर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्व्वमन्यत् पूर्व्वषदाचरेत् ॥ १७
 अरण्योरत्यमप्यङ्ग यावत् तिष्ठति पूर्व्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८
 विनष्टं सुक् सुवं न्युवां प्रत्यक्स्थलमुदर्क्षिषि ।
 प्रत्यगशङ्च मुषञ्चं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९
 इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

एकविंशः खण्डः ।

खय होमासरार्थं खसमीपमुपसर्पणम् ।
 तन्नाभ्यसक्तस्य सतः शयनाञ्चोपवेशनम् ॥ १
 हुताया सायमाहुत्यां दुर्व्वलश्वेदुष्टहौ भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्छेच्छु पुनर्न वा ॥ २
 दुर्व्वलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंहतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिषत्या निवेशयेत् ॥ ३
 घृतेनाभक्तामाप्लव्य सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सप्तनोभिर्व्विभूषितम् ॥ ४
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा च्छिद्रेषु सप्तश्रु ।
 मुखेष्वथापि धायैनं निर्हरेयु सुतादयः ॥ ५

आसपात्रे ऽद्विमादाय प्रेतसग्निसुरःसरन् ।
 एकोऽनुगच्छेत् तस्याईमई पप्पुत्तजेद्भुवि । ६ -
 अईमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ।
 सख्यं जान्वाञ्च शतकैः सतिलः पिण्डदानवत् । ७
 कथं पुत्रादिराह त्वं कुर्याद्धारुचयं नड्वत् ।
 मूर्धदेशे शची देशे पश्चाद्वित्वादिलक्षणे । ८
 तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणामिरत्तं सुखे ।
 आन्यपूर्णे सुवं दद्याद्दक्षिणां नचि सुवन् । ९
 पादयोरधरां प्राचीमरपौमुरचीतरान् ।
 पार्श्वयोः शूर्पवत्सवे सख्यदक्षिणयोः क्रमात् । १०
 मूर्धलेन सङ्गाद्युक्तमन्तराङ्गीरदूषणम् ।
 चवीं विलीक्ष्यैवैवत्तन्मुनयनो विनीः । ११
 अयस्येन ज्ञत्वेतद्वायतः पिण्डदिङ्मुखः ।
 अयाग्निं सख्यजान्वडो दद्याद्दक्षिणतः शनैः । १२
 अन्वास्त्रिमणिनातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 ऽसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाङ्गीति यदुरीरवन् । १३
 एवं गृह्यतिर्ह्येषः सख्यं तरति दुष्कृतम् ।
 यश्चैनं दाडयेत् सोऽपि अन्नं प्राप्नोत्वनिन्दितान् । १४
 यथा स्वायुषष्टक् पत्यो हिरण्यमपि निर्मेयः ।
 अतिह्रस्वात्मनोऽसौष्टं स्यान्मिष्टं विलति । १५
 एवमेष्टोऽग्निसन् यद्भगवायुश्च विलुपितः ।
 लोकास्तन्यान्तिह्रस्व एवं ऋद्धैव विलति । १६
 इत्येकविंश खण्डः । २१ ।

द्वाविंशः खण्डः ।

अथानवेक्षमेत्यापः सर्व एव शवष्पृशः ।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दक्षुरस्योदकं स्थले ॥ १
गोत्रनामानुरादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।
दक्षिणाग्रान् कुशान् कृत्वा सतिलम्तु पृथक् पृथक् ॥ २
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शादलसंस्थितान् ।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वटयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्म्मणि ।
धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४
मानुष्ये कदलौस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स सन्मूढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ५
गन्धो वसुमती नाशमुदधिर्द्वैवतानि च ।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्तलोकी न यास्यति ॥ ६
पञ्चधा स स्मृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्मभिः स्वशरीरोल्लेख्यस्तत्र का परिवेदना ॥ ७
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ८
श्लेष्माशु वान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ ९
एवमुक्ता ब्रजियुस्ते गृहाङ्गघुपुरःसराः ।
स्नानाग्निशार्शनाज्याशैः शुष्येयुरितरे कृतैः ॥ १०
इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

द्वयोविंशः खण्डः ।

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।

कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १

विदेशमरणोऽस्थौनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।

दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २

अस्थामलासे पर्णानि सकलान्युक्तयावता ।

भर्जयेदस्थिसङ्ग्रानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३

महापातनसयुक्तो देवात् स्यादाग्नमान् यदि ।

पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आ-दोषसंक्षयात् ॥ ४

प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः शुब्धं वा म्रियते यदि ।

गृह्यं निर्व्वापयेच्छीतसप्स्रस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५

सादयेदुभयं वाष्पु ह्यङ्गोऽग्निरभवद् यतः ।

पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत् ॥ ६

अनयैवावता नारौ दग्धव्या वा व्यवस्थिता ।

अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७

अग्निनैव दहेद्भार्या सतन्ता पतिता न चेत् ।

तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८

अपरिच्छुतौघे वा अस्थौ सक्षयनं भवेत् ।

यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९

स्नान्त पूर्व्ववत् क्षाला गव्येन पयसा ततः ।

सिद्धेदस्थौनि सर्वाणि प्राचीनावौत्यभापयन् ॥ १०

शसोपलाशशाखाभ्यामुदृत्योदृत्य भस्मनः ।

प्राज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११

खत्पात्रसम्पुटं हात्वा सूत्रेण परिवेष्य च ।
 श्वभ्रं खात्वा शुची भूमौ निखनेद्विष्णुसुखः ॥ १२
 पुरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।
 द्रुत्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वार्द्धकर्मणा ॥ १३
 एषसेवाट्टहोताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।
 स्त्रीणामिदानीन्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥ १४
 इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः खण्डः ।

सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।
 होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १
 अक्तं हावयेत् स्मार्त्तं तदभावे कृताक्तम् ।
 कृतं वा हावयेदन्नमज्जरन्मविधानतः ॥ २
 कृतसोदनशक्नादि तण्डुलादि कृताक्तम् ।
 ब्रीह्यादि चाक्तं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥ ३
 सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।
 एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४
 न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारौ स्वकं क्वचित् ।
 न दीक्षणात् परं यज्ञे न कच्छादि तपश्चरन् ॥ ५
 पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।
 अशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात् चग्रहं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ६
 श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि ।
 प्रत्यादिकन्तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७

द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षान्मासिके तथा ।
 सपिण्डीकरणश्चैव एतद्वै आद्वषोडशम् ॥ ८
 एकाहेन तु षान्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।
 न्यूनाः संवत्त्रस्यैव स्यातां षान्मासिके तदा ॥ ९
 यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्गि देयानि सपुत्रस्यैव सर्व्वदा ॥ १०
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्रया अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्यान्मानुजस्य तथाग्रजः ॥ ११
 एवादशेऽङ्गिनिर्व्वर्त्तय अर्वाग्दर्शाद्यथाविधि ।
 प्रकुर्व्वीताग्निमान् पुत्री मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥ १२
 सपिण्डिकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
 एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १३
 कर्षूसमन्वितं मुक्ता यथाद्यं आद्वषोडशम् ।
 प्रत्याव्दिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ १४
 अर्घ्येऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवने जने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ १५
 ब्रह्मदण्डादियुक्ताना येषां नास्त्वग्निसत्क्रिया ।
 आद्यादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तौह ते क्वचित् ॥ १६
 इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४

देवता अपि ह्यन्ते बहुवत् सर्पवस्वपः ।
 देवाश्च पितरश्चैव द्विषद्ब्रह्माश्विनौ सदा ॥ १२
 ब्रह्मचारौ समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात् तथा चैवानुपालयेत् ॥ १३
 सशिखं वपनं कार्यमास्त्रानाद्ब्रह्मचारिणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४
 न गार्वात्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाप्नुवेत् ॥ १५
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६
 सस्कारो अतिपत्येरन् स्वकालञ्चेत् कथञ्चन ।
 हुत्वैतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादध ॥ १७
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नं योऽर्च्यकामतः ।
 वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८
 इति पञ्चविंश खण्डः ॥ २५ ॥

षड्विंशः खण्डः ।

चरु समसनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ।
 वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १
 आवण्या वा प्रदोषे यो कृष्यारम्भे तथैव च ।
 कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतवः ॥ २
 देवतासङ्ग्रहा ग्राह्या निर्व्वापास्तु पृथक् पृथक् ।
 तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्दोमश्चापि पृथक् पृथक् ॥ ३

यावता होमनिर्व्वृत्तिर्भवद्दो यत्र कोर्त्तिता ।
 शेषस्यैव भवेत् किञ्चित् तावन्तं निर्व्वपेक्षरुम् ॥ ४
 चरौ समगनाये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ।
 होतृत्वं मेघणेनान्य उपस्तौर्णाभिधारितम् ॥ ५
 कालः कात्यायनेनोक्तो विधिसैव समासतः ।
 वृषात्सर्गं यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६
 पारिभाषिक एव श्यात् कालो गोषानियज्ञयोः ।
 अन्यस्मादुपदेशात् प्रस्तरारोहणस्य च ॥ ७
 अथवा मार्गपान्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।
 नोराजनेऽङ्गि वाश्वानामितितन्वान्तरे विधिः ॥ ८
 शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।
 धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको षनिनः स्मृतः ॥ ९
 प्राज्ञयुज्या तथा क्षप्या वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ।
 यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १०
 हे पञ्च हे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।
 शेषा श्रान्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११
 पयो यदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
 दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२
 ब्रीहयः शालयो सुहा गोधूमाः सूर्यपास्तिलाः ।
 यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३
 संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गोतमादिभिः ।
 अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्व्वे कालाक्रमोदिताः ॥ १४
 सक्रदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो हिजः ।
 स पङ्क्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतशुभ्रतः ॥ १५

एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निमुच्यपकः श्वचिः ।
 नयत्वत्र तदेवाश्व शताहं दिवि जायते । १६
 यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादौर्नैभिरिष्टवान् ।
 निराकृतामिरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः । १७
 इति षड्विंशः खण्डः ।

सप्तविंशः खण्डः ।

यच्छाहं कर्त्तव्यामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।
 अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते । १
 एकसाध्यवर्वाहं शु न स्यात् परिभ्रमूहनम् ।
 नोदगासादनश्चैव क्षिप्रहोमा हि ते सताः । २
 अमावे त्रीहियवयोर्द्वेष्टा वा पयसःपि वा ।
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा । ३
 रौद्रन्तु राक्षसं पित्रग्रस्यसुरश्चाभिचारिकम् ।
 उह्ना सन्तं सृजेदाप आलभ्यात्मानमेव च । ४
 यजनौयेऽस्य सोमश्चेहारुण्यां दिवि दृश्यते ।
 तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दक्षं दद्याद्विजातये । ५
 लवणं मधु मांसश्च चाराग्रो येन ह्वयेत् ।
 उपशस्तेन भुञ्जात नोरुरावो न व्लिष्टनः । ६
 स्रक्काले सायमाहुत्य अमासो होह्वययोः ।
 प्राक्प्रातराहुते काल प्रायश्चित्ते हुते नृतिः । ७
 प्राक्सायमाहुते प्रातर्होमकालानतिजम् ।
 प्राक्पौर्णमासाहर्जश्च प्राग्द्व्यादितरस्य तु । ८

वैश्वदेवे त्वत्क्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्तनुयादव्रतम् ॥ ६
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १०
 अनृचो मानवो ज्ञेय एणः कृष्णभृगः स्मृतः ।
 रुरुर्गौरभृगः प्रोक्तस्तमरः शलः उच्यते ॥ ११
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसन्मितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विश्वः ॥ १२
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्गेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदैष्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्व्वर उच्यते ॥ १४
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाञ्छादयेद्गुरुम् ॥ १५
 अस्यानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतो यत् स्यादयातयामत्वकारि तत् ॥ १६
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म्म सोत्सर्गं विधिर्वाहजैः ।
 क्रियते ऋहसां तेन पुनराध्यायनं भवेत् ॥ १७
 अयातयामैश्वन्दोभिर्यत् कर्म्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानमपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८
 गायत्रौ च सगायत्रा बार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 शिष्येभ्योऽनूय विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ १९
 इन्द्रसामेकविशामा संहिताया यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्ताभिरेवर्गभिराथाभिर्होम इष्यते ॥ २०

पर्व्वभिस्त्रैव गानेषु ब्राह्मणेषुत्तरादिभिः ।
 ऋग्वेदेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१
 इति सप्तविंशः खण्डः ॥ २७

अष्टाविंशः खण्डः ।

अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता ऋष्टा धाना भवन्ति ते ।
 ऋष्टास्तु ब्रौहयो लाजा घटः स्वाण्डिक उच्यते ॥ १
 नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः ।
 न चोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनान् ॥ २
 उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्मवित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवैषा तैषां प्रौष्ठपदेऽपि वा ॥ ३
 अजातव्यञ्जना लोम्नी न तथा सह संविशेत् ।
 अयुगू काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४
 संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्तमः स्मृतः ।
 स्मार्त्ते कर्मणि सर्व्वत्र श्रौते त्वद्वर्त्युणोदितः ॥ ५
 यस्या दिशि वलि दद्यात्तामेवाभिमुखो वलिम् ।
 अवणाकर्मणि भवेन्नग्निप्रणयनं तथा ।
 वलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा ।
 प्रत्यह न भवेयातामुल्मुकान्तु भवेत् सदा ॥ ७
 पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा ।
 शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्व्वेऽधिकारिणः ॥ ८
 ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
 अवेक्षेद्विष शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९

धेकला वदरीशाखा कलवत्यभिधीयते ।
 धनाधिसिकताशङ्काः स्मृता ज्ञातुंशिलास्तु ताः ॥ १०
 गष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशि तथैव च ।
 तदेवाहृत्य संस्कार्या नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११
 अवणाकर्म लुप्तश्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
 आग्रहायणिकं कुर्यादलिवर्जमशेषतः ॥ १२
 ऊर्ध्वं स्वस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ।
 सप्तरात्र त्रिरात्र वा एका वा सद्य एव वा ॥ १३
 नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागार नियम्यते ।
 नाहतास्तरणश्चैव न पार्श्वश्चापि दक्षिणम् ॥ १४
 दृढस्त्रेदाग्रहायण्यामाहृतावपि कर्मणः ।
 कुम्भी मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृच पठेत् ॥ १५
 अल्पाना यो विघातः स्यात् स बाधो बहुभिः स्मृतः ।
 प्राणसंमित इत्यादिवासिष्ठ वार्धितं यथा ॥ १६
 विरोधो यत्र वाक्याना प्रमाणं तत्र भूयसाम् ।
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकौर्त्तितः ॥ १७
 त्रैयम्बक करतलमपूपा मण्डकाः स्मृताः ।
 पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णश्च चौवरम् ॥ १८
 सृष्टन्ननामिकाग्रेण कचिदालोकयन्नपि ।
 अनुमन्त्रणीयं सर्व्वं च सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९

इत्यष्टाविंशः खण्डः ॥ २८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

चालनं दर्भकूर्चैर्न सर्व्वत्र स्रोतसो पशोः ।
तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्यादसार्धे पार्श्वदारुणौ ॥ १
सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
नाभिः श्रोणिरपानश्च गोमंतासि चतुर्दश ॥ २
क्षुरो मासावदानार्थः कृत्स्ना शिष्टकदावृता ।
वसामादाय जुहुयात् तत्र मन्त्र समापयेत् ॥ ३
हृज्जिह्वा क्रोडमस्थौनि यकहक्को गुदं स्तनाः ।
श्रोणिस्तन्धसटापार्श्वे पञ्चङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्गृह्या ।
पार्श्वस्य द्वक्सत्रोश्च द्वित्वादाह्वस्तुर्दश ॥ ५
चरितार्था श्रुतिः कार्या यस्मादप्यनुकल्पशः ।
अतोऽष्टैर्न होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि ॥ ६
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्राप्तये पशोः ।
तावतः पायसान् पिण्डान् पञ्चभावेऽपि कारयेत् ॥ ७
उद्धनव्यञ्जनार्थन्तु पञ्चाभावेऽपि पायसम् ।
सद्रव्यं अपयेत् तद्वदन्वाष्टकेऽपि कर्मणि ॥ ८
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनौषिणः ।
गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीक्षाया महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १०
आमय्राहविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११

विद्वन्मतमुपादाय समाप्येतद्धृदि स्थितम् ।
 प्रधानसुभयोर्यस्मात् तस्मादेषः समुच्चयः ॥ १२
 प्राचीनावौतिना कार्यं पित्रेषु प्रोक्षणं पशोः ।
 दक्षिणाद्वासनान्तश्च चरोर्निर्व्वपणादिकम् ॥ १३
 सन्नयश्चावदानाना प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेष प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४
 द्वीपमुन्नतमाख्यात शादा चैवेष्टका स्मृता ।
 कीलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५
 द्वारगवाक्षस्तम्भैः कर्दमभित्यन्तकोणवेधैश्च ।
 नेष्ट वास्तुद्वार विद्वमनाक्रान्तमार्यैश्च ॥ १६
 वशङ्गमाविति ब्रौह्मौष्ण्यश्चेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्ताजुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७
 साक्षतं सुसनोमुक्तमुदक दधिसयुतम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याश्च मधुपर्को विधीयते ॥ १८
 कास्येनैवार्हणौयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जली ।
 कास्यापिधान कास्यस्थं मधुपर्कं समर्पये ॥ १९

इत्येकीनत्रिंशः खण्डः ॥ २८

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥

बृहस्पतिसंहिता ।

इष्टा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
मघवान् वाग्विदां श्रेष्ठं पर्य्यपृच्छद् बृहस्पतिम् ॥ १
भगवन् केन दानेन सर्व्वतः सुखमेधते ।
यद्दत्तं यन्नाहार्घ्वञ्च तन्मे ब्रूहि महातपः ॥ २
एषमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरूवाच ह ॥ ३
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ।
एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नञ्च वासव ।
सर्व्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५
फालाकृष्टां महीं दत्त्वा सवीजा शस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्य्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते ॥ ६
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
दश तान्येव विस्तारो गांचर्मैतन्नहाफलम् ॥ ८
सहस्रं गोसहस्रञ्च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
वालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्नहौ तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥

यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 एवं पुण्याः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥ ११
 यथासु पतितः सद्यस्तैलविन्दुः प्रसर्पति ।
 एवं भूमिदत्तं दानं शस्ये शस्ये प्ररोहति ॥ १२
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वसुधैव रूपवान् ।
 स नरः सर्वदा भुपो यो ददाति वसुधैवाम् ॥ १३
 यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ।
 एवं दत्ता सहस्राक्षं भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४
 शङ्खं भद्रासनं कृत्वा चरन्त्यावरवारणाः ।
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दरः ॥ १५
 आदित्यो वरुणो विश्वरूपश्च सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥ १६
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ।
 भूमिदाता कुले जातः स नन्दाता भविष्यति ॥ १७
 त्रीष्ट्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात् पापादसंशयम् ॥ १८
 प्रावृता वसुधा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववसुधाः ।
 दत्ता यान्त्यन्नदातारं क्षुधिता यान्त्यन्नदाः ॥ १९
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ।
 गया यो यास्यति पुत्रः स नन्दाता भविष्यति ॥ २०
 एष्टव्या वहवः पुत्रा यथेकोऽपि गया व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नौलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१
 लोडितो यस्तु वगेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ।
 श्वेतः स्फुरविषाणाम्भ्यां स नौलो वृष उच्यते ॥ २२

नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तण्डुलवर्णस्तु यः ।
 पृष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३
 यच्च शृङ्गगत पङ्कं कुलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ।
 पितरभ्यस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं शुभाद्युतिम् ॥ २४
 पृथ्वो यदोर्द्ध्वलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ।
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ॥ २५
 बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ।
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २६
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्वोघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ।
 गवा शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ॥ २७
 स्वदत्ता परदत्ता वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ।
 स्वविष्टाया क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥ २९
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।
 ऊर्ध्वाधो वावतिष्ठेत यावदाभूतसंज्ञवम् ॥ ३०
 अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवौ सूर्यसूताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चन

गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ३१

षडशीतिसहस्राणां योजनानां वसुन्धराम् ।
 स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥ ३२
 भूमि यः प्रतिगृह्णाति भूमि यस्तु प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणी नियत स्वर्गगामिनी ॥ ३३
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 द्वाष्टकक्षितिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३४

यो न हिंस्यादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 तस्य देहाद्वियुक्तस्य भय नास्ति कदाचन ॥ ३५
 अन्यायेन हृता भूमिर्यैर्नरैरपहारिता ।
 हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमं कुलम् ॥ ३६
 हरते हरयेद्वयस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः ।
 स वध्यो वारूणैः पाशैस्तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥ ३७
 अश्रुभिः पतितैस्तेषा दानानामपकौत्तनम् ।
 ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हृतं त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३८
 वापौकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
 गवां काटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥ ३९
 गामेका स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमङ्गुलम् ।
 रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४०
 अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
 गोवीथीं ग्रामरथ्याच्च श्मशानं गोकुलं तथा ॥ ४१
 सम्पौद्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्रास्त शस्यं विसर्जयेत् ॥ ४२
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ४३
 शतमश्वानृते हन्ति सहस्र पुरुषानृते ।
 हन्ति जातानजातश्च हिरण्यार्धेऽनृतं वदेत् ॥ ४४
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मास्र भूम्यनृतं वदीः ।
 ब्रह्मस्त्रे मां रतिं कुर्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ४५
 अनौषधमभेषजः विषमं तद्वलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्त्र विषमुच्यते ॥ ४६

विप्रमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वः पुत्तपौत्तकम् ।
 नौहखण्डाश्मचूर्णञ्च विषञ्च जरयेन्नरः ॥ ४७
 ब्रह्मस्वं त्रिषु लेकेषु क. पुमान् जरायथति ।
 मन्युप्रहरणा विप्रो राजान. शस्त्रपाणयः ॥ ४८
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ ४९
 चक्रात् तौवतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥ ५०
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्हहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ ५१
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्वेन तु यत् सौम्य देवस्वेन तु या रतिः ॥ ५२
 तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् ॥ ५३
 गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥ ५४
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥ ५५
 सग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
 श्रीत्रियाय कुलौनाय दरिद्राय च वासव ॥ ५६
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ॥ ५७
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥ ५८

विनश्येत् पात्रदौर्व्यात् तच्च पात्र विनश्यति ।
 एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥ ५८
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्ध्नि दूरे चापि बहुश्रुतः ॥ ६०
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्ध्नि व्यातिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महौयते ॥ ६२
 वागीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनःसंस्मारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ ६३
 निदाघकाले पानौद्य यस्य तिष्ठति वासव ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ६४
 एकाहन्तु स्थित तोय पृथिव्या राजसत्तम ।
 कुलानि तारयेत् तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति ॥ ६६
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा ।
 न चावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ।
 मोहाच्चलति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ७०

अने फलति दानेन जौवितं जौवरक्षणात् ।
 फलमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमभ्युते ॥ ७१
 फलमूलाशणात् पूज्यं स्वर्गं स्वस्तेन लभ्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमभ्युते ॥ ७२
 शवाद्यशकृदोक्षायाः स्वर्गगामौ तृणाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिषवणस्त्रायो वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥ ७३
 नित्यस्त्रायो भजेदकं सन्ध्ये ह च जपन् द्विजः ।
 न तत् साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ॥ ७४
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलाके महोयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्राश्च विन्दति ॥ ७५
 नाके चिरं स वसते उपवासौ च ये भवेत् ।
 सततश्चैकशायो यः स लभेदोप्सता गतिम् ॥ ७६
 घोरसनं वोरशय्यां वोरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षयास्तस्य लाकाः स्युः सर्वाकामगमास्तथा ॥ ७७
 उपवासश्च दौक्षाश्च अभिषेकश्च वासव ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि वोरस्थानाद्दिशिष्यते ॥ ७८
 अधौत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखरूपमुच्यते ।
 पावनं चरते धर्म्मं स्वर्गं लाके महोयते ॥ ७९
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्द्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८०
 इति बृहस्पतिसंहिता ।

दक्षसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्व्वधर्म्मार्थतत्त्वज्ञः सर्व्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्व्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापालः ॥ १
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत् आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥ २
ब्रह्मचारौ गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
एतेषान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ३
जातमात्रः शिशुस्तावद्यावदष्टौ समा वयः ।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥ ४
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥ ५
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥ ६
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवव्रतानि च ।
ब्रह्मचारौ भवेत् तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृही ॥ ७
द्विविधो ब्रह्मचारौ तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः ।
उपकुर्वाणिकस्वाद्व्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥ ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारौ भवेत् पुनः ।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्व्वाश्रमविवर्जितः ॥ ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥ १०

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये चरतेस्तु यः ।
 नासौ तत्फलम प्राति कुर्वाणोऽप्याश्रमाव्रतः ॥
 त्रयाणामानुलोम्य हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥ ११
 प्रातिलाभ्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारौ तु लक्ष्यते ॥ १२
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलाभ्या वनाश्रितः ॥
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ १३
 यस्यतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्तौ न चाश्रमौ ।
 उक्तकर्म्मकर्मणोक्ता न कालो मुनिभिः स्मृतः ॥ १४
 द्विजानान्तु द्वितार्थाय दत्तस्तु स्वयमब्रवीत् ॥ १५
 इति दाने धर्माग्रस्त्ये प्रथमाऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं यद्विजेन दिक्षु टिने ।
 तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १
 उदयास्तभ्यां यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितः ॥ २
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानादयदि वा मादृशात् स तेन पतितो भवेत् ॥ ३
 दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्विताये च तृताये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥ ४
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेष्वेव यत् कर्म तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ॥
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ६
 अत्यन्तमलिनः कायो नर्वाच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्रवत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ ७
 क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्वप्नान्ति च ।
 अङ्गानि समता धान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥ ८
 नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अस्रात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥ ९
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्बर्षैर्व्वर्जपोहति ॥ १०
 उषस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तर्ह्य महापातकनाशनम् ॥ ११
 प्रातःस्थानं प्रशसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्व्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायो जपादिकम् ॥ १२
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचितामियात् ॥ १३
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रि. पिवेदम्बु वीक्षितम् ।
 संवृत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ॥ १४
 सहस्रं तिसृभिः पूर्व्वं मास्यमेवमुपसृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्यक्ष्य अङ्गानि समुसृशेत् ॥ १५
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥ १६
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयो नाभिं हृदयश्च तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्यं चाग्नेण संसृशेत् ॥ १७

सन्ध्यायाश्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
 स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ॥ १८
 सन्ध्याहौनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥ १९
 सन्ध्याकर्मभावसाने तु स्वयं होमो विधीयते ।
 स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥ २०
 ऋत्विक्पुत्रो गुरुभ्राता भागिनियोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव हुतं यत्तु तदधुतं स्वयमेव हि ॥ २१
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम् ।
 देवकार्याणि पूर्वार्द्धे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥ २२
 पितॄणामपराद्धे च कार्याण्येतानि यत्नतः ॥ २३
 पौर्वार्द्धिकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ।
 न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुन यथा ॥ २४
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ।
 द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ २५
 वेदाभ्यासो हि विप्राणां परम तप उच्यते ।
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः ॥ २६
 वेदस्त्रौकरण पूर्वं विचारोऽभ्यसन जपः ।
 ततो दानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ २७
 समित् पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ।
 तृतीये चैव भागे तु प्योष्यवर्गार्थसाधनम् ॥ २८
 पिता माता गुरुभार्या प्रजा दीनाः समाश्रिताः ।
 अभ्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ २९

ज्ञातिर्वन्भुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ।
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ ३०
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ।
 नरकं पोडने चास्य तस्मादयत्नेन तं भरेत् ॥ ३१
 सार्वभौतिकमन्नायं कर्त्तवन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ३२
 स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तो नृतकाश्चान्ये य आत्मभरयो नराः ॥ ३३
 वद्वर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा पराः ।
 आत्मार्येऽन्यो न शक्नोति स्त्रीदरेणापि दुःखितः ॥ ३४
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ॥ ३५
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ।
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागी स्नानार्थं सदमाहरेत् ॥ ३६
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ ३७
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत् पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलापहरणं पश्चान्मन्त्र वत्तु जले स्मृतम् ॥ ३८
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याश्च स्नानभेदाः प्रकौर्त्तिताः ।
 मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥ ३९
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥ ४०

विष्णामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्री सा विशिष्यते ।

पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथाहंतः ॥ ४१

पितृदेवमनुष्याण्यं कौटानाञ्चोपदिश्यते ।

देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥ ४२

गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्येष्ठाश्रमौ गृह्यौ ।

त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्था योनिरुच्यते ॥ ४३

तेनैव सोढमानेन सीदन्तौहेतरे त्रयः ।

मूलप्राणा भवेत् स्कन्धः स्कन्धाच्छाखाः सप्तपदाः ॥ ४४

मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ।

तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन रक्षितव्यो गृहाश्रमौ ॥ ४५

राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्या माननीयश्च सर्वं दा ।

गृहस्थोऽपि क्रियायुक्ता न गृहेण गृहाश्रमौ ॥ ४६

न चैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।

अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चाजघ्नादत्त्वा च मानवः ॥ ४७

देवादोनामृणो भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।

एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥ ४८

न भुज्यते स एवैको या भुङ्क्तेऽन्नं स साक्षिणा ।

विभागशौलो यो नित्यं क्षमायुक्ता दयापरः ॥ ४९

देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।

दया सज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥ ५०

एते यस्य गुणाः सन्ति स गृह्यो सुख्य उच्यते ।

संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ५१

भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।

इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥ ५२

षष्ठमे लाकयात्रा तु बहिः सन्ध्या ततः पुनः ।
 हामा भाजनकञ्चव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥ ५३
 कृत्वा चेवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥ ५४
 यामद्वयं शयाना हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकाणि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥ ५५
 तथा तथैव कार्याण नृकालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नव प्रयुञ्जाना ह्यास्मिन्नेव तु लीयते ॥ ५६
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमो यामौ हुतशेषं हविष्य यत् ॥ ५७
 भुञ्ज नश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसोदत्तः ॥ ५८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे । द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नव गृहस्थस्य शब्दयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि । वकर्माणि तथा नव ॥ १
 प्रच्छन्नाणि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥ २
 अग्नेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।
 नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥ ३
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाक्यं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥ ४

अभ्युत्थानमिहाराच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः ।
 उपासनमनुब्रज्या कार्याख्येतानि यद्वतः ॥ ५
 ईषदानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
 पादंशौचं तथाभ्यङ्गमात्रयः शयनं तथा ॥ ६
 किञ्चिच्चान्नं यथाशक्ति नास्यानन्नं गृहे वसेत् ।
 नृज्जलचार्यिणे देयमेतान्यपि सदा गृहे : ७
 सन्ध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्जनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यमुद्धतञ्चापि शक्तितः ॥ ८
 पितृदेवमनुष्याणां दौनानाथतपस्विनाम् ।
 मातापितृगुरुणाञ्च संविभागो ययार्हतः ॥ ९
 एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुनः ।
 अनृतं पारदार्यञ्च तथाभक्ष्यं भक्षणम् ॥ १०
 अगम्यागमनापेयपानं स्त्रेयञ्च हिंसनम् ।
 अश्रौतकर्माचरणं निवधर्मावडिष्कृतम् ॥ ११
 नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
 आयुर्वित्तं गृहहृद्भिर्द्रुं सन्धमैद्युनभेषजम् ॥ १२
 तपा दानावसानौ च नव गोप्यानि यद्वतः ।
 आरोग्यनृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविज्ञयाः ॥ १३
 कन्यादानं ह्योत्तमं रघुःपापमकुत्सनम् ।
 प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थात्रमिहस्तृया ॥ १४
 मातापितृगुरुं निव्रते विनौते चोपकारिणि ।
 दौनानाथविगिष्टेभ्यो दत्तं तु सज्जलं भवेत् ॥ १५
 धूर्त्तं वन्दिनि सन्दे च कुर्वेये कितवे गृहे ।
 चाटुचारणचौरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलम् ॥ १६

सामान्यं याजित न्यास आधिर्द्वांराश्च तद्धनम् ।
 क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वश्चान्वये सति ॥ १७
 आपत्स्रपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
 यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ १८
 नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
 इह लोके परे च श्रीः स्वर्गस्थश्च न मुञ्चति ॥ १९
 यथैवात्मा परस्तदद्दृष्टव्यः सुखमिच्छता ।
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥ २०
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत् किञ्चित् क्रियते परे ।
 ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥ २१
 न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥ २२
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
 तस्माद्बुद्धिर्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥ २३
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् ।
 दानञ्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥ २४
 समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम् ।
 दाने फलविशेषः स्याद्धिंसाया तावदेव तु ॥ २५
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्यं त्वनन्तं वेदपारगे ॥ २६
 विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
 न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥ २७
 व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
 एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥ २८

मातापितृविहीनन्तु मंस्कारोद्दण्डनादिभिः ।

यः स्थापयति तस्येह पुण्यमङ्गा न विद्यते ॥ २८

न तच्छ्रेयाऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ।

यच्छ्रेय प्राप्यते पुंसां विप्रेण स्याद्वितेन तु ॥ २९

यद्यदिष्टतम लोके यच्चापि दायित गृह्णे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ३०

इति दाणे धर्मशास्त्र तृतीयाऽध्याय ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पसा यदि च्छन्दोऽनुवर्त्तिनी ।

गृहाश्रमसम नास्ति यदि भार्या वशानुगत ॥ १

तया धर्मार्थकामाना त्रिवर्गफलमश्नुते ।

प्राकाशे वर्त्तमाना तु स्नेहान्न तु निवारिता ॥ २

अवस्था सा भवेत् पञ्चादयथा व्याधिरूपेक्षितः ।

अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा माध्वो प्रियंवदा ॥ ३

आत्मगुप्ता स्वाभिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥ ४

अनुकूलकलत्रो यस्तस्य स्वर्ग इहैव हि ।

प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र मशय ॥ ५

स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुराग परस्परम् ।

रक्त एका विरक्ताऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं नु किम् ॥ ६

गृहवास सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।

सा पत्नी या विनोता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्त्तिनी । ७

दुःखा ह्यन्ना सदा खिन्ना वित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः । ८
 योषित् सर्वा जलौकेषु भुषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभूयापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥ ९
 जलौका रक्तमादत्ते केवल मा तपस्विनौ ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांनं वीर्यं वल सुखम् ॥ १०
 सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 भृत्यवन्मन्यते पश्चाद्वृद्धभावेऽस्वकं पतिम् ॥ ११
 अनुकूला न वाग्दुष्टा दत्ता माध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न सशयः ॥ १२
 या हृष्टमनसानित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरौ नित्यं सा भार्या होतरा जरा ॥ १३
 शिष्यो भार्या शिशुर्भ्राता पुत्रो दासः समाश्रितः ।
 यस्यैतानि विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥ १४
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥ १५
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यद्वि सा भवेत् ।
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥ १६
 अदुष्टार्पातिता भार्या यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जौवनान्ते स्त्रीत्वञ्च बन्धुत्वञ्च समाप्नुयात् ॥ १७
 दरिद्रं व्याधितञ्चैव भर्तारं यावमन्यते ।
 शुनौ गृध्रौ च मकरौ जायते सा पुनः पुनः ॥ १८
 मृते भर्तारि या नारी समारोहेद्दुताशनम् ।
 सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥ १९

व्यालग्राही यथा व्यालं वलादुद्धरते विलात् ।

तथा सात्पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥ २०

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्य मनोषिभिः ।

विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाश्यया ॥ १

शौचे यत्र सदा कार्यः शौचसूक्तो विज्ञः स्मृतः ।

शौचाचारविहोनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ २

शौचञ्च द्विविधं प्राक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।

मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥ ३

अशौचाद्वि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।

उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ ४

एका लिङ्गे गुटे तिस्रो दश वामकरे तथा ।

उभयो सप्त दातव्या मृदस्तिस्त्रस्तु पादयोः ॥ ५

गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ।

द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥ ६

अर्द्धप्रसृतिमात्रन्तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।

द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥ ७

लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिष्वन्येषु पृथ्यते यया ।

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८

त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।

दातव्यमुदकं तावन्मृदभावेऽप्यत्रि-वेत् ॥ ९

ऋदा जलेन शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः ।
 यम्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तम्य परौक्षितम् ॥ १०
 एतदेव दिवा शौचः रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥ ११
 दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धमातुरस्याहुस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥ १२
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचे शुद्धिमभौषता ।
 प्रायश्चित्तं न युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥ १३
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकन्तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
 द्वावज्जोवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १
 सद्यःशौचं तथैकाहो द्वित्रिचतुरहस्तथा ।
 दशाहो द्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च ॥ २
 मरणान्तं तथा चान्यद्दशपञ्चन्तु सूतके ।
 उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥ ३
 ग्रन्थार्थतो विजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं मरहस्यश्च क्रियावाञ्छेन सूतकौ ॥ ४
 राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च बाले देशान्तरे तथा ।
 प्रतिना सन्निपाञ्चैव सद्यःशौचं विधीयते ॥ ५
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हौने हौनतरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥ ६

जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।

वेश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ७

अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्ताऽदत्त्वा च यः पुनः ।

एवाविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ॥ ८

व्याधितस्य कर्दर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वटा ।

क्रियाहानस्य मूर्धस्य स्त्रीजितस्य विप्रपतः ॥ ९

व्यमनासक्तचित्तस्य पराधौनस्य नित्यशः ।

अद्यात्यागाविहानस्य भस्मान्त सूतक भवेत् ॥ १०

न सूतकं कदाचित् स्यादयावज्जावन्तु सूतकम् ।

एव गुणावशिषेण सूतक समुदाहृतम् ॥ ११

सूतके मृतके चैव तथा च मृतसूतके ।

एतत्संहतशौचाना मृतशौचेन शुध्यति ॥ १२

दान प्रतिग्रहा होम स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ।

दशाहात् पर शौच विप्राऽर्हति च धर्मवित् ॥ १३

दानञ्च विधाना देयमशुभात्तारकं हि तत् ।

मृतकान्ते मृता यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥ १४

एतत् सहतशौचाना पूर्वाशौचेन शुध्यति ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्न न भुज्यते ॥ १५

चतुर्थहनि कर्त्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः ।

ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्शो विधीयते ॥ १६

वर्णानामानुलोम्यन स्त्रोणामेका यदा पतिः ।

दशष्टत्रहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥ १७

यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्ग तथैव च ।

ह्ययमाने तथाग्नौ च नाशौच मृतसूतके ॥ १८

स्थूलकाले त्विदं सर्वमशौचं परिकीर्तितम् ।
आपहतस्य सर्वस्य सूतके न तु सूतकम् ॥ १८
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

स्वाको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रव्रवीम्यहम् ॥ १
प्राणायामस्तथा ध्यान प्रेत्याहारस्तु धारणा ।
सर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योगो उच्यते ॥ २
नारण्यसेवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
अतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥ ३
न च पथ्याशनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
न च शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन स भवेत् कचित् ॥ ४
न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा ।
लोकयान्नावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥ ५
अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
पुनःपुनश्च निर्व्वेदाद्योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ६
आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रौडनकेन च ।
सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ७
यश्चात्मनिरतो नित्यमात्मक्रौडस्तथैव च ।
आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥ ८
यत्तच्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
आत्मन्येव सुदृप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिध्यति ॥ ९

चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 दयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदेस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठति ॥ २३
 स्वसवेद्यं हि तदब्रह्म कुमारी मैथुनं यथा ।
 अयोगो नैव जानाति जातोन्मो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्याभ्यसनशौलस्यं सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादिनिर्द्देश्यं परं ब्रह्म सर्वातनम् ॥ २५
 बुधस्त्वामरणं भाव मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्क्रटाः सुरास्त्रापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिर क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्ह एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्य्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्योऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पात्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्व्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

पारिव्रज्यं गृहीत्वा च यो धर्मे नावतिष्ठति ।

श्वपदेनाङ्गयित्वा तं राजाऽशीघ्रं प्रवासयेत् ॥ ३४

एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।

त्रयो ग्रामस्तथा ख्यात ऊर्ध्वन्तु नगरायते ॥ ३५

नगरं हि न कर्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा ।

एतत्त्रयं प्रकुर्वाणः स्वधर्माच्चरते यतिः ॥ ३६

राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम् ।

स्नेहपैशुन्यमात्सर्यं सन्निकर्षादसंशयम् ॥ ३७

लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसग्रहः ।

एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥ ३८

ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशौलता ।

भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमी नोपपद्यते ॥ ३९

तपोजपैः कशौभूतो व्याधितोऽवसथाबहः ।

दृष्टो ग्रहगृहीतश्च यश्चान्यो विकलेन्द्रियः ॥ ४०

नौरूजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथाबहः ।

स दूषयति तत् स्थान पशून् पौडयतीति च ॥ ४१

नौरूजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्यादिनश्यति ।

ब्रह्मचर्याविनष्टन्तु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥ ४२

वसन्नावसथे भिक्षुर्मेथुनं यदि सेवते ।

तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति ॥ ४३

आश्रमे तु यतिर्यस्य मूहर्त्तमपि विश्रमेत् ।

किं तस्यान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ॥ ४४

सञ्चित यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम् ।

स निर्दहति तत् सर्वमेकरात्रापितो यतिः ॥ ४५

योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयने यतिम् ।
निखिल भोजित तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४६
यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
सोऽपि देशो भवेत् पूतः किं पुनस्तस्य वान्धवाः ॥ ४७
हैतश्चैव तथाहैतं हैताहैतं तथैव च ।
न हैतं नापि चाहैतमितो तत् परमार्थिकम् ॥ ४८
नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेण भावितः ।
ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥ ४९
हैतपक्षे समास्था ये अहैते तु व्यवस्थिताः ।
अहैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥ ५०
तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
ततः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः ॥ ५१
दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम् ।
अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्यमरलोक्ताम् ॥ ५२
इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥ ५३
आवयित्वा त्विदं शास्त्रं आहकालेऽपि वा द्विजः ।
अक्षयं भवति आहं पितृभ्यश्चोपजायते ॥ ५४

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

शातातपर्संहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम् ॥ १
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कर्तुं याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥ २
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्चत्रौणि पापसमुद्भवम् ॥ ३
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥ ४
पूर्वजन्मकृतं पाप नरकस्य परिचये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥ ५
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतिसारभगन्दरौ ॥ ६
दुष्टव्रण गण्डमाला पक्षाघातोऽचिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७
जलोदर थैकतू ग्लोहा शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजौर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८
रक्ताव्वुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ।
दण्डापतानकश्चित्र वपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९
बल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ।
अर्शआद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ॥ १०

अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते पापसङ्गराः ।
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ॥ ११
 महापापेषु सर्वं स्यात् तदर्धमुपपातके ।
 दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्पं व्याधिवलाबलम् ॥ १२
 अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ।
 गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी ॥ १३
 वृषदाने शुभाऽनङ्गान् शुक्लाम्बरसकाञ्चनः ।
 निवर्त्तनानि भूदाने दश दद्याद्विजातये ॥ १४
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्त्तनम् ।
 दश तान्येव गाचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ १५
 सुवर्णशतनिष्कान्तु तदर्धार्धप्रमाणतः ।
 अश्वदाने मृदु श्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥ १६
 महिषो माहिषे दाने दद्यात् स्वर्णायुधान्विताम् ।
 दद्याद्गजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥ १७
 लक्षसङ्ख्यार्हणं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्चने ।
 दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्न द्विजभोजने ॥ १८
 रुद्र जपेक्षत्रपुष्पैः पूजयित्वा च त्रयम्बकम् ।
 एकादश जपेद्रुदान् दशाश गुग्गुलैर्वृतैः ॥ १९
 हुत्वाभिषेचनं कुर्यात्सन्निर्व्वरुणदेवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिषु ग्रहशान्तिकपूर्व्वकम् ॥ २०
 धान्यदाने शुभं धान्यं खारोषष्टिमितं स्मृतम् ।
 वस्त्रदाने पटवस्त्रद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥ २१
 दशपञ्चाष्टचतुर उपवेश्य द्विजान् शुभान् ।
 विधाय वैष्णवी पूजा सङ्कल्प्य निजकाम्यया ॥ २२

धेनुं दद्याद् द्विजातिभ्यो दक्षिणाञ्चापि शक्तिः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्करणैर्द्विजान् ॥ २३
 एतच्चेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४
 पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्चयेद्विधिवद्द्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा दध्युत्तुञ्जा व्रतकारिणे ॥ २५
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६
 ब्राह्मणा दानि भाषन्ते सान्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवभया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ २७
 उपवासो व्रतश्चैव स्थानं तीर्थफलं तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २८
 सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 भ्रणस्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
 ब्राह्मणा जङ्गम तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ।
 तेषा वाक्योदकेतैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ३०
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
 शोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह वन्धुभिः ॥ ३१
 इति शातातपोये कर्मविपाके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्थान्ते पाण्डुकुष्ठौ प्रजायते ।
 भार्याश्चित्तं प्रकुर्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १

चत्वारः कलसाः कार्य्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः शितवस्त्रेण संयुताः ॥ २
 अश्वस्थानादिष्टद्वयुक्तास्तौर्थादकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चनोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३
 सर्व्वीषधिसमायुक्ताः स्याप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यस्येत् ॥ ४
 तस्योपरि न्यसेद्देव ब्रह्माणञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलार्द्धार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ ५
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥ ६
 पूर्व्वार्दिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्रस्त्रवेदास्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥ ७
 दशाग्निनः ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्षैस्त्रिलहैर्मभिः ॥ ८
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥ ९
 ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवसाचार्याय निवेदयेत् ॥ १०
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वदेवा सरस्वताः ।
 प्रीता सर्व्वे व्यपोहन्तु मम पाप सुदारुणम् ॥ ११
 इत्युदीर्य सुहृत्सहया तत्साचार्यं जप्तापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठौ विशुध्यति ॥ १२
 कुष्ठौ गोवधकारी स्यान्नरकान्तोऽस्य निष्कृतिः ।
 स्यात्प्रेतघटमेकन्तु पूर्व्वार्त्ताद्रथसंयुतम् ॥ १३

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तापुष्पास्वरान्वितम् ।
 रक्तकुम्भन्तु तत् कृत्वा स्थापयेद्दक्षिणां दिशम् ॥ १४
 ताम्रपात्रं न्यसेत् तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देव हेमनिष्कमयं यज्ञम् ॥ १५
 यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शास्यतामिति ।
 सामपारायणं कुर्यात् कलसे तत्र क्षामयित् ॥ १६
 दशांशं सर्षपैर्हुत्वा पावसान्यभिषेचने ।
 विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १७
 यमोऽपि महिषारुढो दण्डपाणिर्भयावहः ।
 दक्षिणाशापतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु ॥ १८
 इत्युच्चार्य विष्टज्यैनं मासं सङ्गक्षिप्ताचरेत् ।
 ब्रह्मगोवधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥ १९
 पितृहा चेतनाह्नौनो मातृहान्यः प्रजायते ।
 नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २०
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ।
 व्रतान्ते कारयेन्नाव सौवर्णपलसम्पिताम् ॥ २१
 कुम्भं रोप्यमयच्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ।
 निष्कहेम्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥ २२
 पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत् तं विधानतः ।
 नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुताम् ॥ २३
 वासुदेव जगन्नाथ सर्वभूताशयस्थित ।
 पातकार्णवमग्नं सा तारय प्रणतार्त्तिहृत् ॥ २४
 इत्युदीर्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दक्षिणा ददेत् ॥ २५

स्वच्छवाती तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।

मूलो भ्रातृबधे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥ २६

सोऽपि पापविशुद्धयर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २७

इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्राह्मणीं ता विसर्जयेत् ॥

सरस्वति जगन्मात' शब्दब्रह्माधिदेवते ॥ २८

दुष्कर्मकरणात् पाप पाहि मा परमेश्वरि ।

बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९

ब्राह्मणोदाहनचैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।

श्रवणं हस्तिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥ ३०

महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।

षडङ्गैकादशै रुद्रै रुद्रः सप्तभिधीयते ॥ ३१

रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तित' ।

एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३२

जुहुवाच्च दशाशेन दूर्वायायुतसङ्ख्याया ।

एकादशः स्वर्णनिष्काः प्रदातव्या' सदक्षिणाः ॥ ३३

पलान्येकादश तथा दद्याद्द्विजानुसारतः ।

अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विज्येभ्यो दक्षिणान्दिशेत् ॥ ३४

स्नापयेद्दम्पती पश्चात्तन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ।

आचार्याय प्रदेयानि वक्त्रालङ्करणानि च ॥ ३५

गोत्रहा पुरुषः कुष्ठी निर्व्वंशश्चोपजायते ।

स च पापविशुद्धयर्थं प्राजापत्यश्चतश्चरेत् ॥ ३६

व्रतान्ते मेदिनी दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।

स्त्रीहन्ता चातिशारौ म्यादञ्जल्यान् रोपयेद्दश ॥ ३७

दद्याच्च शर्कराधेनं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 राजह्वा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥ ३८
 गोभृष्टिरण्मिष्टान्नजलवचनप्रदानतः ।
 घृतधेनुगदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ ३९
 इत्यादिना द्रामेणैव क्षयरोगः प्रशस्यति ।
 रत्ताव्युदौ वैश्यहन्ता जायते न च मानवः ॥ ४०
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥ ४१
 प्राजापत्यं सक्तचैवं दद्याद्धेनुं सदक्षिणाम् ।
 कारूणाञ्च वधे चैव रूक्षभाषः प्रजायते ॥ ४२
 तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः ॥ ४३
 प्रासाद कारयित्वा तु गणेशप्रतिमा न्यस्येत् ।
 गणनाथस्य सन्धन्तु सन्धो लक्षमित जपेत् ॥ ४४
 कुलत्पशाकैः पूषेच्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विक्लतस्वरः ॥ ४५
 स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात् कर्पूरकं पलम् ।
 अश्वे विनिहते चैव यक्रतुण्डः प्रजायते ॥ ४६
 शत पलानि दद्याच्च चन्दनान्यधनुत्तये ।
 महिषोघातने चैव कृष्णगुल्माः प्रजायते ॥ ४७
 खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ।
 निष्कत्रयस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्विरश्मयीम् ॥ ४८
 सरघ्वी निहते चैव जायते काकरेक्षणः ।
 दद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५४
 हरिणे निहते खञ्जः नृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्ण्यपलनिर्मितः ॥ ५५
 अजासिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥ ५६
 उरस्त्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तुरिकापलं दद्याद्वाह्मणाय विशुद्ध्ये ॥ ५७
 मार्जारं निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं ससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ५८
 शुकसारिकयोर्घाते नरः स्तज्जलितवाग्भवेत् ।
 स च्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥ ५९
 वक्रघातो दौर्घनसो दद्याद्वाह्मणाय धवलप्रभाम् ।
 काकघातो कर्णहीनो दद्याद्वाह्मणाय सितप्रभाम् ॥ ६०
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदर्द्धाहंप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रममात् ॥ ६१
 इति शातातपीये कर्त्तव्यविधाने हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नास्ति
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

मुरापः श्वावदन्तः च्यात् प्राजापत्यान्तरं तथा ।
 शर्करावात्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्ध्ये ॥ १

जपित्वा तु महारुद्रं दशाशं जुहुयात्तिलैः ।
 ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो सन्नेर्व्वरुणदेवतैः ॥ २
 मद्यपो रक्तपित्ती स्यात् स दद्यात् सर्पिषो घटम् ।
 मधुनोऽर्घघटश्चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३
 अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिलोदरः ।
 यथावत्तेन शुद्धार्थमुपोष्य भीषपञ्चकम् ॥ ४
 उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ५
 भुक्त्वा चास्पृश्य संस्पृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
 त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥ ६
 परान्नविघ्नकरणादजौर्णमभिजायते ।
 लवहोमं स कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ७
 मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
 प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ८
 विषदः स्याच्छर्द्दिरोगी दद्याद्दशपयस्त्रिणी ।
 मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥ ९
 पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् ।
 घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् ॥ १०
 धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
 ब्रह्मकूर्चमयीं धेनु दद्याद्वाञ्छ सदक्षिणाम् ॥ ११
 शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
 सोऽन्नदानं प्रकुर्व्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥ १२
 दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
 तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥ १३

सुरालये जले वापि शक्तन्मूत्रं करोति यः ।
 गुदरोगो भवेत् तस्य पापरूपं सुदारुणम् ॥ १४
 मांसं सुरार्चनेनैव गोदानाद्विधत्तेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १५
 भर्भपातनजा रोगा यक्षत्प्लौहजलोदराः ।
 तेषां प्रशसनायायि प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १६
 एतेषु दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलद्वयसमन्विताम् ॥ १७
 प्रतिमाभङ्गकारो च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 संवत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवासरम् ॥ १८
 उदाहयेत् तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 तत्र संस्थापयेद्देव विघ्नराजं सुपूजितम् ॥ १९
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥ २०
 खेत्तोऽटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात् समीक्तिकाम् ॥ २१
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निष्कत्रयमितं हिंस स दद्यात् सत्यवर्तिनाम् ॥ २२
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्यान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
 स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥ १
 श्रीडुम्बरो ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्य स कृत्वा ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥ २
 कास्यहारौ च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कास्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥ ३
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
 रीति पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४
 मुक्ताहारौ च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्ध्वजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५
 त्रपुहारौ च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशत त्रपु ॥ ६
 सौप्तहारौ च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्यादष्टतधेनुं विधानतः ॥ ७
 दुग्धहारौ च पुरुषो जायते बहुभूतकः ।
 स दद्याद्दुग्धवेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ८
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ९
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये ॥ १०
 इक्षोर्जिकारहारौ च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥ ११

लोहहारौ च पुरुषः कर्वुराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोथ्य स तु वासरम् ॥ १२
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्डादिपीडितः ।
 उपोथ्य स तु विप्राय दद्यात् तैलघटद्वयम् ॥ १३
 आमाम्नहरणाच्चैव दन्तहोनः प्रजायते ।
 स दद्यादश्विनौ हंसनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४
 पक्कान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेक्ष्मन् दशांश जुहुयात् तिलैः ॥ १५
 फलहारौ च पुरुषो जायते ब्रणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुत स दद्याच्च द्विजन्मने ॥ १६
 ताम्बूलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वय वरम् ॥ १७
 शाकहारौ च पुरुषो जायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याद्वै महानीलमणिद्वयम् ॥ १८
 कन्दमूलस्य हरणात् क्लृप्तपाणि प्रजायते ।
 देवतायतन कार्य्यसुद्यान तेन शक्तित ॥ १९
 सौगन्धिकस्य हरणादुदुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मिक पद्माना जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २०
 दारुहारौ च पुरुषः स्विन्नपाणि प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषे शुद्धौ काश्मोरजपलद्वयम् ॥ २१
 विद्यापुस्तकहारौ च किल मूकः प्रजायते ।
 न्यायेतिहास दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२
 वस्त्रहारा भवेत् कुष्ठो सम्प्रदद्यात् प्रजापतिम् ।
 हंसनिष्कमितच्चैव वस्त्रयुग्म द्विजातये ॥ २३

ऊर्णाहारौ लोमशः स्यात् स दद्यात् कस्त्रलान्वितम् ।

स्वर्णनिष्कमित हेमवक्त्रि दद्याद्विजातये ॥ २४

पट्टसूत्रस्य हरणान्विलोमा जायते नरः ।

तेन धेनु' प्रदातव्या विशुद्धग्रथं द्विजन्मने ॥ २५

श्रीषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।

सूर्यायार्घ्यः प्रदातव्या मास देयश्च काञ्चनम् ॥ २६

रक्तवस्त्रप्रवालादिहारौ स्याद्रक्तवातवान् ।

सवस्त्रा महिषो दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥ २७

विप्ररत्नापहारौ चाप्यनपत्य' प्रजायते ।

तेन कार्यं विशुद्धग्रथं महारूद्रजपादिकम् ॥ २८

सृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्र विधौयते ।

दशाशहोमः कर्तव्य' पलाशेन यथाविधि ॥ २९

देवस्त्रहरणाञ्चैव जायते विविधो ज्वरः ।

ज्वरो महोज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥ ३०

ज्वरे रौद्रं जपेत् ऊर्णं महारूद्र महाज्वरे ।

अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्वयं जपेत् ॥ ३१

नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणौयुतः ।

तेनन्नोदकवस्त्राणि हेम देयश्च शक्तिः ॥ ३२

इति शातातपौये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामौ भवेद्यन्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैव क्षोनकोषः प्रजायते ॥ १
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाख्यविभूषितम् ॥ २
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कास्यपात्रे धनेश्वरम्-
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवह्मनम् ॥ ३
 यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविद्विप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥ ४
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया-
 दद्याद्विप्राय सम्पुन्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ ५
 धनोनामधिपो देव शङ्करस्य प्रिय मखा ।
 सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपाहृतुः ॥ ६
 इमं मन्त्रं समुच्चार्यः प्राचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं हानकोषे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥ ७
 गुरुजायामिगमनान्सूत्रकच्छं प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ८
 स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमाया शुभे दिने ।
 नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाख्यविभूषितम् ॥ ९
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादृमास्यतिम् ॥ १०
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्व्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्द्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १२
 यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 ससाराब्धौ कर्णधारो वरूणः पावनोऽस्तु मे ॥ १३
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवसलङ्कृत्यः सूत्रलङ्घ्यप्रशान्तये ॥ १४
 स्वसुतागमने चैव रत्नकुण्डं प्रजायते ।
 भगिनीगमने चैव पौतकुण्डं प्रजायते ॥ १५
 तस्य प्रतिक्रिया कर्तुं पूर्वतः कलसं न्वसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥ १६
 तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥ १७
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥ १८
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्द्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १९
 देवानामधिपो देवा वज्रौ विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पापमसं निहन्तु ॥ २०
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्यापनुत्तये ॥ २१
 भ्रातृभार्याभिगमनाद्गलत्कुण्डं प्रजायते ।
 स्वबधुगमने चैव कृष्णकुण्डं प्रजायते ॥ २२
 तेन कार्यं विशुद्धेयं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि ।
 दशाशहोमः सर्वत्र कृतातैः क्रियते तिलैः ॥ २३

यदगम्याभिगमनाज्जायते भ्रवमण्डलम् ।

कृत्वा लौहमयी धेनुं तिलषष्टिप्रमाणतः ॥ २४

कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोहां स्रवतमिकाम् ।

दद्याद्विप्राय विधिवदिसं सन्तमुदौरयेत् ।

सुरभौ वैष्णवौ साता सम पापं व्यपीडतु ॥ २५

तपस्विनीमङ्गमने जायते चाश्वसदौगदः ।

न तु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २६

दद्याद्विप्राय विदुषे सधुधेनं यद्योदितम् ।

तिक्तद्रोणगतञ्चैव हिरण्येन नमन्वितम् ॥ २७

पिष्टस्रक्षभिगमनाद्वज्रिणांगव्रणी भवेत् ।

तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजाटानेन गतितः ॥ २८

सातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुक्षं प्रजायते ।

कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २९

मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।

तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सस्यगुदान्प्रदानतः ॥ ३०

चतुर्भार्य्याभिगमने चतुर्भार्य्यः प्रजायते ।

तत्प्रातकविशुद्ध्यर्थं द्विजनेकं विवाहयेत् ॥ ३१

सर्गोत्रम्बौप्रसङ्गेन जायते च सगन्दरः ।

तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सहिषौदानयत्नतः ॥ ३२

तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेहौ जायते नरः ।

सानं रुद्रजणं कार्य्या दद्याच्छ्रद्धया च काञ्चनम् ॥ ३३

दौजितम्बौप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तदन्तः ।

एषानकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३४

१८५॥ निःशयागमने प्रायत्तं हृदयमणा ।
 ननु मयज्ज निरुदाह मा प्रापत्तदयं भवेत् ॥ १५
 पद्यमोनी च मयने स्तुतायात. प्रभायते ।
 निःशयादयज्ज निरुदाह मा प्रापत्तदयं भवेत् ॥ १६
 हृदयमणा च मयनाद् मृदुस्त्वया प्रभायते ।
 मयज्ज निरुदाह मा प्रापत्तदयं भवेत् ॥ १७
 पद्यमोनी च मयने स्तुतायात. प्रभायते ।
 निःशयादयज्ज निरुदाह मा प्रापत्तदयं भवेत् ॥ १८
 हृदयमणा च मयनाद् मृदुस्त्वया प्रभायते ।
 मयज्ज निरुदाह मा प्रापत्तदयं भवेत् ॥ १९

इति नीलकण्ठप्रहाराय प्रभायपाङ्क्त्यागमनप्रायचित्तं
 नाम पद्यमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पष्ठोऽध्यायः ।

अमग्निकरश्चन्द्रिद्रुमादिगण्डकेन च ।
 भुग्नान्तिहारगणायमयिषाः स्युर्नर्जग्मताः ॥ १
 आक्षिप्तगजभृपालचोरधारसृकाहता ।
 काहगन्धनता ये च ग्राचमस्कारयार्जिताः ॥ २
 विस्तृचकाचकवलदयातामारता मृताः ।
 ग्राक्षिन्यादिप्रहृष्टस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३
 अस्म्यस्या अपाध्वराश्च पतिता पुष्वार्जिताः ।
 पृथ्विं गत् प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गति मृताः ॥ ४
 पित्राद्याः पिण्डभाज स्युस्तथा लीपभुजस्तथा ।
 तता नान्दीमुखा. प्राक्तास्तयोऽप्यशुमुखास्तथा ॥ ५

द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ।
 गतिहीना. सुतादौना सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥ ६
 दश व्याघ्रादिनिहता गर्भं विघ्नन्त्यसौ क्रमात् ।
 द्वादशाक्षादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥ ७
 विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशेष्वपि ।
 वर्षेकबालकं कुर्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८
 व्याघ्रेण हन्यते यस्तुः कुमारौगमनेन च ।
 विषदश्चैव सर्पेण गजेन नृपदुष्टकृत् ॥ ९
 राज्ञा राजकुमारघ्नस्यौरिण पशुहिंसकः ।
 वैरिणा मित्रभेदी च वक्त्रहृत्तिर्वृकेण तु ॥ १०
 गुरुघातौ च शय्याया मत्सरो शौचवर्जितः ।
 द्रोही संस्काररहित शुना निक्षेपहारक ॥ ११
 नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 क्रिमिभि लुत्तवासाश्च हामिणः च निहन्तानः ॥ १२
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 भृगुणा सेटिनौचौरा बलिना यज्ञहानिकृत् ॥ १३
 दवेन दक्षिणोचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ।
 अश्मना द्विजनिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः ॥ १४
 उद्वन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदो जलेन तु ।
 क्रिमिणा राजदन्तहृदतीसारिण लौहहृत् ॥ १५
 शाकिन्स्वाद्येष स्त्रियते सदर्पकार्यकारक ।
 अनध्यायेऽप्यधीयानो स्त्रियते विद्युता तथा ॥ १६
 असृश्यस्पर्शसङ्गी च वस्तुमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
 पतितो मदविक्रेतानपत्यो द्विजवस्त्रहृत् ॥ १७

अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधयते ।
 कारयेन्निष्कमात्रन्तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥ १८
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनं संस्थितम् ।
 पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥ १९
 सध्वान्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥ २०
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्व्वौषधिसमन्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेदेव पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥ २१
 सप्तधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतरूपिणम् ॥ २२
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गं जपेद्भुद्रं कलसे तत्र वेदवित् ॥ २३
 यमसूक्तेन कुर्व्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 गायत्र्याश्चैव कर्त्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये ॥ २४
 ग्रहशान्तिकपूर्व्वं दशां जुहुयात् तिलैः ।
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥ २५
 प्रदद्यात् पिष्टतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिः समान्वितम् ॥ २६
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पौडा कुरुते मम ।
 सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ॥ २७
 द्वादश प्रेतमुद्दिश्य दद्यादेकं विष्णवे ।
 ततोऽभिषिञ्चदाचार्यो दम्पतीकलसोदकैः ॥ २८
 शुचिर्व्वरायुधधरो मन्त्रैर्व्वरूपादेवतैः ।
 यजमानस्ततो दद्यादाचार्याय सदाक्षिणाम् ॥ २९

ततो नारायणवलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
 एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ ३०
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
 व्याघ्रेण निहतेऽप्रेते परकन्या विवाहयेत् ॥ ३१
 सर्पदंशे नागबलिर्हेयः सर्वेषु काश्चनम् ।
 चतुर्भिष्कामित हेमगजं दद्याद्गजैर्हते ॥ ३२
 राज्ञा विनिहतेऽदद्यात् पुरुषन्तुर्हिरण्मयम् ।
 चोरेण निहतेऽधेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥ ३३
 वृकेन निहते दद्याद्वयथाशक्ति च काश्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलौसमन्विता ॥ ३४
 निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समर्धाष्टिता ।
 शौचहोने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥ ३५
 संस्कारहोने च मृते कुमारश्च विवाहयेत् ।
 शूनाहते च निक्षेप स्थापयेन्निजशक्तितः ॥ ३६
 शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कर्माभिश्च मृते दद्यात्तोधूमान्न द्विजातये ॥ ३७
 शृङ्गिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसयुतम् ।
 शकटेन मृते दद्यादश्व सीपस्कारान्वितम् ॥ ३८
 भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्व्वतम् ।
 आग्नना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥ ३९
 दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सदने सभा ।
 शस्त्रेण निहते दद्यान्महिषी दक्षिणान्विताम् ॥ ४०
 अश्वना निहते दद्यात् सवत्सा गा पयस्विनौम् ।
 विषेण च मृते दद्यान्मोदिनी चैत्रसयुताम् ॥ ४१

छहन्मनमृते चापि प्रदद्याद्गन्धं पर्यास्त्रिणीम् ।
 मृते जलेन वरुणं ह्येवं दद्याद्विनिष्ककम् ॥ ४२
 हृत्तं वृत्तहते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतौसारमृते लक्ष्म सावित्र्याः संहतो जपेत् ॥ ४३
 शाकिन्यादिमृते चैवं जपेद्बुद्धं यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥ ४४
 अस्पर्शं च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमाश्रित्य सस्थिते ॥ ४५
 पातित्येन मृते कुर्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिश्चरेत् ॥ ४६
 निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्यादृश्वं हृदाहते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपि कनकनिर्मितम् ॥ ४७
 विसूचिकामृते खादु भोजयेच्च शतं द्विजाम् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकबले मृते ॥ ४८
 केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ।
 एवं कृते विधानेन विदध्यादौर्ध्वदेहिकम् ॥ ४९
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ।
 दद्याुः पुत्रांश्च पौत्रात्श्च आयुरारोग्यसम्पदः ॥ ५०
 इति शातातपप्रोक्तो विपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥ ५१
 इति शातातपौये कर्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्तं नाम

लिखितसंहिता ॥

इष्टापूर्त्तोऽपि कर्त्तव्यो ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठसुदकं शुभम् ।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विंशति भवेत् ॥ २
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तस्माकान् प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्तफलमप्नुते ॥ ४
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५
इष्टापूर्त्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्मो उच्यते ।
अधिकारो भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मो न वैदिके ॥ ६
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाक्षलिम् ।
असंस्कृतसूतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाक्षलिम् ॥ ८
एकादशाहं प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ।
मुच्यते प्रेतलोकात् पितृलोकं स गच्छति ॥ ९
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १०

वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ।

इसन्ति तस्य भूतानि अन्योऽन्य करताडने ॥ ११

गयाशिरि तु यत्किञ्चिन्नान्ना पिण्डन्तु निर्व्वपेत् ।

नरकस्थो दिव याति स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२

आत्मनो वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।

यन्नान्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्मा शाश्वतम् ॥ १३

लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।

लाङ्गुलशिरसोश्चैव स वै नौलवृषः स्मृतः ॥ १४

नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्त्रेव मासिकम् ।

षण्मासी चाब्दिकश्चैव आद्यान्येतानि षोडश ॥ १५

यस्यैतानि न कुर्व्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।

पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसवत्सरं द्विजः ।

मातापित्रोः पृथक्कुर्व्वादेकौद्दिष्टं नृतेऽहनि ॥ १७

वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तु सन्ततम् ।

अद्वैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकन्तु निर्व्वपेत् ॥ १८

संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये ।

निर्व्व्याप्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥ १९

एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्व्वणं कुरुते द्विजः ।

अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः ॥ २०

अभावस्यां क्षयो यस्य पितृपक्षेऽथवा यदि ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः ॥ २१

त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।

अहन्येकादशे प्राप्ते पार्व्वणन्तु विधीयते ॥ २२

यस्य सवत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् सवत्सरं द्विजः ॥ २३
 पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु चयेऽहनि ॥ २४
 तस्या सत्या प्रकर्त्तव्यं तस्या श्वश्रूति निश्चितम् ॥ २५
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्र सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ २६
 स्वगोत्रादभ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ २७
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठा देयास्त्रयं पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥ २८
 अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषं तत् यमः प्राह पङ्क्तिप्रावन एव सः ॥ २९
 अग्नौकरणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्दैवदैविके ॥ ३०
 अर्नाग्निको यदा विप्रः आहं करोति पार्व्वणम् ।
 तत्र मातामह्निञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा ॥ ३१
 अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकाद्दृष्टं न पार्व्वणम् ॥ ३२
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः ।
 तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ ३३
 वर्षद्वयभिषेकादि कर्त्तव्यमधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं सवत्सरादपि ॥ ३४

स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।

अभिधानान्तरं कार्यं तत्रैवाह.कृतं भवेत् ॥ ३५

आत्मास्ती पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।

यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥ ३६

वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः ।

वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥ ३७

अन्नो व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।

सर्विभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽश्वोयादनग्निमान् ॥ ३८

उच्छेषणन्तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जनम् ।

ततो गृहवलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३९

दर्भा क्षणाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणञ्च विशेषतः ।

नैते निर्मात्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥ ४०

पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।

भुक्त्वा नोच्छिष्टता याति एष एव विधिः सदा ॥ ४१

पान आचमने चैव तर्पणे, दैविके सदा ।

कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥ ४२

वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपसृशेत् ।

विनाचमन्ति ये मूढा रूधिरिणाचमन्ति ते ॥ ४३

नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृता ।

पवित्रास्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ४४

पिण्डैः कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।

सूत्राच्छिष्टपुरीषञ्च तेषां त्यागो विधीयते ॥ ४५

दैवपूर्वं तु यच्छादमदैवञ्चापि यद्वेत् ।

ब्रह्मचारी भवेत् तत्र कुर्याच्छादन्तु पैतृकम् ॥ ४६

मातुः आहन्तु पूर्वं पितॄणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ आहृत्य स्मृतम् ॥ ४७
 क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४८
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा सहादलाः ।
 ये यत्र विहिताः आह्वे सावधाना भवन्तु ते ॥ ४९
 इष्टिआह्वे क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामोऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवा माद्रवाश्च पार्व्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५०
 यस्यास्तु न वेदभ्राता न विज्ञायेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत ता प्राज्ञः पुत्रिकाकर्मशङ्कया ॥ ५१
 अभ्रातृका प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्घिताम् ।
 अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्त्वस्यास्तृतीय तत्पितुः पितुः ॥ ५३
 मृन्मयेषु च पात्रेषु आह्वे यो भोजयेत् पितॄन् ।
 अन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५४
 अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 घृतेन प्रोक्षणं कार्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥ ५५
 आह्वं कृत्वा परआह्वे यस्तु भुञ्जीत विह्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५६
 आह्वं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मास पांशुभोजनाः ॥ ५७

पुनर्भोजनमध्वानं भारध्ययनमैशुनम् ।

दानं प्रतिग्रहं होमं आह्वं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥ ५८

अध्वगामौ भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः ।

कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीगमने च शूकरः ॥ ५९

दशकृत्वः पिवेदापः सावित्रा चाभिमन्विताः ।

ततः सन्ध्यामुपासीत शुध्येत तदनन्तरम् ॥ ६०

आर्द्रवासास्तु यत् कुर्याद्वह्निर्जानु च यत्कृतम् ।

सर्वं तन्निष्फलं कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहम् ॥ ६१

चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।

पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् षणमासे कृच्छ्रमेव च ॥ ६२

ऊनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।

शवे मासन्तु सुक्ता वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥ ६३

सर्पविप्रहतानाञ्च शृङ्गिदृष्टिसरीसृपैः ।

आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषा न कारयेत् ॥ ६४

गोभिर्हतं तथोद्वहः ब्राह्मणेन तु घातितम् ।

तं स्पृशन्ति च ये विप्रा गोऽजाश्वाश्च भवन्ति ते ॥ ६५

अग्निदाता तथा चाग्नेः पाशच्छेदकराश्च ये ।

तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति, मनुराह प्रजापतिः ॥ ६६

त्रयहसुष्णं पिवेदापस्य हसुष्णं पयः पिवेत् ।

त्रयहसुष्णं घृत पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७

गोभूद्विरण्यहवणे क्षीणा क्षेत्तृहस्य च ।

यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणास्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८

उद्यताः सह धावन्ते यद्येको धर्मघातकः ।

सर्वे ते शुद्धिरुच्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ६९

पतितान्न यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवेश्मनि ।
 न मासार्धं चरेद्द्वारि सामं कामकृतेन तु ॥ ७०
 यागेन पतितेनैव स्पर्शे स्नानं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्य समाचरेत् ॥ ७१
 ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयो च गुरुतल्पगः ।
 महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गं च पञ्चमः ॥ ७२
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ७३
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टा ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥ ७४
 कुलवामनपण्डिषु गृहदेषु जडेषु च ।
 जात्यन्ये वधिरे स्मूके न दोषः परिवेदने ॥ ७५
 क्लोवे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ७६
 पूरणे कूपवापीना वृक्षच्छेदनपातने ।
 विक्रोणोत गजच्चाश्वं गोवध तस्य निर्द्दिशेत् ॥ ७७
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
 तृतीयेतु शिखावर्जं चतुर्थेऽतु शिखावपः ॥ ७८
 चाण्डालोदकसंस्पर्शे स्नान येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्य समाचरेत् ॥ ७९
 चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिवते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८०
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कच्छ सान्तपन चरेत् ॥ ८१

चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तदर्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८२
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना, शूकरवायसैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ८३
 अज्ञानतः स्नातमात्रमा नाभेस्तु विशेषतः ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्पर्शने मतम् ॥ ८४
 बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोदऋक्रिया ॥ ८५
 शावसूतक उत्पन्ने सूतकान्तु सदा भवेत् ।
 शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनौ ॥ ८६
 षष्ठेन शुद्धतैकाहं पञ्चमे द्वग्रहमेव तु ।
 चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात् त्रिपुरुषे दशमेऽहनि ॥ ८७
 मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः ।
 आ दाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥ ८८
 आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ८९
 मार्जनीरजसासक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवाश्वसि तथा चैव हन्ति पुण्य दिवाकृतम् ॥ ९०
 दिवा कपित्थच्छायाया रात्रौ दधिषु शक्तुषु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मोर्वसते सदा ॥ ९१
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ९२

शङ्खसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यसंहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥ १
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥ २
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मोदं परिकीर्तितम् ॥ ३
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
क्षत्रिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परीकौर्तितम् ॥ ४
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौच सर्वेषामविशेषतः ॥ ५
ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्यास्तयो वर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥ ६
आचार्यस्तु पिता प्रोक्त सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि ॥ ७
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्वेदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥ ८
इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुठताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु सन्दनात् कार्यं सबनन्तु विचक्षणैः ॥ १
 अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्त्तव्यं वर्णनाञ्च समाक्षरम् ॥ २
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य च ।
 धनान्तञ्चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्तजन्मनः ॥ ४
 चतुर्थे मासि कर्त्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ।
 षष्ठेऽन्नप्राशन मासि जुडा कार्या यथाकुलम् ॥ ५
 गर्भाष्टमेऽब्दे कर्त्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशेऽविशः ॥ ६
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविशः क्षत्रियस्य तु ।
 विशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्तिता ॥ ७
 नाभिभाषेत सावित्रीमत ऊर्ध्वं निवर्त्तयेत् ॥ ८
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्याः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ ९
 मौञ्जोवन्धो द्विजानान्तु क्रमान्धौञ्जो प्रकीर्तिता ।
 मार्गं वैयाघ्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ १०
 पर्णपिप्पलविल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्णकेशललाटेस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ ११

श्वक्त्राः सत्ववः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।
यज्ञोपवीत कार्पासक्षीमोर्णाना यथाक्रमम् ॥ १२
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
भैक्षस्य चरणं प्राक्त वर्णनामनुपूर्व्वशः ॥ १३
इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्य वेदमस्मै प्रयच्छति ।
भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥ १
प्रयतः कल्यमुत्याय ज्ञाता हुतहुताशनः ।
कुर्व्वीति प्रयतो भुत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥ २
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
क्त्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥ ३
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवञ्च प्रकीर्त्तयेत् ।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्ज्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ४
चतुर्दशीं पञ्चदशोमष्टमीं राहुसूतकम् ।
उल्कापात महीकम्पमशीच ग्रामविप्लवम् ॥ ५
इन्द्रप्रयाग सुरतं घनसङ्घातनिखनम् ।
वायकोलाहलं युद्धमनध्याय विवर्ज्जयेत् ॥ ६
नाधौयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
देवायतनवल्मीकश्मशानशिवसन्निधौ ॥ ७
भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद् ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
गुरुणा चाभ्यनुज्ञात प्राश्नीयात् प्राङ्मुख शुचिः ॥ ८

हितं प्रियं गुरो' कुर्यादङ्गहारविवर्जितः ॥ ८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद् गुरोर्वचनज्ञवेत् ॥ १०
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ ११
 मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं गौतमं नृत्यञ्च वर्जयेत् ।
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलौलाश्च विशेषतः ॥ १२
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अध शायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारौ समाहितः ॥ १३
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरणं बुधः ।
 गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥ १४
 इति शङ्खौघे धर्षणशस्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्यामसमानार्षगोत्रजाम् ।
 मातृतः पञ्चमौश्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमौम् ॥ १
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राजसञ्चैव देशाचक्षाष्टमोऽधमः ॥ २
 एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्तिताः ।
 गान्धर्वो राजसञ्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ ३
 अपार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्त परिकीर्तितः ।
 यज्ञेषु ऋत्विजे दैवमादायार्षस्तु गोह्वयम् ॥ ४
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ।
 आसुरो द्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्निधः ॥ ५

राक्षसी युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ।
 तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये, क्षत्रियस्य तु ॥ ३
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्त्तिता ।
 ब्राह्मणौ क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्त्तिताः ॥ ७
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य, शूद्रा, शूद्रस्य कीर्त्तिता ॥ ८
 क्षापयपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना ।
 अस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ ९
 तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्व्व धर्मभृतां वरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्चाहं त्रयोदशे ॥ १०
 ज्ञायते तु सपिण्डत्व येषा आहं कुलोद्भूतम् ।
 सर्व्वं शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्त ते ॥ ११
 सपिण्डोत्तरणं कार्य्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् ।
 आहं द्वादशकं कृत्वा आहं प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १२
 सपिण्डोत्तरणं नाहं न च शूद्रस्तथाहंति ।
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन शूद्रभार्या विवर्जयेत् ॥ १३
 पाणिग्राह्यः सवर्णास्तु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्दले तु द्विजन्मनः ॥ १४
 सा भार्या या वहेदग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्राजावती ॥ १५
 बालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च ।
 बालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवाति नान्यथा ॥ १६
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चसूना गृहस्थस्य चुक्तौ पेषणपस्करः ।

काण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १

पञ्चयज्ञविधानश्च गृही नित्यं न हापयेत् ।

पञ्चयज्ञविधानेन तत्पाप तस्य नश्यति ॥ २

देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।

ब्रह्मयज्ञो नृत्ययज्ञश्च पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३

होमो दैवो बलिर्भौतः पित्र्यः पिण्डक्रिया स्मृतः ।

स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृत्ययज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४

वानप्रस्थो ब्रह्मचारौ यतिश्चैव तथा द्विजः ।

गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्तेते यथाविधि ॥ ५

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

दाता चैव गृहस्थः स्वात् तन्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ ६

यथा भर्त्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णाणां ब्राह्मणो यथा ।

अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७

न व्रतैर्नोपवासेन धर्मेण विविधेन च ।

नारौ स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥ ८

न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितर्जनात् ।

ब्रह्मचारौ दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥ ९

नाग्निशुश्रूषया चान्त्या स्नानेन विविधेन च ।

वानप्रस्थो दिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥ १०

न भैक्षेन च मौनेन शून्यागाराश्रयेन च ।

योगौ सिद्धिमवाप्नोति यथा मैथुनवर्जनात् ॥ ११

न यज्ञैर्देविणाभिस्व बह्निशुश्रूषया न च ।
 गृहौ स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात् ॥ १२
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥ १३
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च तथाविधि ॥ १४
 यज्ञैर्वा पशुबन्धैश्चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 त्रैवाधिकारिकान्नेन पिवेत् सोममतन्द्रितः ॥ १५
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विज ।
 न भिक्षेत धनं शूद्रात् सर्वं दद्यादभीप्सितम् ॥ १६
 वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विज पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं बलीततम् ॥ १७
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माज्जितधनं तथा ।
 याजयेत्तु सदा विप्रा ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥ १८
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्वेद्वलीपेलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ १
 पुत्रेषु दारान् निक्षिप्य तथा वानुगतो वने ।
 अग्नौनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥ २
 यदाहारो भवेत् तेन पूजयेत् पित्र्यदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥ ३

ग्रासा गृह्य चाश्रीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायश्च सदा कुर्याज्जटाश्च विभृयात्तथा ॥ ४
 तपसा शोषयेन्निचं स्वकश्चैव कलेश्वरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते गृहीषे पञ्चतपास्तथा ॥ ५
 प्रावृथाकाशशायी स्यान्नक्ताशौ च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याच्च षष्ठक एव च ॥ ६
 कृच्छ्रैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्यश्च पालयेत् ।
 एवं नौत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७
 इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

कृत्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्व्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्राह्मश्रमी भवेत् ॥ १
 विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्तवर्ज्जने ।
 अतीते पादसम्पाते नित्यं भिक्षा यतिश्चरेत् ॥ २
 न व्ययेत तथालाभे यथालब्धेन वर्त्तयेत् ।
 न पाचयेत्तथैवान्नं नाश्रीयात् कस्यचिद्गृहे ॥ ३
 मृन्मयान्नावुपात्राणि यतौनान्तु विनिर्द्दिशेत् ।
 तेषां समं र्ज्जनाच्छृङ्गिरद्विषैव प्रकीर्त्तिता ॥ ४
 कौपोनाच्छादनं वासो विभृयादसखस्वरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्र सायं गृहो मुनिः ॥ ५
 दृष्टिपूर्व्वं नयेत् पादं वस्त्रपूर्तं जलं पिबेत् । ।
 सत्यपूर्तं वदेद्वाक्यं मनःपूर्तं समाचरेत् ॥ ६ ॥

च द्मेर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णेर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न सश्रयेत् ॥ ७
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्गाश्रकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्यथायात् परांगतिम् ॥ ८
 जन्मना यस्तु निर्व्विण्णो मन्यते च तथैव च ।
 आधिभिर्व्याधिभिश्चैव तं देवो ब्रौह्मणं विदुः ॥ ९
 अशुचित्व शरीरस्य प्रियस्य च विपर्य्ययः ।
 गर्भावासे च वसतिस्तस्मान्मुचेत नान्यथा ॥ १०
 जगदेतन्निराक्रन्दं न तु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्व्विण्णो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ११
 प्राणायामैर्हृद्दोषान् धारणाभिश्च किंल्लिखान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १२
 सव्याह्वतिं सप्रणवा गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १३
 मनसः संयमस्तज जैर्द्वारणेति निगद्यते ।
 संहारस्त्रेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकौर्त्तित ॥ १४
 हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्व्वस्मादुद्योगतः शुभम् ॥ १५
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणा प्रतिष्ठिता ।
 हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्व्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १६
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवश्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद्दृदि स्थितम् ॥ १७
 हृद्यर्कचन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये हुताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽप्युतः ॥ १८

अणोरणौयान् महतो महौया-

नात्मास्य जन्तोर्निर्हितो गुहायाम् ।

तेजोमयं पश्यति वीतशोको

धातुः प्रासादान्महिमानमात्मनः ॥ १८

वासुदेवस्तमोऽन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते ।

अज्ञानपटसंवौतैरिन्द्रियैर्विषयेषु भिः ॥ २०

एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।

एष धाता, विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २१

विदेहमेतं पुरुष महान्त-

मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्यो-

र्नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ २२

पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।

पञ्चेमानि विजानीयन्महाभूतानि पण्डितः ॥ २३

चक्षुश्चोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।

बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥ २४

शब्दो रूप तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियस्यान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥ २५

हस्तौ पादावपस्त्रञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।

कर्म्मोन्द्रियाणि पञ्चव नित्यं सति शरीरके ॥ २६

मनो बुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।

इन्द्रियेभ्यः पराणौह चत्वारि प्रवराणि च ॥ २७

तथात्मानं तद्व्यतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।

तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥ २८

इदंस्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।
 अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् ।
 निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवन्धनः ।
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २९
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ।
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३०
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषाच्च परं किलित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३१
 एषु सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यदिरलः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ३२
 इति शङ्खखीये धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियाज्ञानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 शृङ्गिरङ्गिश्च कर्त्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपसृश्य यथाविधि ।
 तीर्थमावाहनं कुर्यात् तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २
 प्रपद्य वरूष्णं देवमग्निसा पतिमर्चितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघविनिसूदनम् ।
 सान्निध्यमस्मिंस्तोये च क्रियता मदनुग्रहात् ॥ ४

रुद्रात् प्रपद्य वरदान् सर्वानप्सु सदस्तथा ।

सर्वानप्सु सदस्यैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥ ५

देवमशुसदं बलिं प्रपद्याघनिसूदनम् ।

आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६

रुद्रश्चाम्निश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च ।

शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥ ७

हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्जगतीति चतसृभिः ।

शन्नो देवोति च तथा शन्न आपस्तथैव च ॥ ८

इदमापः प्रब्रूते द्यूतश्च समुदीरयेत् ।

एवं सम्भार्ज्जनं कृत्वा हृन्द आघंश्च देवताः ॥ ९

अघमर्षणसूक्तश्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ॥ १०

हृन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिर्वाघमर्षणः ।

देवताभावप्रज्ञायाः प्राप्तिरिति ॥ ११

ततोऽभिसि ।

प्रपद्यान्मूर्धनि तथा

यथाश्वमेधं क्रतुराद सव्यं

तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणा ।

अनेन विधिना स्नात्वा स्नातशान् धो ।

परिवर्जितवासास्तु तोयनामानि सञ्जपेत् ॥ १२

उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशार्टी न पौडयेत् ।

अनेन विधिना स्नातस्तोयस्य फलमश्नुते ॥ १५

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 पायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं करस्य तु ॥ १
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं पितॄन् तर्ज्जनिमूलकम् ॥ २
 प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रमृज्य सुखं पश्चादङ्गिः सुखं समुपसृशेत् ॥ ३
 हृद्भाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः सृष्टाभिरन्ततः ॥ ४
 अन्तर्जानुः शुची देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः ।
 उदङ्मुखोऽपि प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५
 अङ्गिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
 वङ्गिना चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपसृशेत् ॥ ६
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन सृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु श्रवणौ समुपसृशेत् ॥ ७
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन सृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 सर्वांसामेव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥ ८
 संसृशेत् तु तथा मूर्ध्ना यथा चाचमने विधिः ॥ ९
 त्रिः प्राश्नीयाद् यदम्भस्तु पीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशश्वसुमः ॥ १०
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्ज्जनात् ।
 नासत्यदसौ पीयेते सृष्टे नासापुठद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करौ ।
 कर्णयुग्मे यथा स्पृष्टे प्रीयेतेऽनिलानलौ ॥ १२
 स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 मुहूर्तस्तु स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ १३
 विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
 अप्रक्षालित पादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४
 बहिर्जानुरूपस्यैव एकहस्तार्पितैर्जलैः ।
 समलाभिस्तथाङ्गिष्व नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १५
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तौर्थसम्मार्जनं ततः ।
 उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ १६
 अन्तस्वरसि भूतेषु गुहाया विश्वतोमुखः ।
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतौरसोऽमृतम् ॥ १७
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखो जलम् ।
 उदृत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत् ततः ॥ १८
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाश्च द्विजातिषु ।
 पूर्वां सन्ध्यां जपस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमा तथा ॥ १९
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाद्य शक्तितः ।
 ऋषयो दीर्घसन्ध्यत्वाद्दोर्घसायुरवाप्नुयुः ॥ २०
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

सर्ववेदपवित्राणि सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 येषां जपेच्च होमैश्च पूयन्त मानवाः सदा ॥ १

अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत् सदा ।
 कुशाण्डः पावसान्यश्च सर्वसावित्रः एव च ॥ २
 अभीष्टरूपदा चैव स्तोमानि व्याहृतिस्तथा ।
 भङ्गुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥ ३
 पुरुषव्रतश्च भारश्च तथा सोमव्रतानि च ।
 अविज्ञं बार्हस्पत्यश्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥ ४
 शतरुद्रौमथर्वं शिरस्त्रिसुपर्णा महाव्रतम् ।
 गार्ग्यसूक्तमश्वसूक्तश्च इन्द्रसूक्तश्च सामनी ॥ ५
 त्रीणि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरश्चाग्निव्रतं वामदेव्यश्च ।
 एतानि गौतानि पुनान्ति जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ६
 इति शङ्खौये, धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नास्त्यघमर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परं ह्योमं ॥ १
 न सावित्र्याः परं जप्यम् । कुशवृथ्यामासीनः कुशो-
 त्तरोयः कुशपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वस्त्रमालामादाय
 देवताध्यायो तज्जपं कुर्यात् । सुवर्णं मणिं मुक्तां स्फाटिक-
 पद्मपत्र-वीजाक्षाणामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वाम-
 हस्तोपरि वा गणयेत् । आदौ देवतामार्घं चन्दंश्च स्मरेत् । ततः
 सप्रणवव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीं मावर्त्तयेत् ।

तथास्याः सविता ऋषिर्विश्वा मित्रो गायत्रीरुन्दः । प्रणवाद्या
भूर्भुवः स्वर्गहर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोज्योती-
रसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ २

सव्याहृतिका सप्रणवा गायत्रीं शिरसा सह ।

ये जपन्ति सदा तेषा न भय विद्यते क्वचित् ॥ ३

दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।

शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिणी ।

सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ ४

स्वर्गस्तेयौ कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्येत लज्जजप्तेन सर्वदा ॥ ५

प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ।

अहोरात्रकृतात् पापात् तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ ६

सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडशः ।

अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्यहरहः कृताः ॥ ७

हुता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदायिनी ।

सर्वपापक्षयकरो वनस्थभक्तवत्सला ॥ ८

शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ।

हर्तुकामोऽपमृत्युञ्ज घृतेन जुहुयात् तथा ॥ ९

श्रीकामस्तु तथा पद्मेविल्लैः काञ्चनकामतः ।

ब्रह्मवर्चसैकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत् तथा ॥ १०

घृतयुक्तेः स्तिलैर्वक्त्रैः हुत्वा तु स समाहितः ।

गायत्रायुतहोमात् तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११

पापात्मा लज्जहोमेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् काममौषितम् ॥ १२

गायत्री चैव जननीऽगायत्री पापनाशिनी ।
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ॥ १३
 हस्तत्राणपदा देवौ पतता नरकार्णवे ।
 तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ॥ १४
 गायत्रीजप्यनिरतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् न तिष्ठते पापमव्विन्दुरिव भास्करे ॥ १५
 जपेनैव तु ससिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १६
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोजैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः ॥ १७
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ १८
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्व्वं पापप्रणाशिनीम् ॥ १९
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकेन
 तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पाञ्जलीन्
 भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पित्रेऽथ
 पितृणां श्राद्धप्रकारमुदकं दद्यात् । पित्रे पितामहाय पिता-
 मह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपत्ने यावता नाम जानीयात् ।

पितृपक्षोयाणा व्रयाणा दत्त्वा मातृपक्षोयाणा गुरुणां सम्बन्धि
वान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदा कुर्यात् । भवन्ति चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।

विना दर्भेच्च मस्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥ १

सौवर्णराजताभ्याश्च खड्गैर्नीडुम्बरेण वा ।

दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥ २

कुर्यादहरहः आहमन्नाद्येनोदकेन वा ।

पयोमूत्रफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥ ३

स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाम्भसा ।

पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥ ४

इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्ययः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणां परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मावित् ।

पित्रे कर्मणि सम्प्राप्ते सूक्तमार्गे परीक्षणम् ॥ १

ब्राह्मणा ये विकर्माणो वैङ्गालव्रतिका. शठाः ।

होनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २

गुरुणां प्रतिकूलाश्च तद्याग्नृत्पातिनश्च ये ।

गुरुणा त्यागिणश्चैव ब्राह्मणा पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३

अनध्यायेष्वधौयाना शौचाचारविवर्जिताः ।

शूद्रान्नरससम्पुष्टा ब्राह्मणा पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४

षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणा पङ्क्तिपावनाः ॥ ५

ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेयापतिर्यस्य ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६
 ऋग् यजु पारगो यस्य मान्नां यस्यापि पारगः ।
 अथर्व्वीश्वरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
 नित्यं यांगरती विद्वान् समलोद्गाश्मकाश्चनः ।
 ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८
 द्वौ देवे प्राश्नु खौ त्रींश्च पितॄन् चादश्नु खास्तथा ।
 भोजयेद्विबिधान् विप्रानेकैकसुत यश्च वा ॥ ९
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वक्त्रौ तु तत् क्षिपेत् ॥ १०
 उच्छिष्टसन्निधौ कार्यं पिण्डमिर्बपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११
 आह्वं कृत्वा तु यस्त्रेण त्वरा क्रोधविवर्जितः ।
 उष्णामस्रं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत् ॥ १२
 भोजयेद्विबिधान् विप्रान् गन्धमात्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गृहे भोज्यं वा भक्ष्यमेव वा ।
 अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिण्डमूले कथञ्चन ॥ १३
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्ज्जनौयानि तथा पर्व्वतजानि च ॥ १४
 तोयोद्भुतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ।
 ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥ १५
 दशा विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजाः ।
 घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ १६

धूपार्थं गुग्गुलं दद्यात् घृतयुक्तं मधूत्कटम् ।

चन्दनञ्च तथा दद्यादिष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥ १७

कुत्राकं शरशिखञ्च पलञ्च सूपकं तथा ।

कुष्माण्डालावुवात्ताकुकोविदारांश्च वर्जयेत् ॥ १८

पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथा वै पिण्डमूलकम् ।

कतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विवर्जयेत् ॥ १९

राजमासान् मसूरांश्च प्रवालकोरदूषकान् ।

लोहितान् वृक्षनिर्थासान् आहकर्मणि वर्जयेत् ॥ २०

आम्नातलबलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।

सकोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥ २१

शक्तून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ।

पायसादिभिरूष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥ २२

भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान् ।

अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ॥ २३

निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः ।

‘श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तं’ स्यान्महत्तैनसा ॥ २४

ब्राह्मणलशाकं महाशल्क मासं वा शकुनस्य च ।

ह्येन गमास तथानन्य यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५

गुरुणा शङ्खीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

गुरुणां त्यागः

अनध्यायेष्वर्धः

शूद्रान्नरससम्पुष्टः

षडङ्गवेदवेत्तारो बन्धुः

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निः

चतुर्दशोऽध्यायः ।

यद्दाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च ।
 प्रयागे नैमिषारण्ये सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ १
 शङ्गायमुनयोस्तोरे तोर्थे वामरकण्ठके ।
 नर्मदाया गयातोरे सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ २
 पाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये ।
 समारण्येऽसिकूपे च यत् तदक्षयमुच्यते ॥ ३
 ल्लेच्छदेशे तथारात्रौ सन्ध्यायाश्च विशेषतः ।
 न श्राद्धमाचरेत् प्राज्ञो ल्लेच्छदेशे न च व्रजेत् ॥ ४
 हस्तिच्छायासूर्य्यमितचन्द्रार्द्धे राहुदर्शने ।
 विषुवत्ययने चैव सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ ५
 प्रौष्ठपद्यामतौतायाः सघायुक्ता त्रयोदशीम् ।
 प्राप्य श्राद्धन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥ ६
 प्रजा पुष्टिं तथा स्वर्गमरोग्यञ्च धनं तथा ।
 नृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥ ७
 इति शङ्खौघे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः ।
 त्र्यहोच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेशससन्वितः ॥ १ ।
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 जनने मरणे विप्रो दशाह्नेन विशुध्यति ॥ २

क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुध्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥ ३ ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विशुद्धति ।
 अजातदन्तवाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्वाले त्वक्ततच्छुद्धौ ।
 तथैवानुपनौते तु त्र्यहोरात्रं शुध्यन्ति मानवाः ॥ ५ ॥
 मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।
 अनूढभार्य्यः शूद्रस्तु षोडशाहत्सरात् परम् ॥ ६ ॥
 मृत्युं समवगच्छेत्तु मासं तस्यापि बान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्य्या विचारणा ॥ ७ ॥
 पितृवैश्मनि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृताया नाशौचं कदाचिदपि शस्यति ॥ ८ ॥
 ह्योनवर्णाद् यदा नारी प्रमादात् प्रसवं ब्रजेत् ।
 प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशाम्यति ॥ ९ ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितौयेन धर्मराजवचो यथा ॥ १० ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्त्वानां मरणोद्भवौ ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 अतीते दशरात्रे तु तावदेव शुचिर्भवेत् ।
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नान एव विशुध्यति ॥ १२ ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहोरात्रं शुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्य्ये च तथा मृते ।
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्र्यहं तथा ॥ १४ ॥

विनष्ट राजनि तथा जाते दीक्षितके गृहे ।
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥ १५
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्वान्धवेषु च ।
 सव्रह्मचारिणि तथा अनचाने तथा मृते ॥ १६
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड् रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥ १६
 सपिण्डे चतुर्ये शुद्धिः षड् रात्रं ब्राह्मणस्य च ।
 वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशेऽङ्गि विनिर्द्दिशेत् ॥ १८
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व्व एवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुष्येयुरित्याह भगवान् यमः ॥ १९
 शृग्वन्निपतनाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युज्जताश्च ये ॥ २०
 यतौ व्रतौ ब्रह्मचारी सूपकारश्च दीक्षितः ।
 नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥ २१
 यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 अमुष्य शुची शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥ २२
 पराशौचे नरो भुक्त्वा क्षमियोनी प्रजायते ।
 भुक्त्वा नं स्त्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥ २३
 दानं प्रतिग्रहो द्रोमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्ज्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥ २४

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षडंशोऽध्यायः ।

मृन्मयं भाजनं सत्त्वं पुनःपाकेन शुध्यति ।

मलैर्भूतैः पुरोषैर्वर्षा षीवनैः पूयशोणितैः ॥ १

संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम् ।

एतैरेव यदि स्पृष्ट ताम्रसौवर्णराजतम् ॥ २

शुध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलाभ्रसा ।

अन्तोदकेन ताम्रस्य सोसस्य त्रपुषस्तथा ॥ ३

क्षारेण शुद्धिः कासस्य लौहस्यापि विनिर्द्दिशेत् ।

सुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४

अजानाञ्चैव भाण्डानां सूर्वस्याश्रमयस्य च ।

शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥ ५

मार्ज्जनादयस्त्रपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।

उष्णाभ्रसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्द्दिशेत् ॥ ६

शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।

शुद्धिस्तु प्रोक्षणादयस्त्रे करकेन्धनयोस्तथा ॥ ७

मार्ज्जनाद्देश्मना शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ।

सम्मार्ज्जनेन तोयेन वाससा शुद्धिरिष्यते ॥ ८

बह्वना प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्द्दिशेत् ।

प्रोक्षणात् सहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥ ९

सिद्धार्थकानां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च ।

गोवालैः फलपात्राणामस्या शृङ्गवता तथा ॥ १०

निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।

कुसुमकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११

प्रोक्षणात् कथिता गङ्गिरित्याह भगवान् यमः ।
 भूमिष्ठसूदकं शुद्धं तथा गङ्गि गङ्गागतम् ॥ १२
 पर्णगन्धरमैर्दुर्द्विज्जिताना तथा भवेत् ।
 शुद्धं नदीगतं तत्रैव सव्यं देव सुखाकरम् ॥ १३
 शुद्धं प्रसारितं पश्यं शुद्धायाश्चाटयो मुखे ।
 सुगन्धज्जन्तु नोः शुद्धा भास्वरितान्यमं गङ्गिः ॥ १४
 शुद्धा भार्या गङ्गिर्गन्धस्त्वमुपवीतं कमण्डलु ।
 आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥ १५
 नारीणां सुखं वत्माना गङ्गुनाना शुना सुखम् ।
 रात्रौ प्रसरणे हृजे नृगयाया मदा गङ्गिः ॥ १६
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गि स्नाता नारी रजस्वला ।
 देवे कर्माणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥ १७
 रथ्याकर्हं मतोयेन छीवनाद्येन वाप्यथ ।
 नाभेरुत्तं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ १८
 कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहं तथा ।
 उद्धृतेनाभ्यसा स्नानं मृदा चैव समाचरेत् ॥ १९
 मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तिते ।
 एकस्मिन् विशतिर्हस्ते द्वयोर्द्वेयाश्चतुर्दश ॥ २०
 तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।
 तिस्रस्तु पादयोर्द्वेयाः शौचकामस्य सर्व्वदा ॥ २१
 शौचमेतद्गृहस्थाना द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 द्विगुणञ्च वनस्थानां यतोना द्विगुणं तथा ॥ २२
 मृत्तिका च विनिर्द्दिष्टा त्रिपर्व्वं पूर्य्यते यथा ॥ २३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्त्रायौ कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १
 ग्रामं विशेत भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्तयन् ।
 एवं कालं समास्थाय वर्षे च द्वादशे गते ॥ २
 रुक्मस्तेयो सुरापायौ ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैकेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥ ३
 यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादात्रमं विनिदूषकः ॥ ४
 कूटसाक्ष्यं तथैवोक्तुं निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छ्रुत्या च शरणागतम् ॥ ५
 आहिताग्निः क्षत्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भसविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ ६
 व्रतस्यञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृतात्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्द्विगुणञ्च विशुद्धये ॥ ७
 क्षत्रियस्य तु पादोनं तर्द्धं वैश्यघातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रौवधे पुरुषस्तथा ॥ ८
 पादन्तु शूद्रहत्यायासुचक्ष्वागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥ ९
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मांसं कुर्याद्विचक्षणः । ३
 आरण्यानां वधे चैव तर्द्धन्तु विधौयते ॥ १०
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयाविलेशयौ ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥ ११

अनप्यान्तु शतं हत्वा सास्या दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं संवत्सरं तथा ॥ १२
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १३
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥ १४
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सौमानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ १५
 तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
 संवत्सराहं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ १६
 दणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥ १७
 लावणानां गुडानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासार्धस्तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १७
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्वदेव समाहितः ॥ १८
 भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यञ्च कवकानि च ।
 मारं मलं तथा मांसं विड् वराहं खर तथा ॥ २०
 गौधेरकुक्षरोद्भञ्जं सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रथादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ २१
 भक्ष्याः पञ्चनखस्त्वित गोधाकच्छपशल्बकाः ।
 सङ्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्व्रतम् ॥ २२
 हंसं मद्गुरकं काकं काकोलं खल्लरीटकम् ।
 मत्स्यादाह तथा मत्स्यान् वलाकाशकसारिकाः ॥ २३

चक्रवाकं प्लवं कोकं मण्डूकं भुजगं तथा ।
 आसमेतद्व्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ २४
 राजीवान् सिंहतुण्डाश्च शकुलाश्च तथैव च ।
 पाठोनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकौर्त्तितौ ॥ २५
 जलेचराश्च जलजान् सुखपादान् सुविष्करान् ।
 वृक्षपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६
 तित्तिरिञ्च मयूरश्च लावकश्च कपिञ्जरम् ।
 वाङ्मूर्णिसं वर्त्तकश्च भक्ष्यानाह यमः सदा ॥ २७
 भुक्त्वा चैवोभयदत्तं तथैकशफटं द्विणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मासं वै मामाहं व्रतमाचरेत् ॥ २८
 स्वयं मृतं वृथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः ॥ २९
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पचन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ॥ ३०
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद् यदेतत् परिकौर्त्तितम् ।
 लोहितान् वृचनिर्य्यासान् व्रणानां प्रभवांस्तथा ॥ ३१
 केवलानि तथान्नानि तथा पर्य्युषितञ्च यत् ।
 गुडपक्वं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु व्रतौ भवेत् ॥ ३२
 दधिभक्तञ्च शुक्तेषु यच्चान्यहारुसम्भवम् ॥
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः ॥ ३३
 यवगोधूमजं सत्त्वं विकाराः पयसाश्च ये ।
 राजबाहश्च कुल्यश्च भैक्ष्यं पर्य्युषितं भवेत् ॥ ३४
 सजीवपक्वमांसञ्च सर्व्वं यत्नेन वर्ज्जयेत् ।
 सवत्सरं व्रतं कुर्यात् प्राश्यैतान् ज्ञानतस्तथा ॥ ३५

शूद्रान्न ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रज्जावतारिणः ।
 दहस्य चैव चौरस्यावोरायाश्च तथा स्त्रियः ॥ ३६
 कर्मकारस्य वैणस्य कोरस्य पतितस्य च ।
 रुक्मकारस्य तक्ष्णश्च तथा बार्ध्वं विकस्य च ॥ ३७
 कदर्यस्य नृशंसस्य वैश्यायाः कितवस्य च ।
 शंणान्न भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्वजोविनः ॥ ३८
 सौनकाच्च सूतिकाच्च भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा यस्मासान् व्रतमाचरेत् ॥ ३९
 वैश्यस्य च तथा स्त्रोणा मासमेकं व्रतं चरेत् ।
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतं चरेत् ॥ ४०
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रतौ भवेत् ॥ ४१
 शूद्राच्छिष्टाशने श्लेष्मस पक्षमेकं तथा विश्वः ।
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥ ४२
 अथाश्वहाशने विद्वान् मासमेकं व्रतौ भवेत् ।
 परिवित्तिं परिवित्ता यथा च परिविद्यते ॥ ४३
 व्रतं संवत्सरं कुर्याद्दाढ्याजकपञ्चमं ।
 शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतौ भवेत् ॥ ४४
 दूषितं केशकोटैश्च सूषिकानकुलेन च ।
 मक्षिकांमशक्तेनापि त्रिरात्रन्तु व्रतौ भवेत् ॥ ४५
 दृथाक्षशरसंयावपायसापूपशष्कली ।
 भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ ४६
 नोत्था चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्यात् पञ्चलीदशनक्षतः ॥ ४७

पादप्रतापनं बङ्गी क्षिप्त्वा बङ्गी तथाप्यधः ।

कुशे, प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८

क्षत्रियस्तु रणे हत्वा घृष्ठं प्राणपरायणम् ।

संवत्सरव्रतं कुर्याच्छ्रित्वा पिप्पलपादपम् ॥ ४९

दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।

नग्ना परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतौ भवेत् ॥ ५०

क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदभ्यसि मानवः ।

मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्वभक्ष्यं तथा गुरुम् ॥ ५१

तथा विशेषजं पौत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।

त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्याद्दामहस्तेन वा पुनः ॥ ५२

एकपङ्क्त्यपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।

स च तावदसौ पक्षं प्रकुर्याद् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३

धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वनिजस्तथा ।

सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् ॥ ५४

विक्रोय पाणिना सद्यस्त्रिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५

हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा हुङ्कारञ्च गरीयसः ।

दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥ ५६

प्रेतस्य प्रेतकार्याणि कृत्वा वै धनहारकः ।

वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ५७

कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते ।

कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्यदानुमतं व्रतम् ॥ ५८

स्थित्वा च श्वापदाकौर्णे बहुव्याधभृगे वने ।

न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥ ५९

सतो हि जीवतो जीव सर्वपापमपोहति ।
 भ्रतैः क्षाप्तेस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥ ६०
 शरीरं धर्मसर्वस्व रक्षणाय प्रयत्नतः ।
 शरीराच्चरते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥ ६१
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन ॥ ६२
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

व्रह्मं त्रिषवणस्नाने प्रकर्ष्यादघमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १
 वीरासनं सदा तिष्ठेद्वाञ्छ दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वाघनाशनम् ॥ २
 व्रह्मं साय व्रह्मं प्रातस्त्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं ब्रह्म नाश्रूयात् प्राजापत्यं चरन् व्रतम् ॥ ३
 व्रह्मसुणं पिवेदापस्त्यहसुणं घृतं पिवेत् ।
 व्रह्मसुणं पयः पौत्वा वायुभक्षौ दिनत्रयम् ॥ ४
 तप्तकृच्छ्रं विजानौयादेतदुक्तं सदा व्रतम् ।
 द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकौर्त्तितः ॥ ५
 विधिनोदकसिद्धानि समश्रूयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तून् हि सोदकान् सास कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥ ६
 विष्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकृच्छ्रः काप्यते द्विजसत्तमैः ॥ ७

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासन्तु कच्छं सान्तपनं स्मृतम् ॥ ८
 व्रतैस्तु त्रहमध्यस्तैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादहयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यासात् तुलापुरुष उच्यते ॥ ९
 गोपुरौषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वार्षिकं कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥ १०
 ग्रासं चन्द्रकलावृद्ध्या प्राश्नोयाद्वर्द्धयन् सदा ।
 क्लासयन्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ११
 मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्छैव शक्तितः ।
 अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः ।
 पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
 शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ १३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १४

गौतमसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाश्च स्मृतिशीले, दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
साहसश्च महता, न तु दृष्टोऽर्थो वरदीर्घत्वात्, तुल्यबलविरोधे
विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे, पञ्चमे वा
कास्यं, गर्भादिः सङ्ख्या वर्षाणां, तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात्
स आचार्यो वेदानुवचनाच्च । एकादश द्वादशयोः क्षत्रिय-
वैश्ययोः । आपोडशाद्ब्राह्मणस्थापतिता सावित्री, द्वाविंशते
राजन्यस्य, द्वात्रिंशतिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीन्यामौर्वीसीत्रो
मेखला, क्रमेण कृष्णरुरुवस्ताजिनानि वासांसि, शाणक्षौम-
क्षोरकुतपाः, सर्व्वेषां कार्पासश्चाविकृतम् । काषायमध्येके ।
वार्चं ब्राह्मणस्य, मास्त्रिष्ठहारिद्रे इतरयोः । वैत्स्नपालशौ
ब्राह्मणस्य दण्डावस्थत्यपैलवौ शेषे, यज्ञिया वा सर्व्वेषामपीरिता
यूपचक्राः सवल्कला (सशल्कला) मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणाः ।
मुण्डजटिलशिखाजटाश्च । द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिघायाचामेद-
द्रव्यशुद्धिः, परिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिक-
दारवताम्रवानां, तैजसवदुपलमणिशंखशुक्लौनां, टारुवटस्त्रि-
भूम्योरावपनश्च, भूमेखेलवद्रज्जुविदलचर्मणामुत्सर्गो वात्यन्तो-
पहतानाम् । प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा शीचमारभेत् । शुचौ
देशे आसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्या
मणिवन्धनात् पाणौ प्रक्षाल्य वाग्यतोः हृदयस्य शक्तिश्चतुर्वाप

आचामेहिः प्रमृज्यात् पादौ, चाभ्यक्षेत् खानि, चोपसृशे-
च्छोषण्यानि मूर्धनि च दद्यात् । सुप्ता भुक्ता क्षुत्त्वा च पुनः ।
दन्तश्लिष्टेषु दन्तवदन्यात्र जिह्वाभिमर्षणात् । प्राक्क्ष्युतेरित्येके ।
क्षुतेष्वास्त्राववद्विद्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः । न सुख्या विप्रुष
उच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौच-
ममेध्यस्य । तदङ्गिः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोविम्रंसनाभ्य-
वहारसंयोगेषु च यत्र चाम्नायो विदध्यात् । पणिना सव्यमुप-
संगृह्याद्भ्रमधौहि भो इत्यामन्त्रयेत् गुरुः । तत्र चक्षुर्मनः-
प्राणोपस्पर्शनं दर्भैः ; प्राणायामास्तयः पञ्चदशमात्राः । प्राक्तने-
न्वासनञ्च ॐ पूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ता । गुरोः पादोपसंग्रहणं
प्रातर्ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोरनुज्ञात उपविशेत् । प्राङ्मुखो
दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रीक्षनुवचनमादितो ब्रह्मण
आदाने ॐ कारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने पुनरुपसदनं
श्वनकुलसर्पमण्डूकमार्ज्जाराणां व्रह्मसुपवासो विप्रवासञ्च ;
प्राणायामं घृतप्राशनञ्चेतरेषाम् । श्मशानाध्ययने चैवं चैवम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादमर्चोऽहुतोऽन्नह्यचारो यथोप-
पादमूत्रपुरीषो भवति ; नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापि ।
माज्जेनप्रधावनावोक्षणेभ्यो । न तदुपस्पर्शनाशौचं न त्वेवैनमि-
हवनवलिहरणयोर्नियुक्त्यान्न ब्रह्मभिव्याहारवेदन्यत्र स्वधर्मा-
नयनात् । उपनयनादिनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नौ त्वन-

भैक्षचरणे सत्यवचनमपासुपस्पर्शनम् । एके गोदानादि । बहिः
 सन्धार्यञ्चातिष्ठेत् पूर्वमासौतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषो
 दर्शनाद्वाग्यत । नादित्यमौक्षेत, वर्जयेन्मधुमांसगन्धमात्य-
 षट्कास्त्रप्राञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोध-लोभमोहवाद्य-
 वादनस्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगौतपरिवादभयानि गुरुदर्शने
 कर्णप्राहतावेसक्थिकायाश्चयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसि-
 तविजृम्भितास्फोटनानि स्त्रोप्रेक्षणात्मने मैथुनशङ्काया स्यूतं
 ह्योनवर्णसेवामदत्तादानं हिंसाम् आचार्य्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
 सामानि शुष्कां वाच मद्यं नित्यं ब्राह्मणः । अधःशय्याशायौ
 पूर्वोऽध्यायौ जघन्यमवेशो वाग्वाङ्मदरमयतः । नामगोत्रे गुरोः
 समानतो निर्दिशेत् । अर्द्धिते त्रेयसि चैवम् । शय्यासन-
 स्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं दचनादृष्टेनाधःस्थाना-
 सनस्तित्थिगवा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्, गच्छन्त-
 मनुव्रजेत्, कर्म विज्ञाप्याख्यायाद्द्विताध्यायो युक्तः प्रियहितयो-
 स्तद्भार्यापुत्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रसाधनपादप्रचाल-
 नोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोऽथोपसंग्रहणं गुरुभार्याणां तत्-
 पुत्रस्य च । नैके युवतौनाम् । व्यवहारप्राप्तेन सार्व्वर्णिकं
 भैक्षचरणमभिगच्छतपतितवर्जम् । आदिसध्यान्तेषु भवच्छब्दः
 प्रयोज्या वर्णानुपूर्वेण । आचार्य्यज्ञातिगुरुस्त्रेष्वाभेऽन्यत्र ।
 तेषां पूर्वं परिहरन् निवेद्य गुरुवेऽनुज्ञातो भुञ्जीत । असन्निधौ
 तद्भार्यापुत्रमब्रह्मचारिसङ्गः । वाग्यतस्तृप्यन्नलोलुप्यमानः
 सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवघेनाशक्तो रज्जुवेणुविद-
 स्नाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शस्यः । द्वादशवर्षाख्येक-
 वेदे ब्रह्मचर्य्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं वा । विद्यान्ते

गुरुरर्थे निमन्त्रा, तत कृतानुज्ञानस्य ज्ञानम् । आचार्यः
श्रेष्ठे गुरुणा मातेत्येके मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रवते ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्वै-
खानस इति तेषां गृहस्था योनिरपजनत्वादितरेषाम् । तथोक्तं
ब्रह्मचारिण आचार्याधीनत्वमात्रं गुराः कर्मशेषेण जपेत् ।
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदवृद्धे स ब्रह्मचारिण्यग्नौ वा । एवं-
वृत्तौ ब्रह्मलोकमवाप्नाति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदविरोधी ।
अनिचयो भिक्षुरुर्द्ध्वरेता ध्रुवशोला वर्षासु भिक्षार्थी ग्राम-
मियात् । जघन्यमनिवृत्तं चरेत् । निवृत्ताशोर्वाक्षक्षुःकर्म-
संघतः । कौपीनाच्छादनार्थं वासो विभृयात् । ग्रहीणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तम् । ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत । न
द्वितीयामुपहर्त्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । सुण्डः शिखी वा वर्ज्ये-
ज्जावबधम् । समा मूतेषु हिसानुग्रहयोरनारम्भो । वैखानसो
वने मूतफलाशो तपशीलः श्रावणकेनाग्निमाधायाग्रास्यभोजो
देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजक सर्वातिथिः प्रतिसिद्धवर्जं भैक्षम-
प्यपयुञ्जीत, न फालकृष्टमधितिष्ठेद्, ग्रामञ्च न प्रविशेज्जटिल-
सौराजिनवासा नातिशयं भुञ्जीत । एकाश्रमं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य गार्हस्थ्यस्य ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सदृशीं भार्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवोयसौम ।
 असमानप्रवरैर्विवाह ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवन्मुभ्य वीजिनश्च
 मातृवन्मुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मो विद्याचारित्रवन् शूलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कृताम् [१] । संयोगमन्त्रः प्रजापत्ये सहधर्मो
 धरतामिति [२] । आर्षे गोमिथुनं कन्यावते दद्यात् [३] ।
 अन्तर्वैद्यत्विजे दानं देवः [४] । अलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो
 गान्धर्वः [५] । वित्तनानतिस्त्रोमतामासुरः [६] । ग्रहद्यादाना-
 द्राक्षसः [७] । असंविज्ञानीपसङ्गमना पैशाचः [८] । चत्वारो
 धर्म्याः प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैकान्तरह्यन्तरासु
 जाताः सवर्णास्त्वष्टाग्रनिषाददौमन्तपारशवाः । प्रतिलोमासु
 सुतभागधायोगकक्षत्तृवैदेहकचाण्डालाः । ब्राह्मणसुतभागधचण्डालान् तेभ्य एव
 पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपुर्याद् ब्राह्मणसुतभागधचण्डालान् तेभ्य एव
 क्षत्रिया मूढोवसिक्ताक्षत्रियधौवरपुत्राशान्, तेभ्य एव पारशवयवनकरण-
 शूद्रान् शूद्रत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षाभ्या सप्तमेन पञ्चमेन
 चाचार्याः । स्तृष्टान्तरजातानाञ्च प्रतिलोमस्तु धर्महीनाः
 शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् प्रतितर्ह्यन्तरन्त्यः पापिष्ठः ।
 पुनरन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानाषाद्दश, दैवाद्दशैव, प्राजा-
 पत्याद्दश, पूर्वमि दश वरानान्नानञ्च ब्राह्मोपुत्राः बाह्योपुत्राः ।
 इति गौतमोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्य-
भूतर्षिपूजका नित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चादकदानं यद्योत्साह-
मन्यदुकार्यदिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्यानि देवपितृ-
मनुष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्दिश्वेदेवाः
प्रजापतिः सृष्टिर्जदितिहोमः । दिग्देवताभ्यश्च यथास्वं द्वारेषु
मरूदुभ्यो गृहर्तवतास्थो प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अङ्ग उदकूष्मे
आकाशायेत्यन्तरिक्षे नक्तचरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य भिक्षा-
दानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैव धर्मेषु समद्विगुणसाहस्रानन्त्यानि
फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्चात्रियवेदपारमेभ्यः । गुर्वर्थानिवेशोषधार्थ-
वृत्रिचौण्यक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसविभागो
वह्निर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु । प्रातश्चुत्याप्यधर्म-
संयुक्ताय न दद्यात् । क्रुद्धहृष्टभौतार्तलुब्धबालस्थविरमूढ-
मत्तोत्सक्तवाक्यान्यन्तान्यपातकानि । भोजयेत् पूर्वमातिथि-
कुमारव्याधितगर्भिणौसुवासिनौस्थविरान् जघन्याश्च । आचार्य-
पितृसखोनान्तु निवेद्य वचनक्रिया ऋत्विगाचार्यश्चशुरपितृव्य-
मातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः संवत्सरे पुनः पूजिता यज्ञ-
विवाह्यारवाक् राज्ञश्च त्रित्रियस्य । अत्रित्रियस्यासनोटके
त्रित्रियस्य तु पाद्यसार्ध्यमन्त्रविशेषाश्च प्रकारयेन्नित्यं वा रुस्कार-
विशिष्ट मध्यताऽन्नदानमवेद्यसाधुवृत्त विपरौते तु तृणोदक-
भूमिः स्वागतमन्तत पूज्यानत्याशश्च ग्रव्यासनावसथानुब्रज्या-
पासनानि सदृक्त्रेयसोः समान्यत्पयोऽपि ह्रीने असमानग्रासी-
ऽतिथिरेकरात्रिकाऽधिष्ठेच्चसूर्यापिस्थायो कुशलानामयारोग्या-

नामनुप्रदीत्यं शूद्रव्यावाज्ञानव्यानतिविद्वज्ज्ञाणी यज्ञे मंहत-
तान्माननन् चतियस्यान् प्राज्ञाण्योऽन्यान् श्रुत्यै सप्तानृग-
साधनानृगमार्गम् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पाटोपसंग्रहणं गुरुसमयायेऽन्वहम् । अभिगम्य तु विप्रोऽप्य
मातृपितृदम्पुना पूयजानां विद्यागुरुणा तत्तद्गुरुणाञ्च
नक्षिपार्तं परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवाटोऽज्ञसमवाये
स्ताप्योगोऽभिवाटतोऽनियमेकै नापिप्रोथ स्त्रीणाममातृपितृव्य-
भार्याभगिनौना नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्याणां श्वश्रूश्च ।
ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसा प्रत्युत्तानसनभि-
वाद्यान्तथान्य पृर्वैः पौरोऽगौतिकारयः शूद्रोऽप्यपत्यमसेना-
वराऽपार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्ज्येद्राजश्चाजपः प्रेष्ठी भो
भवात्रिति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवषेहृहः पौरः पञ्चभिः
कलाभरः त्रितयधारणस्त्रिभिः राजन्धो वैश्वकर्मविद्याहीनो
टीक्षितस्य प्राक् क्रयात् । वित्तवन्धु कर्मजभूतिविद्यावयासि
मान्यानि परवलीयासि श्रुतस्तु सर्वेभ्यो गरौयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
श्रुतेष । चक्रिदशमौष्ठानुग्राह्यवधृस्नातकाराजभ्यः पथो दानं
राज्ञो तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्यो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा-
समासेर्ब्राह्मणा गुरुर्यजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वे
गुरुस्तदलाभे चतुर्हविस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापण्यं गन्ध-
रसकृतान्नतिलशाणजीमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससौ चौरश्च
सविकारं मूलफलपुष्पौषधमधुमासटणोदकापथ्यानि पशवश्च
हिंसासंयोगे पुरुषवसाकुमारौहेतवश्च नित्य भूमित्रोहियवा-
जाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहस्येके । विनिमयस्तु रसाना रसेः
पशूनाश्च न लवणाकृतान्नयास्तिलानाश्च समेनामेन तुपक्कस्य
सम्प्रत्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्येके प्राणसंशये तदर्थ-
सङ्करोऽभक्ष्यनोयमस्तु । प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददौत
राजन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयो । शतवर्षस्य
मनुष्यजातस्यान्तं संज्ञाना चलनतपनसर्पणानामायत्तं जीवनं
प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्मः । स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेद-
वेदाङ्गविद्वाकावाक्येतिहास पुराण-कुशलस्तदपेक्षस्तर्कतत्त्वत्वा-
रिंशता सस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु जर्माश्वभिरतः षट्सु वासामय-
चारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्यो राज्ञा बध्यश्चाबध्यश्चा-
दण्डश्चाबहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्यश्चेति । गर्भाधान-

ये, सवनसोमन्तोन्नयनजातकर्मानामकरणाद्वाप्राशनचौडोपनयनं
 ऋत्वारि वेदव्रतानि स्नानं महधर्मीचारिणोमयागः पञ्चाना
 यजानामानुष्ठानं देव-पितृ मनुष्य भूत ब्रह्मणामितेषाञ्चाष्टका-
 पावेणश्चाद्वश्चावण्णाग्रहायणोचैत्राश्वयुजोति सप्त पाकयज्ञसंस्था
 अग्न्यध्वेयमग्निहावदर्शयौगंमामावग्रहणं चातुर्मास्यनिरुद्धपशु-
 अन्धगौत्रामणोति सप्त दुर्विर्घ्नसंस्था आग्नष्टोमोऽत्यग्नियोम
 उक्थः षोडशि बाजपेयाऽतिरात्रोऽप्तार्य्याम इति सप्त साम-
 संस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्सगुणाः दया
 सर्वभूतेषु क्षातिरनसूया । शौचमनायासो मङ्गलमकार्पण्यम-
 स्पृहेति यस्येते न चत्वारिंशत् संस्कारा न वाष्टावात्सगुणा न
 न ब्राह्मणः सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति । यस्य तु खलु
 संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टावात्सगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं
 सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

स विधिपूर्वं ज्ञात्वा भार्य्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ
 धर्मीन् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् । स्नातका नित्यं शुचिः
 सुगन्धः स्नानशौकः सति विभवे न जोर्यमलवद्वासाः स्यान्
 रक्तमलवदन्यधृत वा वासो विभ्रयात् सगुमानहौ निर्णिहाम-
 शक्तौ न रुद्धमश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्वारयेन्नाज्जलिना
 पिवेन्न तिष्ठन्नदतोदकीनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्यावार्ज्जतेन न
 सायुग्नविपादित्यापो देवता गाश्च प्राप्तपशान् वा नूतपुरीषा-

मेध्यान्यःस्येनैव देयताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न पर्णलोद्ग्रस्मभि-
 र्मूत्रपुरोषापाकर्षणं कुर्यान्न भस्मकेशतृषकपालान्याधातयेन्न
 न्नेच्छाशुच्यधार्यिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य, पुण्यकृतो मनसा
 ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सह 'सम्भाषेत' । अधेनुं धेनुभव्योत
 ब्रूयादभद्रं भद्रमिति 'कपालं, भगालमिति मणिधनुस्त्रितौन्द्र-
 धनुः । सा धयन्ती परस्मै नाचक्षीत न चैना वारयेन्न मिथुनौ-
 भूत्वा शौवं प्रति विलम्बेत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायम-
 धीयोत नचापररात्रमधोत्य पुनः प्रतिमविशेन्नाकल्पा नारौ-
 मभिरमयेन्न रजस्वलां न चैना श्लिष्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमन-
 विष्टह्य गद-वहिर्गन्धमाल्य-धारण पापीयसावलेखनभार्यासह-
 भाजनाञ्जन्यवेक्षणकुद्वारप्रवेशनपादधावनामन्दग्धस्थभाजन-न-
 दौबाहुतरण वृक्षविषमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च
 वर्ज्येन्न सन्दिग्धा नावमधिरोहेत् । सर्वत एवात्माना गोपायेन्न
 प्रावृत्य शिराऽहनि पर्यटेत् प्रावृत्य तु रात्रौ । मूत्रोच्चारे च न
 भूमावनन्तर्द्धाय नाराञ्चावसथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापथि-
 कास्येषु उभे मूत्रपुरोषे दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च रात्रौ
 तु दाक्षणामुख पालाशवासन पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ।
 सापानत्कक्षाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न
 पूर्वाह्नमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्यार्थदयथाशक्ति धर्मार्थं
 कामेभ्यस्तु च धर्मात्तरः स्यान्न नग्ना परयाषितमोक्षेत न पदा-
 सनमाकर्षेन्न शिश्नादरपानिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कुर्याच्छेदक
 भेदनबिलिखनविमर्दनावस्फोटनानि नाकस्मात् कुर्यान्नापरि-
 वत्पतन्त्रीं गच्छेन्न कुलस्त्रालः स्यान्न यज्ञमवृतो गच्छेद्दर्शनाय
 तु कामं न भक्ष्यनुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्याहृतमुद्धृतस्नेह-

द्विलपनपिण्याकमथितप्रभृतौनि चातुर्वीर्याणि नाश्रियात् ।
 शाय प्रातस्त्वन्नमभिपूर्जितमनिन्दन् भुञ्जात न कदाचिद्रात्रा नग्नः
 स्वपेत् स्नायाद्वा । यच्चात्स्वन्ता'ब्रह्माः सम्यग्विनौता दम्भनाभ-
 मोहवियुक्ता वेदाविद आचक्षते तत् समाचरेदुद्योगक्षेमार्थमौ-
 श्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभूतैषादकयव-
 सकुण्माल्यापनिष्क्रमणमार्य्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिका-
 र्थविष्ठितं निकेतनमावसितं यतेत । प्रशस्वामङ्गल्यदेवतायतनचतु-
 प्यथादीन् प्रदर्शयन्मावर्त्तेत । मनसा वा तत्समग्रमाचारमनु-
 पालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा आर्य्यवृत्तः शिष्टाध्यापकशौच-
 शिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंस्रो मृदुः दृढकारो दमदान-
 शील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो
 मोक्षयिष्यन् स्नातक शश्वद्व्रह्मलोकान् चयते न चयते ।

इति गौतमोवे धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

द्विजातौनामध्ययनमिज्या दान बाह्यणस्याधिकाः प्रवचन-
 याजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्य्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्या-
 धिनमयेषु ब्रह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथाज्ञात् कृषिवाणिज्ये
 चास्वयकृते कुसीदश्च । राज्ञोऽधिक रचणं सवभूताना न्याय्य-
 दण्डत्वं विभ्रयाद् ब्राह्मणान् श्रान्तियान् निरुत्माह्वानाह्वाना-
 नकरांचापकुर्वाणश्च यागच विजयं भवे विशेषेण चर्या च
 रथधनुर्भ्यां संग्रामे नंस्यानमनिवृत्तिश्च न दोषो हिंसायामाहवे-
 ऽन्यत्र व्यग्रसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकारैर्कर्म-परस्परं खोपाविष्ट-

गौतममहिला ।

स्थलं वा वाटं दूतगोब्राह्मण-वादिभ्यः क्षत्रियश्च दन्धस्तमुपजीवेत्
तद्वृत्तिः स्यात् जीता लभेत साग्रामिकं वित्तं वाहनन्तु राज्ञा
उद्धारश्चाष्टयग्नयेऽन्यत् तु यथाहं भाजयेद्राजा राज्ञे बलिदानं
कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरस्थयोरप्येके पञ्चाशद्भागात्
विंशतिभागः शुल्कः पण्ये मूत्रफलपुष्पौषधमधुमासहणेष्वनाना
षष्ठं तद्रक्षणधर्मात्वात् तेषु तु नित्ययुक्तं स्यादधिकेन वृत्तिः
शिष्यता मामि मास्येकैकं कर्म कुर्युरेतेनात्मापजीविनो
व्याख्याता नौचक्रौवन्तश्च भक्त तैभ्यो दद्यात् पण्यं वर्षिग्भिर-
घापचये न देयं प्रनष्टमस्वामिकमधिगम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य
सवत्सरं राज्ञो रक्ष्यसूक्ष्ममधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामो
ऋक्षकयसविभागपरिग्रहाधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं
क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोर्निध्याधिगमो राजधनं न
ब्राह्मणस्याभिरूपस्याब्राह्मणा व्याख्यातः षष्ठं लभेतैत्येके चौरह-
तमुपजित्य यथास्थानं गमयेत् काश्याहा दद्याद्रक्ष्यं दालधनमा-
व्यवहारप्रापणात् समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृषिर्वाणिक्यपाशु-
पात्यकुमीदम् । शूद्रश्चतुर्थी वर्षं एकजातिस्तस्यापि सत्यम-
क्राधं शौचमाचमणार्थं पाणिपदप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म
भृत्यभरणं स्वदारवृत्तिः परिचर्या चात्तरेषा तैभ्यो वृत्तिः लिप्से ता-
जार्णान्यपानच्छत्रवासं कूर्चान्युच्छिष्टाशनं शिष्यवृत्तिश्च यज्ञाया-
श्रितो भर्तव्यस्तन चौणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
स्यादनुज्ञाताऽस्य नमस्तारो मन्त्रः पाक्यज्ञैः स्वयं यजेतैत्येके ।
सर्वे चात्तरोत्तरं परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्मणः साम्यं
साम्यम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशीऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं, साधुकारी स्यात् साधुवादी
 ध्यायमानौचित्यव्याघ्राभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्-
 सहायोऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितृष्णासां कुर्वीत । तसु-
 पर्यासीनमधस्ता उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तोऽप्येनं मन्येरन् ।
 वर्णानाम्रमांश्च न्यायतोऽभिरचेच्चलतस्त्रैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्द-
 र्मस्यो ह्यंशभागभवतीति विज्ञायते । ब्राह्मणञ्च पुरो दधीत
 विद्याभिजन-वाग्रूपवयःशूलसम्पन्नं न्यायव्रतं तपस्त्रिंशं, तत्-
 प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत । ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्यते न व्यथत इति
 च विज्ञायते । यानि च देवोत्पातचिन्तकाः प्रव्रूयस्तान्याश्रयेत्,
 तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते । शान्तिपुण्याहस्वस्त्यय-
 नायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्देविणां सम्बलनमभिचा-
 रहिपद्मग्राधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्यादुद्यथोक्तमृत्विजोऽन्या-
 नितस्य व्यवहारो वेदो धर्माशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देश-
 जातिकुलधर्माश्चाज्जायैरविरुद्धाः प्रमाण । कृषिवणिक्पाशुपाल्य-
 कुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे । तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य
 धर्मव्यवस्थान्यायाविगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्युह्य यथास्थानं
 गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयीदिद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठा गमये-
 दद्याद्वाप्य निःश्रेयसं भवति । ब्रह्मक्षत्रेण सन्नवृत्तं देवपितृ-
 मनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते । दण्डो दमनादित्याहुस्तेना-
 दान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय
 ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो

जन्म प्रतिपद्यन्ते विद्याञ्च । विपरीता नश्यन्ति । तानाचार्य्यैः प्र-
देशोदण्डस्य पालयते तस्माद्राजाचार्य्यावनिन्द्यावनिन्द्यौ ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः । ११

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रो द्विजातीनभिसन्ध्यायाभिः इत्य च वाग्दण्डपाठ्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहत्यादार्य्यस्त्रभिगमने लिङ्गोद्धारः ।
स्वहरणञ्च गोप्ता चेद्वधोऽधिकोऽयाहास्य । वेदमुपनृण्डतस्त्र-
पुजनुभ्यां त्रोटप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
भेद आसनशयनदाक्षयिषु समप्रेषुर्दण्ड्यः घतन् । क्षत्रियो
ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपाठ्ये द्विगुणमध्यर्हं, वैश्यो ब्राह्मणस्तु
क्षत्रिये पञ्चाशत्तद्वर्हं, वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत्
क्षत्रियवैश्यावष्टापाद्यं । स्तेयक्रित्विषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणौ-
तरेषां प्रतिवर्णं विदुषोऽतिजने दण्डभूयस्त्र । फलहरितधान्य-
शाकादाने पञ्चजलमलम्बे । पशुपौडिते स्वामिदोष, पालसं-
युक्ते तु तस्मिन् । पयि जेनेऽनाहते पालक्षेत्रिकयो । पञ्च माषा
गवि षड्द्वे खरेऽस्त्रमहिष्योर्दद्यात्ताविषु द्वौ द्वौ सर्व्वविनाशे शतं,
शिष्टाकरणे प्रतिपिदसेवायाञ्च, नित्य चेत्तापिण्डादूर्द्ध्वं स्वहरणञ्च ।
गोऽन्यर्धे छण्णेवान् वौरुदनस्तौनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददौत
फलानि चापरिहृतानाम् । कुक्षौद्वर्द्धिर्वर्न्मगा विंशतिः, पञ्च-
मापको मास नातिसांवत्सरोमेके, चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य ।
मुक्ताधिर्न वर्द्धते दित्मतोऽवरुदस्य च । चक्रकालद्विः कारिता-
कायिकाभिष्टाभिभागाच्च कुक्षौदं । पशूपजलोमक्षेत्रमतवाष्टौडु

आतिपञ्चगुणम् । जडापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तु-
रभ्यात्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मापुरुषैः । पशुभूमिस्त्रीणासनतिभोग
ऋक्यभाजि ऋण प्रतिक्षुष्युः, प्रातिभाव्यवणिक्शुल्कमद्यद्युत-
दण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्यन्नादियाचितावक्रोताधेया नष्टाः
सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन । स्तेनः प्रकीर्णकेशो मुषली
राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतो वधमोक्षाभ्यामघ्नन्नेनस्त्री
राजा । न शारौरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्यापनयिवा-
सनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सचिवो मति-
पूर्वे प्रतिग्रहीताप्यधर्मासयुक्ते । पुरुषशक्त्यपराधानुबन्धविज्ञा-
नाद्वण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित् समवायवचनाद् वेदवित्-
समवायवचनात् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-
निन्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनमिता-
पाश्चान्यतरस्त्रिन्नपि शूद्रा । ब्राह्मणस्त्वब्राह्मणवचनादनुरोधो-
ऽनिबन्धाश्चेन्नासमवेताः पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः
सत्यवचने विपर्यये नरकः । अनिवन्धैरपि वक्तव्यं पौडाकृते
निबन्धः प्रसक्तोक्ते च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु दोषो धर्मतन्त्र-
पौड़ाया । शपथैर्नैके सत्यकर्मणा तद्देवराजब्राह्मणसंसदि स्याद-
ब्राह्मणानां । क्षुद्रपखनृते साक्षौ दश हन्ति, गोऽश्वपुरुषभूमिषु
दशगुणोत्तरान्, सर्वे वा भूमौ हरणे नरको, भूमिवदप्सु, मैथुन-

सयोगे च पशुवन्मधुसर्पिषो, गीवद्वस्त्रहिरण्यधान्यव्रह्मसु, याने-
ष्वश्ववन्मिथ्यावचने । याप्यो दण्डश्च साक्षी, नानृतवचने दोषो
जीवनञ्चेत्तदधोनं, न तु पापीयसो जीवनं । राजा प्राङ् विवाको
ब्राह्मणो वा शास्त्रवित्, प्राङ् विवाको मध्यो भवेत् । सयत्सरं
प्रतीक्षेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु । शीघ्रमात्ययिके
च । सर्वधर्मोभ्यो गरीयः प्राङ् विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावमाशौचं दशरात्रमृत्विग्दीक्षितव्रह्मचारिणां सपिण्डा-
नामेकादशरात्र । क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं, वैश्यस्यार्द्धमासमेकं
मास शूद्रस्य । तच्चेदन्तःपुनरापतेत् तच्छेषेण शुध्येरन्, रात्रिशेषे
द्वाभ्या, प्रभाते तिसृभिर्गोत्राङ्घ्रणहतानामन्वत्तं राजक्रोधाच्च
युद्धे प्रायोनाशकशस्त्रान्निषिद्धोदकोदबन्धनप्रपतनैश्चेच्छतां ।
पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं । मातापित्रोस्त्वन्मा-
तुर्वागर्भमाससप्ता रात्रिः संसने गर्भस्य । तत्रैवा शुक्ला चोर्द्धं
दशस्याः पञ्चिण्यसपिण्डयोनिस्त्वन्वै सहाध्यायिनि च सव्रह्म-
चारिण्येकाद्वं त्रोट्रिये चोपसम्पन्नं प्रेतोपसर्शने । दशरात्रमा-
शौचसहितस्याय चेटुल्लं वैश्यशूद्रयोरात्तवौर्वापूर्वयोश्च । तत्रहं
वाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुप-
सृशेत् पूर्वो वावरं तत्र शावोक्तमाशौचं । पतितचण्डालसूतको-
दकाशवस्त्रपृष्ठितत्सृष्ट्युपसर्शने सचेलोदकोपसर्शनाच्छुध्येच्छ-
वानुगमे च । शुनश्च यदुपहन्त्यादित्येके उदकादानं सपिण्डैः

क्षतचूडस्य तत्स्त्रोणाञ्चानतिभोग एकोऽप्रदत्तानामधःशय्या-
सनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मासं भक्षयेयुरा-
प्रदानात् । प्रथमतःतीयपञ्चमसप्तमनवमेप्रदकक्रिया वाससाञ्च
त्यागः अन्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता
बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशोचं । राजाञ्च
कार्यविरोधादुवाङ्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्याया-
निवृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहममावस्थायां पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चमीप्रभृति
वापरपक्षस्य यथाआहं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशत्राह्मणसन्निधाने
वा कालनियमः ; शक्तिः प्रकर्षेदुगुणसंस्कारविधिरन्नस्य ।
नवावरान् भोजयेदरूजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् ओत्रियान्
वागुरुष वयःशीलसम्पन्नान् । युवेभ्यो दानं प्रथममेके पितृवन्न च
तेन मित्रकर्मा कुर्यात् । पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः
शिष्याश्च दद्यात् स्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ । तिलमाषत्रौहियवोद-
कदानैर्मासं पितरः प्रीणन्ति, मत्स्यहरिणरूक्षशकूर्मवराहमेव-
मासैः संवत्सराणि, गव्यपयःपायसैर्द्वादशवर्षाणि, बाह्वीणसेन
मासेन कालशाकच्छागलौहखड्गमासैर्मधुमिश्रैश्चानन्यम् ।
न भोजयेत् स्तेनलौवपतितनास्तिकतद्वृत्तिवीरहाग्रेदिधि-
षुपतिषुपतिस्त्री-ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यप कुचरकूट-
साक्षिप्रतिहारिकानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय-

गारदाहौ गरदावकीर्णिंगणप्रेष्यागम्यागामिर्हंसुपरिवित्तिपरि-
 वित्तपथ्याद्धतपथ्याधातव्यक्तात्मदुर्वलाः कुनस्त्रिष्ट्यावदन्तः श्रित्ति-
 पौनर्भक्तितवाजप्रेष्यप्रातिरूपकशूद्रापतिनिराज्ञातिक्विलासी कु-
 सीदी यणिक्शिल्योपजीविज्यादादिततालनृत्यगीतशीलान्,
 पित्रा चाकानेन विभक्तान्, शिष्याश्चैके सगोत्राश्च । भोजयेदूर्ध्वं
 त्रिभ्यो गुणवन्तम् । सद्यःश्राद्धो शूद्रातल्यगस्तत्पुरीषे मासं
 नयति पितृंस्तस्मात् तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् । श्रपचचारुडाल-
 पतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात् तिलैर्वा क्रिरेत्,
 पङ्क्तिपावनो वा शमयेत् । पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्जेष्टसामि-
 कस्त्रिणाधिकेत्स्त्रिसधुस्त्रिसुपणः पञ्चाग्निः स्नानको मन्त्र-
 ब्राह्मणविद्वन्मूर्ध्नो ब्रह्मदेयानुसन्दान् इति हविःषु चैवं दुर्वला-
 दीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दांस्यर्ध-
 पञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा । न मासं
 भुञ्जीत द्वैमास्यो वा नियमी नाधीयीत वायौ दिवा पांशुहरे
 कर्णश्राविणि नक्तां वाणभेरौ नृदङ्गगर्जात्तंशब्देषु च श्वशृगाल-
 गर्दभसंज्ञादे लाहितेन्द्रधनुनीहारेष्वभ्रदर्शने चापशौ सूत्रित
 उच्चरिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीकसन्तानमाचार्य-
 परिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्थः शयानः प्रोढ़पादः
 श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तः शवदिवाकीर्त्ति-

शुद्धसन्निधाने सूतके चोद्वारे ऋग्यजुषश्च सामशब्दे यावदा-
 कालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदर्शनोल्कास्तनयित्नुवर्षविद्युतः
 प्रादुष्कृताग्निष्वनृतौ विद्युति नक्तञ्चापररात्रात् त्रिभागादि-
 प्रवृत्तौ सर्वम् । उल्का विद्युत्समेत्येकेषा । स्तनयित्नूरपरा-
 ज्ञेऽपि प्रदोषे सर्वे नक्तमर्धरात्रादहश्चेत् सज्जोतिर्विषयस्थे च
 रात्रि प्रेते विप्रोष्य चान्तोऽन्येन सह सङ्गुलोपाहितवेदसमाप्ति-
 ष्छर्द्दिश्चाद्यमनुष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाश्च द्वाहं वा
 कार्त्तिकौ फाल्गुन्याषाढौ पौर्णमासी तिस्रोऽष्टकास्त्रिरात्र-
 मन्यामेके अभितो वार्षिकं सर्वे वर्षविद्युत्स्तनयित्नुसन्निपाते
 प्रस्यन्दिन्यूहं भोजनाद्युत्सवे प्राधीतस्य च निशाया चतुर्मुहूर्तं
 नित्यमेके नगरे मानसमप्यशुचि आदिनामाकालिकमकृताक्ष-
 आदिकसंयोगे च प्रतिविद्यश्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यश्च
 यावत् स्मरन्ति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

पशूस्तानां स्वकर्मासु द्विजातीनां द्वाह्यणो भुञ्जीत प्रति-
 गृह्योयाञ्चैधोदकयवसमूल-फलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयान-
 पथोदधिधानाशफरि प्रियङ्गुसृङ्गार्गशाकान्यप्रनोद्यानि । सर्वेषां
 पितृदेवगुरुमृत्युभरणे चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशुपाल-
 क्षेत्रकर्षककुलसङ्घतकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना वणिक्
 षाशिल्पो नित्यमभोज्यं केशकोटावपन्नं रजस्वलावापशकुनि-
 पदोपहतं शूणमप्रेक्षितं गवोपप्रातं भावदुष्टं शुक्लं केषलमदधि

पुनःसिद्धं पर्युषितमशाकभक्ष्येहमांस-मधुन्युत्सृष्ट पञ्चस्यभि-
 शप्तानपदेश्यदन्तिकतक्षकदर्थ्यबन्धनिकचिकित्सक भृगयु-कास्-
 च्छिष्टभोजिगण-विद्विषाणामपाङ्गत्तनानां । प्राग्दुर्वृतादृष्ट्या-
 न्नाचमनोत्यानव्यपेतानि । समासमाभ्यां विषमसमे पूजान्त-
 रानर्ष्टितच्च । गोश्च क्षौरमनिर्द्देश्याः सूतके चाजामहिष्योश्च
 नित्यमाविक्रमपेयमौष्ट्रमैकशफुच्च । स्यन्दिनौयमसूसन्धिनी
 नाश्च याश्च व्यपेतवत्साः । पञ्चनखाश्चाशत्यकशशखाविट्ट-
 गोधाखड्गकच्छपा । उभयतोदत्केशलोमैकशफुकलविङ्गल्य-
 लवचक्रवाकहंसाः काककङ्कटभ्रश्येना जलजा रक्तपादतुण्डा
 ग्राम्यकुक्कुटशूकरौ धेन्वनडुहौ, चापन्नदावसन्नवृथामांसानि
 किसलयक्याकुलशूननिर्ध्यासलोहित—व्रश्चनाश्चनिचिदारुवक-
 लाक टिट्ठिभ साग्धातनक्तच्चरा अभक्ष्याः । भक्ष्याः प्रतुदां
 विष्किरा जालपादा मत्स्याश्चाविक्रता वध्याश्च धर्मार्थे व्याल-
 हता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभुज्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टोदशोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं । वाक्चक्षुःकर्म्म-
 संयता पतिरपत्यलिप्सुर्देवराद् गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्ड-
 गोचरः ऋषिसस्वन्धिभ्यो योनिमात्राद्वा । नादेवरादित्येके ।
 नातिद्वितीयं जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे
 परस्मात् तस्य द्वयोर्वा रक्षणाद्भर्तुरेव नष्टे भर्तारि षाड्वार्षिकं
 क्षपणं श्रूयमाणेऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात् तस्य

द्वादशवर्षाणि ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि
यवोयान् कन्यागुरुपपसेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्युत्तनतीत्य स्वयं
शुज्येतानिन्दितेनोत्सृज्य पितृगानलङ्कारान् प्रदानं प्राण्दतोर-
प्रयच्छन् दोषो प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येका द्रव्यादानं
विवाहसिद्धयर्थं धर्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यतापि शूद्रादह-
पशोर्हीनकर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात्
सप्तमौष्ठासुक्ता निचयायाप्यहीनकर्मभ्य आचक्षीत राज्ञा
षष्ठस्तेन हि भर्त्तव्यः श्रुतशौलसम्पन्नश्चेधर्मतन्त्रपीडाया तस्या-
करणे दोषो दोषः ।
इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽथैतदयान्ययाजनमभ्यस्य भक्षणमवयवदनं शिष्टस्याक्रिया
प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति
मौमासन्ते न कुर्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत इति कुर्यादित्य-
परे पुनः स्तोमेनेष्टा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते ब्राह्म-
स्तोमेनेष्टा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन
यजतेऽग्निष्टताभिश्च्यमानं याजयेदिति च । तस्य निष्क्रय-
णानि जपस्तपो होम उपवासो दानसुपनिषदो वेदान्ताः
सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमप्रणमथर्वशिरोरुद्राः पुरुष-
सूक्तं राजनरीहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानान्तरो
महावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसास्त्रामन्यतमद्वहिष्ववमानं

कुष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि । पयोव्रततो
 शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं दृतप्राशनं
 सोमपानमिति च मेध्यानि । सर्व्वे शिलोज्वयाः सर्वाः सवन्द्यः
 पुण्या ऋदाक्षीर्णानि ऋषिनिवासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः ।
 ब्रह्मचर्य्यं सत्यवचनं सवनेषूदनोपसर्जनमार्द्रवस्वतापःशायित-
 नाशक इति तपासि । हिरण्यं गौर्जासोऽश्वो भूमिश्चिला
 दृतसन्नमिति दैवानि । संवत्सरः पर्य्यासाश्चत्वारस्तयो दावे-
 कश्चतुर्विंशत्यष्टौ दादशाहः षड्दशहोऽहोरात्र इति कालाः ।
 एतान्येवानाटेष्टे विकल्पेन क्रियेरन् एनःसु गुरुषु गुरुणि
 लघुषु लघुनि ह्यष्टातिष्ठच्छ चान्द्रायणमिति सर्व्वप्रायश्चित्तं
 सर्व्वप्रायश्चित्तम् ।

इति गौतमसूत्रे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेभानि
 लक्षणानि भवन्ति । ब्रह्महार्द्रकुष्ठी, सुराप श्यावदन्तो, गुरु-
 तल्पगः पङ्गन्धः, स्वर्य्यहारौ कुनखौ, श्वित्रौ वस्त्रापहारी
 हिरण्यहारौ दर्दरी, तेजोऽपहारी मण्डली, स्नेहापहारी क्षयी,
 तथाजोर्णवानन्नापहारी, ज्ञानापहारी म्लूकः, प्रातिहन्ता गुरोर-
 पक्ष्मारी, गोघ्नो जात्यन्धः, पिशुनः पूतिनासः, पूतिवद्वास्तु
 सूचकः, शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्तपुसौचचामरविक्रयी मद्यप,
 एकशफविक्रयी मृगव्याधः, कुण्डाशी भृतकश्चेलिको वा नक्षत्रो
 चार्बुदो, नास्तिको रङ्गोपजीव्यभक्ष्यभक्षो गण्डरी, ब्रह्मपुरुष-

तस्काणां देगिकः पिण्डितः पण्डो महापथिक गण्डिक-
चण्डानो पुक्तसो गोश्ववकीर्णी मध्वामेही, धर्मापत्नीषु स्यान्मै-
द्युनप्रवर्त्तकः खल्वाटजगोत्रसमयस्यभिगामी पितृमातृभगिनौ-
स्यभिगाभ्यावोजितस्तेषां कुञ्जकुण्डमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्रात्वा-
युषोऽल्लबुजयश्चण्ड पण्डशैलूप-तस्कार परपुरुष-प्रेष्यपरकलीकराः,
खल्वाटचक्राङ्गसङ्क्षोर्णाः क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्याथोपपद्यन्ते
तस्मात् कर्त्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्मस्य
धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ।

इति गीतसोपे धर्माशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

त्यज्येत् पितरं राजघातकं शूद्रायाजकं वेदविप्लावकं
भ्रूणहृन् यश्चान्यावमायिभिः सह सवसेदन्त्यावसायिन्या वा
तस्य विद्यागुरुन् योनिस्सम्बन्धाश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदका-
दीनि प्रेतकर्मणि कुर्युः पात्रञ्चास्य विपर्यस्येत् । दासः
कर्मकरो वावकरादमेध्यपात्रमानोय दासो घटान् पूरयित्वा
दक्षिणामुखः पदा विपर्यस्येदमनुदक करोमिति नामग्राहस्तं
सर्वेऽन्वालमेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्ताशिखा विद्यागुरवो
योनिस्सम्बन्धाश्च बीजेरन्नप उपसृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अत
ऊर्ध्वं तेन सन्नाप्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमञ्जानपूर्वं
ज्ञानपूर्वञ्चेत् त्रिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत् तस्मिन्
शुद्धे शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाद्द्रुदात् पूरयित्वा क्षवन्नीभ्यो
वा त इनमप उपसृश्येत् । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्

सम्प्रतिगृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिव-
मन्तरोक्षं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुभिः पावमानीभि-
स्तरत्समन्दीभिः कुष्माण्डैश्चाज्यं जुहुयाद्विरण्यं ब्राह्मणाय वा
दद्याद्ब्रह्माचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रार्थयित्तं स मृतः
शुध्येत् । तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणिकुर्युरेतदेक-
शान्तुदकं सर्वेषूपपातकेषूपपातकेषु ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महःसुराप-गुरुतल्पग-माटपिटयोनिसम्बन्धशस्तेनना-
स्तिक निन्दितकर्माभ्यासि-पतितात्याग्यपतितत्यागिनः पातक-
संयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्माभ्यो हानिः
पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं । त्रीणि प्रथमान्यनिर्देश्यानि
मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततौत्येके भ्रूणहनि हीनवर्णसेवायाञ्च
स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामिपैशुनं गुरोरनृताभिशंसनं
महापातकसमानि । अपाङ्क्त्याना प्राग्दुर्व्वलाज्ञोहन्तब्रह्मो-
ज्भ्यतन्मन्त्रकदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं, याजनाध्य-
पनाट्विगाचार्यौ पतनीयसेवाया च्छहयावन्यत्र हानात् पतति ।
तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके । न कर्हिचिन्मातापित्रोरवृत्तिदायन्तु
न भजेरन् । ब्राह्मणाभिशंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्व्वल-
हिंसायामपि सोचने शक्तश्चेत् । अभिक्रध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य
वर्षशतमस्वर्ग्यं, निर्घाते सहस्रं, लोहितदर्शने यावतस्तत्प्रस्कन्य
पाशून् संगृह्णीयात् ।

इति गौतमिye धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नी शक्तिर्व्रह्मस्तिरवच्छादितस्य लघ्य वा
 स्याज्जन्ये शनस्तृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्वर्षा द्वादश
 संवत्सरान् ब्रह्मचारो भैक्षाय गाम प्रविशेत् स्वकर्माचक्षाणः,
 पथोपक्रामेत् मन्दर्गनाटार्यस्य । स्नानासनाभ्या विहरन् सवर्णेषु
 दकोपन्यर्शी शुध्येत् । प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
 द्रव्यापचये वा त्रयस्व प्रति राज्ञोऽश्वमेधावशुधे वान्ययज्ञेऽ-
 प्यग्निष्टुदन्तद्योत्सष्टेदेवब्राह्मणवधे । हत्वापि आचेय्याच्चैव
 गर्भे चाविज्जाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं
 प्राकृतं ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राक्ष गादद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकं
 ऋषभैकशताक्ष गा दद्यात् । शूद्रे सवत्सरमृषभैकादशाक्ष
 गा दद्यादनाचेय्याच्चैवं गाक्ष । वैश्यदन्मण्डुकनकुलकाकविवर-
 चरमूपिकाक्ष । हिंसासु चास्थिमता सहस्रं हत्वानस्थि-
 मतामनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चि-
 दद्यात् । पण्डे च पलालभारः सौसमापय, वराहे घृतघटः,
 सर्पे लौहदण्डो, ब्रह्मवन्धाच्च ललनायां जीवोवैशिकेन
 किञ्चित्तल्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्माणि द्वे, परदारि त्रीणि ।
 श्रोत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गमयेत् । प्रतिसिद्ध-
 मन्त्रसयोगे सहस्रवाक् चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु, चैवं
 स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिण्डन्तु लभेत । अमानुषीषु गोवर्ज्ज-
 स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्धृतहोमो घृतहोमः ।
 इति गीतमीये धर्म्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिच्चेयुः सुरामास्ये नृतः
 शुध्देदसत्या पाने पयोष्ठतमुदकं वायुं प्रतिब्रह्मं तप्तानि
 सक्तच्छ्रुतोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राशने
 श्वापदाद्रखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुङ्कुटशूकरयोश्च गन्धाम्राणे
 सुरापस्य प्राणायामो व्रतप्राशनञ्च पूर्वैश्च दृष्टस्य (दृष्टस्य) ।
 तल्पे लोहशयने गुरुतल्पतः शयौत सूर्मी वा ज्वलन्ती श्लिष्टे-
 क्षिप्त्वा वा सवृषणमुत्क्षत्वाञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेद-
 जिह्वमा शरीरनिपातान्मृत शुध्येत । सखीसखीनिसगोत्रा-
 शिष्यभार्यासु क्षुपाया गवि च तल्पसप्तोऽवकर इत्येके
 श्वभिराटायेद्राजा निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुसांसं
 खाटवेद्यथोक्तं वा गर्हमेनावक्रौर्णी निऋतिं चतुष्पथे यजते
 तस्याजिन मूर्द्ध्वाल परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षं
 चरेत् कर्माचक्षाणः संवत्सरेण शुध्येत् । रेतस्तत्क्षणे भवे
 रोगे सुप्तेऽग्नीन्धनभैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोत-
 साभिसन्धेर्वा रेतस्याभ्या सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारौ तिष्ठेदह-
 रहर्भुञ्जानोऽभ्यस्तमिते च रात्रि जपन् सावित्रोऽसशुचिं
 दृष्टादित्यमीक्षेत प्राणायामं कृत्वाभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा
 निष्पुत्रीषीभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शौर्णा-
 न्यपयुञ्जानः फलान्यनतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्छर्द्दिनो
 घृतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिंसासु विरात्रं परसन्तपः संत्यवाक्ये
 चेद्वारुणीपावमानीभिर्हीमो विवाहमेधुननिर्मातृसयोगेष्वदोष-

नैकीऽनृतं न तु खलु गुर्व्येषु यतः सप्त पुरुषाभितश्च परतश्च
हन्ति मनसापि गुरोरनृत वदनल्येष्वाप्यर्थेष्वन्यावसायिनोगमने
लक्ष्म्याऽमत्या द्वादशरात्रमुदक्यागमने तिरात्रं तिरात्रम् ।

इति गीतसौख्ये धर्माशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

रहस्य प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्त्तु चं तरत्समन्दी-
त्यम्, जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाभोज्यं
बुभुक्षमाणः पृथिवीसावपेद्वन्तरारमण उदकोपस्यर्शनाच्छुपि-
सके स्त्रोषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमङ्गिस्तृतीयं
दिवादिष्वेकभक्तको जलक्षिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं
सासं शोणितं स्नायुस्थिमज्जानामिति होम आत्मनो मुखे
मृत्योरास्ये जुहोमौत्थन्ततः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणं
हत्यायाः । तथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं वारयेति महा-
व्याहृतिभिर्जुहुयात् कुशाण्डैश्चाज्यं तद्व्रत एव वा ब्रह्महत्या-
सुरापानस्तेयगुरुतल्पेषु प्राणायामैः ज्ञातोऽघमर्षणं जपेत्
समसंश्लेषेधावभ्युद्येन सावित्रीं वा सहस्रकृत्वा आवर्त्तयन्
पुनोतेहैवात्मानमन्तर्जले वाघमर्षणं तिरावर्त्तयन् पापेभ्यो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गीतसौख्ये धर्माशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

तैराहुः कतिधावकीर्णो प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्रं
बलैर्न बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्व्येणेति सोऽमावा-
स्याया निश्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्तान्याहुतीर्जुहोति
कामावकीर्णोऽस्मिन्नावकीर्णोऽस्मिन् कामकामाय स्वाहा कामाति-
मुग्धोऽस्मिन्नाभिमुग्धोऽस्मिन् कामकामाय स्वाहेति समिधमाधायानु-
पत्यत्य यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय सन्नासिञ्चत्वित्येतया त्रिरू-
पतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूत इव स्यात् स इत्यं
जुहुयादित्यमनुमन्त्रयेद्वरो दक्षिणेति । प्रायश्चित्तामविशेषाद-
नाज्जैवपैशुन-प्रतिषिद्धाचारानाद्य प्राशनेषु । शूद्रायाञ्च रेतः
सिक्ता योनौ च दोषवति कर्मण्यभिसन्धिपूर्वेष्वविज्ञामिरप
उपस्पृशेद्धारुणोभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे
व्याहृतयः सङ्घाताः पञ्च सर्वास्वपो वाचामेदहश्च आदित्यश्च
धुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरूणश्च पुनात्विति
सायमष्टौ वा समिधमादध्यादेवकृतस्येति ह्रस्वेवं सर्वस्मादेनसो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथातः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामो । हविष्यान् प्रातराशान्
भुक्त्वा तिस्रो रात्रौर्नाश्नीयादथापरं त्रग्रहं नक्तं भुञ्जीत
अथापरं त्रग्रहं न कञ्च न याचेदथापरं त्रग्रहमुपवसेत् तिष्ठे-

दधनि, राधाधामनोत् । धिपकाम, मत्स्य वदेदनाय्यः सगार्धत,
 रीरवयोधाजिने नित्यं पथ्यनीतानुमथनमुदकोपस्यर्गनमापो-
 छिहति शिखिमा पथिवधताभिर्नोर्जयेत् छिरण्यवर्णाः शुचयः
 पावका इत्यष्टाभि । पथोटकतर्पणं । ॐ नमो जमाय मोहमाय
 महमाय धुन्वते तापमाय पुनर्यसवे नमो नमो, मोक्षमा-
 यामोमाय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो नमः, पाराय सुपाराय
 सहपापाराय पारयिष्णवे नमो नमो, रुद्राय पशुपतये महते
 देवाय तन्त्रकार्यकधराधिपतये हयाय शर्व्याविशानायोप्राय
 वाध्र्मणं हृदिनि कर्पादिने नमो नमः, सूर्यायादित्याय नमो
 नमो, नीलप्रायाय शितिकण्ठाय नमो नमः, कृष्णाय पिङ्गलाय
 नमो नमो, ज्येष्ठाय अष्टाय सहावेन्द्राय हरिकेशायोर्ध्वरेतसे
 नमो नमः, मत्स्याय पावकाय पावकवर्णाय कामरूपिणि नमो
 नमो, टाप्ताय दौमरूपिणि नमो नमस्तोष्णरूपिणे नमोनमः,
 मोम्याय सपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय
 ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिधामसे पिनाकहस्ताय
 नमो नम इति । एतदंशदित्योपस्थानमेता ऽवाच्याहुतयो ;
 द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं अर्पयित्वेताभ्यो देवताभ्या जुहुयात्
 अग्नये स्वाहा, मामाय स्वाहाग्नौषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय
 विश्वभ्या देवेभ्या दग्धे प्रजापतये अग्नये स्विष्टिकृत इति ।
 तता ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रा व्याख्यातो यावत् ।
 मङ्गलाददौत तावदश्रोयादव्यभक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ।
 प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतं कर्माण्या भवति । द्वितीयं चरित्वा
 यत्किञ्चिदन्यन्नपातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते ।
 तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसा सुच्यते । अथैताजान् कृच्छ्रान्

घरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति । सर्वैर्हवैर्ज्ञातो भवति यश्चैवं वेद यश्चैव वेद ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथातन्द्रायणं । तस्योक्तो विधिः ; कच्छेः वपनं व्रतं चैरेत्
 श्वोभूना पौर्णमासीमुपवसेदाध्यायस्व सन्ते पयासि नवो नय
 इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमाहविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्र-
 मसो यद्देवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देवकृतस्येति
 चान्ते समिद्धिरो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्य यशः श्री रूप गिरीज-
 स्तेजः पुरुषा धर्म शिवः शिव इत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रणं । प्रतिमन्त्रं
 मनसा नमः स्वाहेति वा । सर्वग्रासप्रमाणमास्याविकारेण चरु-
 भैक्षशक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतसूलफलोदकानि हवींषि ।
 उत्तरात्तर प्रशस्तानि । पौर्णमास्या पञ्चदश ग्रासान् भुक्तौ का-
 पचयेन परपक्ष्मश्रौयादमावास्यायासुपोष्यैकोपचयेन पूर्वपक्षं
 विपरोतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणो मासो । मासमेतमाष्टा
 विपाया विपाप्सा सर्वमेनो हन्ति । द्वितीयमाष्टा दश पूर्वान्
 दशावरानात्मानश्चैकविंशं पङ्क्तौश्च पुनाति । संवत्सरश्चाष्टा
 षण्डमसः सलोकतामाप्नोति सलोकतामाप्नोति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्वं भजेरन् । निष्ठेते रजसि मातुर्नीति
 चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभज्यात् । पुत्रादिभाने
 तु धर्मवृद्धिः । विंशतिभागो व्यहस्य मिदुनन्मयतादृशः । रघो
 गोहपः । काण्डहोरकूटपला मध्यमस्य । अनेकस्येतिर्षोऽन्यायसो
 ऋहमनोयुक्तं चतुष्पदादेकैकं यवोयम । ममदतरत् मयं प्रांगो
 वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनदपं काम्यं पुंशः
 पूर्वो लभेत । दशतः पशूना नैकगफः नैकगफाना ह्यधोऽधिको
 ज्येष्ठस्य । ह्यधमोऽध्या लौहिनेयस्य समं वा ज्येष्ठिनेयेन
 यवोयमा । प्रतिमातु वा स्वर्गो भागविशेषः । पितात्स्वजं
 पुत्रिकामनपत्येऽग्निं प्रजापतिश्चेद्वाऋतर्दमपत्यमिति तथाद्या-
 भिसान्धमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषा । तत्तुंशयात्रोपयच्छेदभ्रातृकाम् ।
 पिण्डगोत्रकृपिसम्बन्धा ऋक्वं भजेरन्, स्त्री चानपत्यस्य । धात्रं
 वा लिसेत देवरवत्यन्यता जातसभागम् । स्त्रीधनं दुहित
 यामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च । भगिनीशुक्लं सोढार्यशामूर्त
 मातुः पूर्वस्यैके । सृष्टविभागः प्रेताना व्यहस्य संसृष्टान्
 प्रेते प्रसंसृष्टो ऋक्वभाक्, विभक्तजः पित्रामेव । स्वमार्ज्जित
 वैद्याऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा श्रीरमचेद्वजदत्तकृत्तिम-
 गूढोत्पन्नापविदा ऋक्वभाजः । कानीनसहोदधौनर्भवपुत्तिका-
 पुत्रस्यन्दत्तज्ञोता गोत्रभाजश्चतुर्धाशभागिनश्चौरसायभावे ।
 ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसम्पन्नस्तुत्याशभाक् ज्येष्ठा-
 शहीनसन्त्युः राजन्यावैश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणीपुत्रेण ॥

क्षत्रियाच्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुषेक्षमेत वृत्तिमूल-
 मन्तेवासविधिना । सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्ता न लभेतेकेषा ।
 ओद्वियो ब्राह्मणस्थानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन्, राजितरेषा । जड-
 क्लोषौ भर्त्तव्यावपत्यं जडस्य भागाहं शूद्रापुत्रवत् । प्रतिलोमा-
 सूदकयोगक्षेमकृताक्षेषविभागः, स्त्रोषु च । संयुक्तास्वनाज्ञाते
 दशावरैः शिष्टेरुहवह्निरलुब्धः प्रसस्तं कार्यम् । चत्वारश्चतुर्णां
 पारगा वेदानां, प्रागुत्तमास्त्रय आश्रमिणः, पृथग्धर्माविदस्त्रय,
 एतान् दशवरान् परिषदित्याचक्षते । असंश्वे त्वतेषाम् ओद्वियो
 वेदविच्छिष्टा विप्रतिपत्तौ यदाह, यतोऽयमप्रभवो भूतानां
 हिंसानुग्रहयोगीषु । धर्मीणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्माविदाश्चोद्वि-
 ज्ञानाभिविशेषाभ्यामिति धर्मो धर्माः ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्र एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आपस्तम्बसंहिता ।

प्रथमाऽध्यायः ।

- आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।
दूषितानां द्विनार्याय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १
परेषा परिधादेषु निवृत्तसर्पमतमम् ।
विविक्तदेशमासीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २
अनन्यमनसं शान्तमत्त्वस्थं यागवित्तमम् ।
आपस्तम्बमृषिं सर्व्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३
भगवन् मानवा सर्व्वे असम्मार्गे स्थिता यदा ।
चरेयुर्दुर्भीकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।
क्षीपिकर्मादिचापत्सु द्विजामन्त्रणमेष च ॥ ५
देयञ्चानाथकोऽवश्यं विप्रादोनाश्च भेषजम् ।
वालानां स्नान्यपानादिकार्य्यञ्च परिपालनम् ॥ ६
एव कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः ।
गवादोना ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।
दृष्ट्वा ऋषोनुवाचेदमापस्तम्बं सन्निश्चितम् ॥ ८
वालानां स्नानपानादिकार्य्यं दोषो न विद्यते ।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचर्चाकृतमने ॥ ९
गवादोना प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।
कोऽपि दाह्यं दाषाऽत्र देहवारणमेषजे ॥ १०

श्रीषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्ट्यान्नभोजनम् ।
 प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् ।
 अतिरिक्ते विपन्नाना कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२
 त्रग्रहं निरञ्जनात् पादः पादश्चायाचितं त्रग्रहम् ।
 पादः सायं त्राहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्रग्रहम् ॥ १३
 प्रातः सायं दिनार्धे च पादोनं सायवर्जितम् ॥ १४
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
 अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५
 पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
 योजने पादहौनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६
 घृण्यभरणदोषेण गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७
 दमने वा निरोधे वा सङ्घाते चैव योजने ।
 स्तम्भशृङ्खलापाशैश्च मृते प्रादोनस्माच्चरेत् ॥ १८
 पाप्राणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
 निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं चात्रियश्चरेत् ।
 कृच्छ्रार्धे चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०
 द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्नाने दुहेत् ।
 द्वौ मासावैकवेलायां शेषकाले यथाकृचि ॥ २१
 दमतामद्वेमासेन गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२

आपस्तम्बसंहिता ।

8

हलमष्टगवं धर्मीयं षड्गवं जौवितार्थिनाम् ।
चतुर्गवं नृशंसाना द्विगवश्च जिघासिनाम् ॥ २३

अतिवाह्नातिदोहार्थ्यां नासिकाभेदने तथा ।
नदीपर्वतसंरोधे सृते पादोनमाचरेत् ॥ २४

न नारिकेलवालाभ्यां नं मुञ्जेन न चर्मणा ।
एभिर्गास्तु न वध्नोयादवष्ट्वा परवशो भवेत् ॥ २५

कुशैः काशैश्च वध्नोयादवष्ट्वा परवशो भवेत् ॥ २५
पादलग्नान्निदाषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६

व्यापन्नाना वह्नान्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
भिषडमिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ २७

शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गुलस्य च कर्त्तने ।
सप्तरात्रं पिबदुग्धं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८

गोमूर्खेण तु सन्मिश्रं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८
एतद्विमिश्रितञ्चैवमुक्तञ्चोशनसा स्वयम् ॥ २९

देवद्रोण्या विहारेषु कूर्पेष्वायतनेषु च ।
एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३०

एका पादात्तवहुभिर्द्वैवाक्षपादिता क्वचित् ।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१

यन्त्रणे गोखिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने ।
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२

सराम प्रथमे पादे द्वितीये शर्मश्रुकर्त्तनम् ।
तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३

सर्वाङ्गान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।

एवमेव तु नारोणा शिरसो सुण्डन स्मृतम् ॥ ३४

इत्यापस्तम्बोये धर्मीयास्ते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कारुहंस्तगत पुण्य यच्च गामाद्विनिःसृतम् ।

स्त्रोवालवृद्धचरित प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥

पपास्वरणेषु जलेऽथ मौरे

द्रोण्या जलं यच्च विनिःसृतम्भवेत् ।

श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु

पौत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २

न दुष्येत् मन्त्रता धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ।

स्त्रिया वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३

आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्य कमण्डलुः ।

आत्मन शुचिरेतानि परेषामशुचौनि तु ॥ ४

अन्येस्तु खानिता कूपास्तडागानि तथैव च ।

एषु स्नात्वा च पौत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५

उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।

सर्वं शुध्यति तायेन तत्तायं केन शुध्यति ॥ ६

सूर्यरश्मिनिपातन मारुतस्पर्शनेन च ।

गवा सूत्रपुरौषेण तत्तोय तेन शुध्यति ॥ ७

अस्थिधर्मादियुक्तान्तु खराश्वाङ्गापदूषितम् ।

ऊहरेदुदका सर्वं शोधन परिमार्जनम् ॥ ८

कूपो मूत्रपुरीषेण छीवनेनापि दूषितः ।
 श्वशृगालखरोद्वैद्य क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ८
 उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।
 पञ्चगव्यं नृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १०
 बापीकूपडतागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११
 यद्य कूपात् पिवेतोयं ब्राह्मणः श्वदूषितात् ।
 कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥ १२
 अल्लिन्नेनाप्यभिन्नेन श्वेन परिदूषिते ।
 पौत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३
 ल्लिन्ने भिन्ने श्वे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमद्यापि वा ॥ १४
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अन्त्यजातेरविज्ञातो निवसेदुयश्च वैश्वमनि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १
 चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु गृहस्थ श्रेष्ठं तदनुसारतः ॥ २
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३
 कूपेक्षपानैर्दुष्टानां स्पर्शेन श्वदूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४

बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषा नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५
 अगौतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यन्योऽङ्गुलः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ६
 न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७
 अथवा क्षियमाणेषु येषामात्तिः प्रदृश्यते ।
 शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत् किल्बिषं भवेत् ॥ ९
 पूर्णेऽपि कालानयमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णेऽपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १०
 समाप्तसिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
 सत्यक् कर्तुरपायं स्याद्व्रतौ च फलमाप्नुयात् ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपमाण्डेषु योऽज्ञानपितृपितृ जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णं वर्णं विधीयते ॥ १
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापय भूमिपः ।
 तद्वेन्तु चरेद्द्वैश्या पादं शूद्रस्य दायेत् ॥ २

भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।

प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ॥ ३

गायत्राष्टसहस्रान्तु द्रुपदा वा शतं जपेत् ।

जपंस्त्रिरात्रमश्रूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः ।

प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५

पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः ।

सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६

एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ।

भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्रग्रहमेव च ॥ ७

मैथुने पादगच्छं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।

दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८

एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ९

ह्यचारुदे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १०

ब्राह्मणान् समनुज्ञाय सवासाः स्नानमाचरेत् ।

एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११

येन दोनचिदुच्छिष्टः अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२

इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण गङ्गागव्येन शुध्यति ॥ २
चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य सम्यग्विवर्जनात् ।
ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रो दानेन शुध्यति ॥ ४
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्तेऽज्ञानाद्विजो यदि ।
शङ्खपुष्पीपयः पौत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६
ब्राह्मण्या सह योऽश्वीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनौषिणः ॥ ७
उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्वीयात् पिवतेऽपि वा ।
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरात्रयौत् ॥ ८
अन्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
षान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशा विधिः ॥ ९
विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकच्छं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १०

उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्राश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥ ११
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽत्रवीर्यमनिः ॥ १४
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थं सम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरूपजौषणे ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २
 स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम्
 पञ्चयज्ञा ह्यथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५
 नीलीदारु यदा भिन्यादब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोषितं दृश्यते तत्र द्विजघ्नान्द्रायणं चरेत् ॥ ६

नौलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रसादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 नौलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनोयते ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८
 भक्षयेद्यस्य नौलीन्तु प्रसादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ९
 यावत्यां वापिता नौली तावती चाशुचिर्महौ ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे यष्टोऽध्यायः ॥ ३

सप्तमोऽध्यायः ।

स्नानं रजस्त्रलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं, हि प्रवर्त्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २
 साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये ॥ ३
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजक्ती प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४
 अन्यजातिश्चपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्त्रला ।
 अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५
 त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशा प्राप्य तु ता योनिं प्रजाकारश्च कारयेत् ॥ ६

रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टा शुना च श्वपचेन च ।
 त्रिरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 प्रथमेऽहनि षड्भ्रातृ द्वितीये तु त्र्यहन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वल्गिदर्शनात् ॥ ८
 विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथञ्चवेत् ॥ ९
 स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्व्वस्त्रैरलङ्कृतम् ।
 पुनः प्रत्याहुति हुत्वा शेष कर्म समाचरेत् ॥ १०
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ।
 सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कच्छ्रेण शुध्यते विप्रस्तथा दानेन शुध्यति ॥ १२
 एकशाखासमारुढा चाण्डाली वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥ १५
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्नय रजस्वलाम् ।
 मयं स्पृष्ट्वा चरेत् कच्छ्रं तदर्हन्तु रजस्वलाम् ॥ १६
 उदक्यां सूतिका विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कच्छ्राहन्तु चरेद्दिप्र प्रायश्चित्त विशोधनम् ॥ १७
 चाण्डालैः श्वपचेर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि ।
 शेषाद्वात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८

उदक्या ब्राह्मणी शूद्रा मुदक्यां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्याः ब्राह्मणी चेद्भजस्वलाम् ।
 सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥ २०
 स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
 एवमिव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बोऽयि धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

भस्मना शुध्यते कास्थं सुरया यन्न लिप्यते ।
 सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १
 गवाग्रातानि कांस्थानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २
 शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकान्तु प्रदुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुष्यति ॥ ४
 शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५
 पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 संवत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६
 भृञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ॥ ७

शूद्रान्नं शूद्रसमार्कं शूद्रेणैव सहासनम् ।
 शूद्राज् ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८
 प्राहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नाच्च निवर्त्तते ।
 तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ९
 शूद्राग्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य सन्धवः । १०
 शूद्राग्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्मृष्यते क्षिजः ।
 स भवेच्छुक्ररो ग्राम्यो मृतः स्वा वाय जायते ॥ ११
 ब्राह्मणस्य सदा शुद्धे चक्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्वस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३
 वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
 अमृतं तेन विप्रान्नसृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यज्ञं पालनम् ॥ १५
 स्वकर्मणा च हृषभैरनुसृत्यात्मशक्तितः ।
 च्छलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नं तेन संस्कृतम् ॥ १६
 अन्नानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविषर्जितम् ॥ १७
 आममांसं मधु घृतं घानाः क्षीरं तथैव च ।
 शुङ्गं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८
 ग्राह्यं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्तिलाः ।
 रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥ १९

आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
 मनस्तापेण शुध्येत द्रुपदा वा शतं जपेत् ॥ २०
 द्रव्यपाणिष्व शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
 तद्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 पूर्वं शौचन्तु विर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २
 अशित्वा सर्वलेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाङ्गुक्षा क्षिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३
 प्रसृत यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पत्तानि पञ्च गोभूतं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोन्मूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ५
 पश्चादुत्तरवित्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा यङ्गान्नेण विशुध्यति ॥ ६
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्यान्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७
 चरेयुस्त्रीणि कच्छ्राणि क्षीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मदिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्त्वनं कच्छ्रं चान्द्रायणमद्यापि वा ॥ ८

यद्वेष्टितं काकवलाकचिल्लै
रभेध्यलिसच्च भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक्
स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ८

ऊर्ध्वं नाभिः कर्णे मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ १०
उपानहावर्धेभ्यं वा यस्य संस्पृशते सुखम् ।
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ११
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ खयोनिषु ।
षड्भिस्त्रिभिरधैकीन चत्वारिंशदङ्गुलिषु ॥ १२
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्तारं सत्पुण्यतम् ।
अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३
अन्ने भोजनसम्पन्ने सच्चिकाकेषूदृष्यते ।
अनन्तरं स्पृष्टेदापस्तम्बान्नं भक्ष्यता स्पृशेत् ॥ १४
शुष्कामांसमयश्चान्नं शूद्रान्नं वाप्यलासतः ।
भुक्त्वा कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छतयं चरेत् ॥ १५
अभुक्ते सुच्यते यच्च भुञ्जन यद्यापि मुच्यते ।
भाक्ता च भोजकस्यैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६
यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।
अहोरात्रापि तो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
उदके चोदकाखस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुद्धिः ।
पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचल्योभयतः शुचिः ॥ १८
उत्तोर्याचम्य उदकादुत्तोर्या उवस्पृशेत् ।
एकस्त श्रेयसा युता वरुणोताभिप्लवते ॥ १९

अन्त्यागारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।
 स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥ २०
 जन्मप्रभृति-संस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।
 असपिण्डेन कर्त्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः ॥ २१
 याजकान्नं नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम् ।
 स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२
 ब्रह्मोदने च श्राद्धे सीमन्तोन्नयने तथा ।
 अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३
 अप्रजातम् तु नारौ स्यान्नाश्रीयादेव तदगृहे ।
 अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ २४
 अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्रुते ॥ २५
 स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ २६
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 असंस्कृतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७
 मृतके सूतके चैव गृहीते अग्निभास्करे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधाः कामचारिणौ ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९
 मातृप्लव्धं पितृप्लव्धं ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 द्विष्टिपाङ्गतामेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०
 रजस्तथाधशैलूपवेणुचर्योपजोविनाम् ।
 भुङ्क्ष्वेषां ब्राह्मणश्चाजं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१

उष्णिष्टोच्छिष्टसंसृष्टं शुना शूद्रेण वा द्विजः ।

उपोष्य रजनीमेका पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२

ब्राह्मणश्च सदाकालं शूद्रप्रेषणकारिणः ।

भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः ॥ १३

अनुदकेष्वरणेषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।

कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ १४

भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।

उत्तमो गृह्य पक्वान्नसुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ १५

मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।

मोहाद्भक्ता त्रिरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति ॥ १६

उदकयां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।

चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ १७

मुक्तोच्छिष्टस्त्वनश्चान्तखाण्डालेः खपचेन वा ।

प्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥ १८

कृत्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराश्रयः ।

स त्रिरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १९

चण्डालेन तु संस्पृष्टो यथापः पिवति द्विजः ।

अहोरात्रोपितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति ॥ २०

सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कच्छत्य तं विदुः ।

सायं प्रातस्तथैवेकं दिनद्वयस्याचितम् ॥ २१

दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कच्छन् न तद्विधीयते ।

प्राशस्तितं लघु ह्येतस्यायेषु तु यथार्हतः ॥ २२

षाण्णाजिनतिलग्राही हस्त्यज्जानाच्च विक्रयी ।

श्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३

द्रव्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८

दशमोऽध्यायः ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावदुयावन्नोद्भियते जलम् ।

उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावदुयावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १

भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ।

आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २

न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।

आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥ ३

न तथार्थस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधो हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥ ४

क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामूत्रं सुखप्रदः ।

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

अदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५

न शक्तिशास्त्राभिरतस्व मोक्षो

न चैव रम्यावसथप्रियस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६

मक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य

अध्यात्मयोगैकरतस्य सस्यक् ।

भोजी भवेन्नित्यमहिंसकस्य

स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७

प्रोधयुक्तो यद्वयजते यज्जुहोति यदर्चति ।

सर्व्वं हरति तत् तस्य आमङ्गल इवोदकम् ॥ ८

अपमानात्तेषो हृदिः सन्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९

आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्यायते द्विजः ॥ १०

आहवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोभ्रवत् ।

आत्मवत् सर्व्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११

रजकव्याधशैलूपवेणुचर्मोपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषा प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२

अगम्यागमनं हत्वा अभक्ष्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं हत्वा प्रघवोक्तं यथैव च ॥ १३

अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४

विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तराश्रितसूतके ।

सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५

देवद्रोक्षा विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।

कल्पितं सिद्धमन्त्राद्यं नाशीवं मृतसूतके ॥ १६

हत्वापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

वसिष्ठसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चार्मु-
तिष्ठन् धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके प्रेत्य वा, विहितो
धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिसवत
उत्तरेण विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या, न
त्यन्ते, प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्थावर्त्तमित्याचक्षते ।
गङ्गायमुनयोरन्तराप्येके । यावहा कृष्णमृगो विचरित तावद्-
ब्रह्म वर्चसमिति । अद्यापि भाल्लविनो निदाने गाधामुदा-
हरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुविहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद् वै ब्रह्मवर्चसम् ॥

त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रुयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशयः ॥ इति

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ।
सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखो श्यावदन्तः परिवित्तिः
परिवेत्ता अग्नेदिधिषुः दिधिषु-पतिर्वीजहा ब्रह्मघ्न इत्येतं
एनस्त्रिनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतत्वं सुरापानं
भ्रूणहत्या ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसम्प्रयोगञ्च ब्राह्मेण वा
यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

राजनाध्यापनाद् यौनादन्नपानासनादपि ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

विद्याविनाशि पुनरभ्युपैति

जाति प्रणाशि त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्य-

स्तस्मात् कुलोना स्त्रियमुद्वहन्ति । इति

तयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशि वर्त्तेरन्, तेषा ब्राह्मणो धर्मं
षट्कृयात् तत् राजा चानुतिष्ठेत् । राजा तु धर्मेणानुशासन्
षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्मणात् । इष्टापूर्तस्य तु षष्ठ-
मंशं भजति । इति ह ब्राह्मणा वेदमाद्य कराति, ब्राह्मण
श्रापद उद्वरति, तस्माद्ब्राह्मणाऽनाद्यः, सामोऽस्य राजा
भवतौतोह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते ॥

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयो वर्णा
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषा मातुरग्रेऽधिजननं,
द्वितायं मीश्विवन्धने । तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य
उच्यते । वेदप्रदानात् पितेत्याचार्यामाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

इयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्द्ध्वं नामेरर्वाचीनं
मन्यत । तद्व्यदूर्द्ध्वं नामेस्तेनास्यानौरसो प्रजा जायते
ग्रहपनयति यत् साधु करोति । अथ यदूर्वाचीनं नामेस्तेना-
स्यौरसो प्रजा जायते, जनन्या जनयति, तस्माच्छ्रोत्रियमनुचान-
मपूर्वोऽसौति न वदन्तीति

हारीताः अथाप्युदाहरन्ति ।

न त्वस्य विद्यते कर्मा किञ्चिदा मौञ्जिवन्धनात् ।
वृत्त्या शूद्रममो ज्ञेयो यावद्देहे न जायते । इति
अन्यत्रादकर्मास्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ।

विद्या ह वै ब्रह्मणमाजगाम्
गोपाय मा॥ शेषधित्तेऽहमस्मि ।
अमूयकायानृजवेऽवताय
न मा ब्रूया वोर्य्यवतौ तथा स्याम् ॥
य आह्वणान्वितथेन कर्मणा
बहुदुःख कुब्जैस्त्वमृत वा सप्रयच्छन् ।
तन्मन्येत पितर मातरश्च
तस्मै न दुहेत् कतमञ्च नाहम् ॥
अध्यापिता ये गुरु नाद्रियन्ते
विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनोऽस्मा
स्तथैव तान् न युनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याच्छचिमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्त्वेतद्दुह्येत कतमञ्च नाह
तस्मै मा ब्रूयान्निधिपाय ब्रह्मन् ॥ इति

दहत्यग्निर्यथा कर्त्तुं ब्रह्म त्वद्धमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकान्तत ॥ इति

षट् कर्माणि ब्राह्मणस्याध्ययनमध्यापन यजनं याजनं दानं
प्रतिग्रहश्चेति । त्राणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं आस्त्रेण

च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एतान्येव त्रीणि वैश्यस्य
 कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदश्च । एतेषां परिचर्या शूद्रस्य ।
 अनियता वृत्तिरनियतकेश-वेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम् ।
 अजोक्तः स्वधर्मणान्यतरामपापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्, न
 तु कदाचित् पापीयसौम् । वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन
 जीवतोऽश्मलवणमपण्यं पाषाणकौष्वौमाजिनानि च तान्तवच्च
 रक्तं सर्व्वञ्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकक्षौ-
 षधीना रसः सोमश्च शस्त्रं विप्र मासञ्च चौर सविकारं अपस्तृण-
 जतु सीसञ्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मासेन लाक्ष्या लवणेन च ।

व्रह्मेण शूद्रोभवति ब्राह्मणः क्षौरविक्रयात् ॥

ग्राम्यपशूनामेकशफाः, केशिनश्च सर्वे, चारण्या, पशवो
 वयासि दद्विणश्च । धान्यानां तिलानाहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनादानादयद्धान्यत् कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः स विष्टायां पिष्टभिः सह मज्जति ॥

कामं वा स्वयं कथोत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् अन्यत्वा
 धान्यविक्रयात् । रसरसैः समतो हानतो वा निमातव्या न
 त्वेव लवणं रसैस्त्रिलतण्डूलपक्वान्नं विद्यान्ममुष्णाश्च विहिताः ॥
 परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्हुषान्नं नाद्याताम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

समर्थं धान्यमुद्धृत्य महाघं यः प्रयच्छति ।

स वै वार्हुषिको नास ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

हृदिश्च भ्रूणहत्याश्च तु नया समतं लयन् ।
 आतष्ठदुभ्रूणदा क.व्या वार्ध, पिन्विकूपपात ह ॥ इति
 कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापोयसे दद्यद् द्विगुणं हिरण्यं
 त्रिगुणं धान्यं, धान्येनैव रसा व्याख्याताः, पुष्पमूनफलानि च ।
 तुनाहतमष्टगुणम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

राजानुसृतभावेन द्रव्यहृदि विनाशयेत् ॥
 पुन राजाभिपेक्षेण द्रव्यहृदिश्च वर्जयेत् ॥
 द्विकं त्रिकं चतुष्कञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम् ॥
 मासस्य हृदि गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥
 वसिष्ठवचनप्रोक्ता हृदि वार्ध, पिक्के शृणु ।
 यच्चमाषास्तु विंशत्या एवं धर्मी न ह्यौयत ॥ इति
 इति वामिष्टे धर्मीरास्त्रे द्वितायाऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अश्रोत्रियाननुवाक्ता अनन्वयः शूद्रधर्माणो भवन्ति ॥
 मानृग्राहणो भवति । मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
 योऽनधौत्य द्विजो वेदमन्यत कुरुते अमम् ।
 स जीवन्नथ शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥
 न वणिक् न कुसोदजीवी । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति ॥
 न स्तेनो न चिकित्सकः ।

अत्रता ह्यनधोयाना यत्र भैक्षचरा द्विजा ।

न ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभुक्तप्रदो हि सः ॥

चत्वारोऽपि त्रयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्मी इति विज्ञेयो नेतरं पा सहस्रशः ॥
 अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रापजीविनाम् ।
 सहस्रशः समेताना पठन्त्वं नैव विद्यते ॥
 यद्वदन्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृष्वनुगच्छति ॥
 आत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः ।
 अत्रात्रियाय दत्तानि तृप्तिं नायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खा दूरे चैव बहुश्रुतः ।
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविर्वर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि ह्रियते ॥
 यश्च काष्ठमयां हस्तौ यश्च चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनघीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खा राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेदुराजा तद्वरेत् अधिगच्छे
 अष्टमशं प्रदाय । ब्राह्मणस्येदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छेः
 किञ्चित् किल्बिषमाहुः । षड्विधास्वाततायिनः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्निदो गरदस्यैव शस्त्रपाणिधनापहः ।

सैत्रदारहरस्यैव षडेति आततायिनः ॥

आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।

जिघांसन्तं जिघांसियान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥

स्वाध्यायिनं कुले जातं या हन्यादाततायिनम् ।

न तेन भूषहा स स्यान्मेन्यस्तन्नन्यमृच्छति ॥

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्मेधा वाजमनैयी
षडङ्गविद् ब्रह्मदेयानुसन्तानश्छदागो ज्येष्ठमामगो मन्त्र-
ब्राह्मणविद् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमाहपितृवंशः
आत्रियो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकोद्येति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्यो विकल्पो च अङ्गविद्वर्म्मपाठकः ॥

आश्रमस्थास्त्रयो मुख्या परिषत् स्यादृशावरा ॥

ऊपनीय तु यः कृतश्च वेदमध्यापयेत् स आचार्यो,
यत्वेकदेश स उपाध्यायी यश्च वेदाङ्गानि । आत्मत्राणे वर्ण-
संस्कारे वा ब्राह्मण-वैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियश्च तु
तन्निश्चमेव रक्षणधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य
पादौ पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गुष्ठमूनस्योत्तरतो रेखा
ब्राह्म तोर्यं तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विः परिमृज्यात्
ष्वान्यद्भिः संस्पृशेत् मूर्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणी ।
अजस्तिष्ठन् शयानः प्रणतो वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिर-
बुदबुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः, कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः ।
वैश्याऽङ्गि प्राणिताभिस्तु, स्त्रीशूद्रौ स्पृष्टाभिरिव च । पुत्रद्वारापि
यागास्तर्पणानि स्युः । न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युर-
शुभागमाः । न मुख्या विप्रश्च उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गक्षिष्टाः ।
सप्तौ भुक्त्वा पोत्वा स्नात्वा वाचान्तः पुनराचामेत् ।

वासश्च परिधाय चोष्ठौ सस्पृश्य यावत्लोमकौ न श्मश्रुगता-

लैग. दन्तवहन्तं न तेषु यच्चान्तर्मुखे भवेदाचान्तस्यावशिष्टं
स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ॥

परानथाच्चासयंत परद्वौ या विप्रयौ गताः ।

भूय्यं तास्तु नमः प्राक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग् भवेत् ॥

प्रचरन्नभ्यवहार्येषु उच्छिष्टे यदि सस्पृशेत् ।

भूमौ निक्षिप्य यद्वृथमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यद्यन्मोमास्य स्यात् तत्तदङ्गिस्तु सस्पृशेत् ।

ब्रह्मताश्च शृगा वन्या घातितश्च खगैः पलम् ॥

पालैरनुपविष्टान्त स्त्रीभिराचरितश्च यत् ।

परिमङ्गलाय त्वान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥

प्रमारितश्च यत् पण्यं न दोषाः स्त्रीमुखानि च ।

भक्ष्यं कैमैक्षिकाभिश्च विलीनो नोपहन्यते ॥

व्रित्तित्थाश्चैव या आपो गन्तां प्रीतिकराश्च याः ।

परिमङ्गलाय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लैगमन्मापकर्षणं शौचममेध्यं लिप्तस्याङ्गिमृदा च ।

तेजमन्मृग्यदारवतान्तवाना भस्मपरिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्णै-
जनानि । तेजमवदुपलमणौनेना मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारु-
षदस्या रज्जुविटलचर्मणा चैलवच्छीचम् । गौवालैः फलचम-
माना गौरमर्षपकल्केन चीमजानाम् । भूस्यास्तु समार्जन-
प्रक्षणोपलेपनोक्ते खनैर्यथास्थाने दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

खननाद्दहनादुपाङ्गाभिराक्रमणादपि ।

चतुर्भिः गध्यते भूमिः पञ्चमाचोपलेपनात् ॥

रजसा शुध्यते नारो नदी नैगेन शुध्यति ।

सस्त्रना शुध्यते कांस्य ताम्ब्रास्त्रे न च शुध्यति ॥

ज्यैष्ठ्यैः पुरोषेष्वां शेषपूयाशुशोणितैः ।

संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृण्मयम् ॥

अग्निर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

अग्निरेव काश्चनं पूयेत् तथा रजतम् । अङ्गुलिकानिष्ठिका-
खूले देव तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मानुषम् । पाणिमध्य आग्नेयम् ।
प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितॄन् । रोचन्त इति सायं प्रातर-
श्नानान्यभिपूजयेत् । स्वदितमिति पितॄषु । सम्पन्नमित्या-
भ्युदयिकेषु ।

इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्ट चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
सुखमासोद्वाह राजन्यः कृतः । ऊरु तदस्य यद्वैश्यः, पद्भ्यां
शूद्रा अजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा
राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो
विजायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधी
दानमहिंसा प्रजननञ्च । पितृदेवतातिथिपूजाया पशु-
हिंसात् ।

नधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

नन्वेव च पशु हिंस्यन्नान्यथेत्यन्नवोन्नतुः ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसा मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मादुयागे वधोऽवधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महीर्क्षे
वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशौचञ्च द्विधर्षात् प्रभृति स्मृत उभयं कुर्यात् । दन्तजन-
नादित्येके शरीरमग्निना सयोज्यानवेक्षमाणा आपोऽभ्यवयन्ति ।

ततस्तत्रस्था एव सव्यात्तराभ्यां पार्ष्णिभ्यामुदकक्रियां
कुर्वन्ति । अयुग्मा दक्षिणामुखाः । पितृणां वा एषा दिग्
या दक्षिणा । गृहान् व्रजित्वा स्वस्त्यरे ब्रह्ममनश्नन्त आसीरन् ।
अशक्तौ क्रीतात्पन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाहं मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अप्रताना स्तोणा त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते ।
पतानामितरे कुर्वीरन् । ताद्य तेषां जननेऽप्येवमेव निपुण्ड्रा
शुद्धिमिच्छता मातापित्रावीजनिमित्तत्वात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

जाशौचं सूतके पु स. संसर्गश्चेन्न गच्छति ।

रजस्तवाशुचि ज्ञेयं यच्च पु सि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपः ।

विशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकघारं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्द्दिगाहं पक्वान्न नियोगाद् यस्तु भुक्तवान् ।

कसिर्भूत्वा स दृष्टान्ते न द्विद्यामुपजीमति ॥

द्वादश मासान् द्वादशाहेमासान् वा अनश्वन् संहिता-
मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते । जनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमशीच सद्यःशीचमिति गीतमः ।
देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्ध्वं दशाह्वाच्चैकरात्रमशीचम् । आहिताग्नि-
येत् प्रवसन् म्रियते, पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छीचमिति
गीतमः । यूपयतिश्मशानरजस्वलासूतिकाशुचौनुपस्पृश्य सशिरा
अभ्युपेयादापः ।

इति वासिष्ठे धर्मीशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरुदक्वा च अनृतमिति
विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरांत ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्वविराभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिवार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मासि मासि रजो ह्यासा दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

त्रिरात्रं रजस्वलाशुचिर्भवति, सा माञ्जरात्, नापसु स्नायात्,
अधः शयीत, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं प्रसृजेत्,
न दन्तान् धावयेत्, न मासमश्नीयात्, न अहान् निरीक्षेत्, न
हसेत्, न किञ्चिदाचरेत्, नाञ्जलिना जलं पिवेत्, न खर्व्वेण
न लोहितायसेन वा । विज्ञायते ह्यौन्द्रस्त्रिशौर्षाण ताड्यं
हत्व पापना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि भूतान्य-

स्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति । स स्त्रिय उपाधावत् ।
 अस्य मे ब्रह्महत्याये तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैवमुवाच ।
 ता अब्रुवन् किं नो भूदिति । सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति ।
 ता अब्रुवन्तौ प्रजा विन्दामह इति, कामं मा विजानीमोऽ-
 लम्भयाम इति, यथेच्छया आ-प्रसवकालात् पुरुषेण सह
 मैथुनभावेन सम्भवाम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथेन्द्रेणोक्तास्ताः
 प्रतिजगृहुस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूणहत्या मासि
 मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलान्नं नाश्नीयात् । अतश्च
 भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदाहुर्ब्रह्म-
 वादिनः । अक्षनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्धि स्त्रियोऽन्न-
 मिति, तस्मात् तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा याश्च योषित
 इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्त्रासते तेषां ये च कीचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रौतियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपासि न ब्रह्म नाग्निहोत न दक्षिणा ।

हीनाचाराश्रित भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीनं न पुनन्ति वेदा

यद्यप्यधीताः सप्त षड्भिरङ्गैः ।

कृन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति
 नौङ् शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥
 आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य
 वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।
 कां प्रीतिसुत्थापयितुं समर्था
 अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥
 नैनं कृन्दांसि वृजिनात् तारयन्ति
 मायाविन मायया वर्त्तमानम् ।
 तत्राक्षरे सम्यगधीयमाने
 पुनाति तद्वन्न ह्य यथाक्दिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
 दुःखभागी च सतत व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
 आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।
 आचाराच्छ्रियमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः ।
 अहधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः
 सुसंहता धर्मविदा तु कार्याः ।
 वागबुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव
 धनायुषौ गुप्ततमे च कार्यम् ॥

उभे सूत्रपुरीषे ते दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
 रात्रौ कुर्यादक्षिणांश्च एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥
 प्रत्यग्निं प्रतिमूर्त्यश्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
 प्रति सोमोदकं सस्या प्रप्ता नश्यति मेहतः ॥

न गद्या मेहनं कार्यं न पथि न च भस्मनि ।
 न गोमये न वा कृष्टे नोषे चेत्रे न शादले ॥
 छायायाम्बकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यथासुखमुखः कुर्यात् प्राणवाधमयेषु च ॥
 उद्धृताभिरदिः कार्यं कुर्यान्न स्नानमनुद्धृताभिरपि ।
 आहरेन्मृत्तिका विप्रः कूलात् ससिकता तथः ॥
 अन्तर्जले देवगृहे बल्मीके मूषिकस्थले ।
 कृतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
 एका लिङ्गे करे तिष्ठ उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
 घञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम् ॥
 अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्त वानप्रस्थस्य षोडश ।
 द्वात्रिंशत् तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥
 अनङ्गान् ब्रह्मचारौ च आहिताग्निश्च ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव सिद्ध्यन्ति नैषा सिद्धिरनश्वताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रियः ॥
 योगस्तपो दमो दान सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
 जितेन्द्रिया प्राणिवधे निवृत्ताः ।
 प्रतिगृहे गङ्गुचिताग्रहस्ता-
 स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः ।
 चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतयापि पञ्चमः ॥
 दीर्घवेरमनूयाश्च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
 वैशुन्य निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्र किञ्चित् पात्र तपामयम् ।
 चात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गी ह्यधोयान्नेऽपि नित्यशः ।
 जुह्वित्वापि यजित्वापि गतिमूर्द्धा न विन्दति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ॥
 स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुन योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गादङ्को भवेत् ॥

स्वाध्यायाद्य योनिमित्रं प्रशान्तं
 चैतन्यस्थं पापभीरुं बहुजम् ।
 स्तोयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्य
 ब्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदीर्घव्यात्तच्च पात्र रसाश्च ते ॥
 एवं गाश्च हिरण्यश्च वस्त्रमश्व महीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति दारुवत् ॥
 नाङ्गं नखश्च वादित्वां कुर्यात् । न वापीऽञ्जलिना
 पिबेत् । न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात्, न जलेन
 जलम् । नैष्टकाभिः फलानि पातयेत्, न फलेन फलम् । न
 कल्कपुटको भवेत् । न स्नेच्छभाषा शिञ्चेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ॥

न चाङ्गचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥

पारम्य आगतो येषा वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

यत्र सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् ।

अ सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्रजकाः ।
 तेषा वेदमधीत्य वेदो वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्योऽपनि-
 ज्ञेयमावसेत् । ब्रह्मचर्याचार्यं परिचरेदा शरीर-विमोक्षात् ।
 आचार्यं प्रसीतेऽग्निं परिचरेत् विज्ञायते हि चाहवाग्निरा-
 चार्यं इति । संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमा-
 चरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनु-
 गच्छेदामीनञ्चानुतिष्ठेत् शयानञ्चासीन उपवसेदाहताध्यायी
 सर्वभैक्ष निवेद्य तदनुजया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्रचालना-
 भ्यञ्जनवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
 पेयादावः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रीधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा अममोना-
र्यासमृष्टमैथुनां यदोयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृवन्धुभ्यः सप्तमीं पितृवन्धुभ्यः । वैशाखं मग्निमिध्यात् ।
शोणमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् । नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्वान्ति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः ।
सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सवमादाय गच्छति ॥
एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तेशा ।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ॥

अश्वशीलोऽसृहयातुः अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
व्यादलञ्च सोमपामाय नासोमराजो स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्योगतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सुनृता-
भिर्मानयेत् । यथाशक्ति चाग्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थं एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
चतुर्णामाश्रमाणान्तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥

नित्योदकोनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्त्राध्यायोपतिताम्बुजौ ।

ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन्

न ब्राह्मणश्चरते ब्रह्मलोकात् ॥ इति ॥

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थो जटिलशौराजिनवामा ग्रामञ्च न प्रविशेत् ।
न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्ध्वं
वेता चमाशयः । मूलफलभैक्षेणायमागतमतिथिमर्चयेत् ।
दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् । लिषवणमुदकमुपस्पृशेत् ।
आवगकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद् वृक्षमूलिकः ऊर्ध्वं
षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्यादेवपितृमनुष्येभ्यः ।
स गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यम् ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकाः सर्वभूताभयदक्षिणा दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।

तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भुवि वर्तते ।

इति जानानजाताय प्रतिगृह्णाति यच्च ॥

सद्यसेत् सर्वाकाराणि वेदमेकं न सद्यसेत् ।

वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्देवं न संन्यसेत् ॥

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

उपवासात् परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते ॥

मुण्डोऽसमत्वपरिग्रहः सप्तागाराण्यमद्वास्त्यतानि चरैश्चैव
विधूमे सन्नमुपले एकशाटोपरिहतोऽजिनेन वा गोप्रतुनेस्तृणो
वीष्टतशरीरः स्थण्डिलगायनित्यावसतिं वसेत् गामान्तं
देवगृहे शय्यागारे वृक्षसूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां सन्तर्गने विहरेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रोतिनिवर्त्तकस्य ।

अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरूपेण कथं ॥

अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्त उन्मत्तवेशः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो

न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥

न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।

अनुशासनवादाभ्यां भिक्षा लिप्सेत कर्हिचित् ॥

अलाभे न विषादो स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।

प्राणमात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥

न कूट्या नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

आगारे नासने नात्रे यस्य वै सोऽक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यत्नमेत् तद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पि-
 यर्जम् । यतोन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च दृष्येत् ।
 ग्रामे वसेदजिह्मोऽशरणीसङ्गसुकः । न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीतः
 केनचित् उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पेशुन्य-
 सत्पराभिमानाहङ्काराश्रदानार्जवात्मस्तव-परगर्हादश्व-लीभ-
 मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां, धर्मिष्ठो यज्ञोपवी-
 त्यदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नपानवर्जो न
 घ्रीयते ब्रह्मलोकात् ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् । श्रोत्रियायान्
 दत्त्वा ब्रह्मचारिणेः वानन्तरं पितृभ्यो दद्यात्, ततोऽतिथिं
 भोजयेत् श्रेष्ठसमानुपूर्वेण स्वगृह्याणां कुमारौबालवृद्धतरुण-
 व्रभृतींस्ततोऽपरान् गृह्यान्, श्वचाण्डालपतितवायसेभ्यो भूमौः
 निर्वपेत् । शूद्रेभ्य उच्छिष्टे वा दद्याच्छेषं यतो भुञ्जीत,
 सर्वोपयोगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छे
 द्विशेषेणास्मा अन्नं कारयेद्विजायतेऽह्नि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
 ब्राह्मणो गृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्ता हि शान्ति-
 जनाविद्विरिति तं भोजयित्वापासिता सीमान्तादनुव्रजेदनु-
 ज्ञाताहा । परपक्ष ऊर्ध्वं चतुर्थ्या पितृभ्यो दद्यात्, पूर्वेषु-
 ब्राह्मणान् सन्निपात्य यतोन् गृहस्थान् साधून् वा परिणत-
 वयसोऽधिकर्मस्थान् श्रोत्रियान् शिष्यान्तेयासिनः शिष्यान्पि-
 गणवतो भोजयेदन्नमग्नस्तुविगृधिग्न्यावदन्तकुष्ठिकुनश्चियर्जम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अथ चेन्मन्त्रविद्युक्ताः शारीरैः पक्तिदूषणैः ॥
 अदूष्यन्तं यमः प्राह पक्तिपावन एष सः ॥
 आङ्गेनोदासनौयानि उच्छिष्टान्या दिनचयात् ।
 खे पतन्ति हि या धारास्ताः पिवन्त्यक्तोदकाः ॥
 उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितो रविः ।
 क्षीरधारास्ततो यान्यवयाः सञ्चरभागिनः ॥
 प्राक्संस्कारप्रसीतानां प्रवेशनामिति श्रुतिः ।
 भागधेयं मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेषणे उभे ॥
 उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेक्षे पसोदकम् ।
 अनुप्रेतेषु विष्टजेऽप्रजानामनायुषाम् ॥
 उभयोः शाखयोर्युक्तं पिष्टभ्योऽन्नं निवेदितम् ॥
 तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः ॥
 तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।
 भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेषणे उभे ॥
 ह्यौ दैवे पिष्टकृत्ये त्रोन्नेकैकमुभयत्र वा ।
 भोजयेत् सुसमृद्धाऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
 सत्क्रिया देशकालौ च शौचं ब्राह्मण-सम्पदः ।
 पश्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥
 अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 शुभश्रीलोपसम्पन्नं सर्वलक्षणं वर्जितम् ॥
 यद्येकं भोजयेच्छाङ्गे देवं तत्र कथं भवेत् ।
 अतः पात्रे समष्ट्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥

देवतायतने कृत्वा ततः त्रादं प्रवर्त्तते ।
 प्राश्वेदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदन्नन्ति वाग्यताः ।
 तावच्च पितरोऽन्नान्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो भावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितै पश्चाद्वक्तव्यं श्रेष्ठमन्नं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा त्रादे दैवे तन्नु समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरोमानि तादन्नरकमृच्छति ॥
 त्रीणि त्रादे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्त्रिणाः ।
 त्रीणि चान्नं प्रशसन्ति श्रेष्ठमन्नोद्यमत्वराम् ॥
 दिवसष्टाष्टमे भागे मन्दोभवात् भास्करः ।
 स कालः कुतपो नाम पितॄणा दत्तसद्वयम् ॥
 त्रादं दत्त्वा च भुक्ता च सैद्युनं योऽधिगच्छति ।
 अर्वात् पितरस्तस्य तन्मांसं रेतसो भुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्ता च पैलकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति क्षौणायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामह ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥
 मधुमासैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा ।
 अघ्नो दास्यति त्रादं वर्षासु च सघासु च ॥
 सन्तानवर्धनं पुत्रं तृप्त्यन्तं पितृकर्मणि ।
 देवत्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥
 नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवृष्टैरिव कर्षकाः ।
 यदयासौ ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः ॥

आवण्याग्रहायणीषान्वष्टकायाञ्च पितृभ्यो दद्याद्द्रव्य
 देशव्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यम् । यो ब्राह्मणो-
 ऽग्निमादधौत, दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुमीमेष्ट
 यजते । नैयमिकं ह्येतद्वृणं संस्तुतञ्च विज्ञायते हि विभिर्ऋणै-
 ऋणशान् ब्राह्मणो जायते ; यज्ञेन देवेभ्यः प्रजाया पितृभ्यो.
 ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः इत्येष वा अनृणो यच्च यः पुत्री ब्रह्मचर्य-
 वानिति । गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयौत, गर्भकादशेषु राजन्यं,
 गर्भहादशेषु वैश्यम् । पालाशो दण्डो वैल्बो वा ब्राह्मणस्य,
 नैयपाधः क्षत्रियस्य वा, श्रौड, स्वरो वा वैश्यस्य । कृष्णाजिन-
 सुत्तरोयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, गव्यं वस्ताजिनं वैश्यस्य ।
 शुक्लमाहृतं वासा ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य, हारिद्रं
 कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवस्त्ररक्तम् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणो
 भिक्षां याचेत, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्त्यां वैश्यश्च । आ-
 षोडशाद्ब्राह्मणस्यानतीतः काल, आ द्वाविंशात् क्षत्रियस्या
 चतुर्विंशाद् वैश्यस्यात ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति । नैनानु-
 पनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहस्येयुः । पतितसावित्रीक
 उद्दालकव्रतं चरेत् ।

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मासं माक्षिकेणाष्टरात्रं घृतेन
 षड्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमम्बुचोऽहारादमेवोपवसेत् । अश्व-
 नेषावसृष्टं गच्छेद्ब्राह्मणस्तोमेन वा यजेत् ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

चार्दशोऽध्यायः ।

अध्यातः स्नातकव्रतानि । म न कश्चिदयाचेतान्यस्तं
 वाजान्तेवामिभ्यः क्षुधापरोतस्तु किञ्चिदेष याचेत कृतमकृतं
 वा क्षेपं गार्भजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न
 तु स्वतः कः क्षुधार्थं गीदेदित्युपदेशी । न नद्यायाम् सहसा
 संविशेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं-कुलं स्यादमन्ती
 व्रिता नातिक्रमेन्नीयन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपस्तं नास्तं,
 सूत्रपुरोषे कुर्यान्न निष्ठीवेत्, परिवेष्टितगिरा भूमिमयजिर्धे-
 स्तगैरन्तर्द्वाय सूत्रपुरोषे कुर्यादुदङ्मुखश्चाद्यनि नक्तं दक्षिणा-
 तुग्रः मन्थ्यामामौतोत्तरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्पांसस्तथोत्तरम् ।

यज्ञोपवीते हे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुः ॥

अप्स, पाणी च काष्ठे च कथितं पायकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्या परिभृज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं द्योतयन्नुराह प्रजापतिः ।

कृत्वा चापश्यकार्याणि आचामेच्छीचवित्ततः ॥ इति

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत, तुष्णीं साङ्गुष्ठं कथयार्सं ग्रसेत, न
 च मुखं गच्छेत् कुर्यादृतुकालाभिगामौ स्यात् पर्वदजं स्वदारे वा ।
 तीर्थमुपेयात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृह्णीताया आस्ये कुर्वीत मेधनम् ।

अथान्ता पितरस्त्राप्य तस्मात् रेतसो भुजः ॥

या स्यादनतिचारिण रतिमाभर्गायसञ्चिता ॥

अथवस्था च सर्वत्र एतदाश्रयमात्रा ॥ ५ ॥

नानाहती यज्ञ गच्छेद्, यदि तज्जिह्वज्जगत्तत्त्वं न
प्रतिपद्येत, नावस्य सागवियोगम् । आदुर्गता न मन्त्राणां दृष्टव्या-
पररात्रस्येत्य न पुनः प्रतिपन्निवृत् । सागवन्त् सु-
ब्रह्मण, स्वनियमाननुतिहेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १० ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायस्योपाकर्षं त्रावस्था पौनस्यमात्रा ग्रीहपक्षां
शान्तिमुपनमाधाय कृताधानी जुहोति देवेभ्यस्तन्नीभ्यश्चति ।
साक्षात्तान् स्वस्तिवाच्यं दधि प्राश्य तत्र उपास्य जुर्वीत
अर्चयन्मसामानर्चयन्तर्जुर्चं शुक्लपानेष्वरीयते । कामन्तु

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ।

परिभाष्य परित्याज्याः पतितौ योऽन्यथा भवेत् ॥

ऋत्विगाचार्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्
पतितौ नान्यत्र पतितो भवतौत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः, सा हि
परगमिता, तद्भिन्नामक्षुण्णमुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।

गुरुवदगुरुपुत्रस्य वर्त्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या
वित्तं वयः सम्बन्ध कर्म च मान्य पूर्वं पूर्वो गरीयान् ।
स्थविरबालातुरभारिकचक्रवर्ता पन्थाः समागमे परस्मै देयो,
राजस्नातकायो समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः, सर्वैरेव वा
उच्चतमाय । दणभूमाग्न्युदकवाक्सूततानसूयाः सप्त गृहे
नीच्छिद्यन्ते कदाचनेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयु-
पुंखलोदण्डिकस्तेनाभिश्चस्तवण्डपतितानामभोज्य, कट्योक्षत-
वह्नातुर-सीतविक्रायितचक्र-रजकगौण्डिक-सूचकवार्धुषिकच-
र्मावकत्ताना, शूद्रस्य, चायज्ञस्योपयज्ञे, यस्मापपतिं मन्यन्ते यश्च
गृहीततद्देतुर्यश्च वधार्हं नापह्न्यात्, की बन्धमोक्षी इति
अभिकुश्लेत्, गणान्न गणिकाक्षमथाप्युदाहरन्ति ।

नाशन्ति श्वपतेर्हैवा नाशन्ति वृषलीपतेः ।

भार्याजितस्य नाशन्ति यस्य चोपपत्तिर्गृहे ॥ इति

एवोदकसवत्सलुशलाजाभ्युद्यतपानावसथशफरिप्रियङ्गु-
स्तरजमधुमासानि नैतेषा प्रतिगृह्णीयादयाप्युदाहरन्ति ।
गुर्वयदारमुज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन् देवतातिथौन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु लप्स्येत् स्वयं ततः ॥ इति

न सृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्यो
वर्षसाहस्रिके सत्ने सृगया चकार, तस्यासस्तु रसमयाः पुरे-
डाशा सृगपक्षिणा प्रशस्तानामपि ह्यन्नम् । प्राजापत्यान्
श्लोकानुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहता भिक्षा पुरस्तदप्रचोदिताम् ।

शौज्या प्रजापतिर्पेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अहधानैनं भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

न त्वेव बहुधा तस्य या वानपहता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥

न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवसन्त्यते ॥

चिकित्सकस्य सृगयोः शल्यहस्तस्य पाणिनः ।

यंरुहस्य झुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यते ॥ इति

उच्छिष्टमगुरोरभोज्य, स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यदश-
केशकोटोपहतञ्च, कामन्तु केशकोटानुजल्यङ्गिः प्रोक्ष्य भस्म-
नाषकोर्यं वाचा च प्रशस्तमुपयुज्जोतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

लोणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पन् ।

अदृष्टमग्निनिर्णितं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्या विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

काकौ, खभिश्च संस्पृष्टमन्न तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात् तदन्नमुद्धृत्य शेष सस्कारमर्हति ।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां क्षरणेन तु ॥

पाकेन सुखसंस्पृष्ट शुचिरेव हि तद्भवेत् ॥

अन्न पर्युषितं भावदुष्ट हृत्ते ख पुन सिद्धमामन्त्रजीशपक्कञ्च,
कामन्तु दध्यादुष्टतेन चाभिधारितमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवण व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ते भीक्ता भुङ्क्ते च कित्विषम् ॥ इति

लशुनपलाण्डुकेमूकगृह्णनश्चेष्टातवृत्तनिर्यासलोहितान्नश्चना-
श्वशकाकावलौढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कच्छातिक्कच्छ इतरेऽ-
प्यन्यत्र मधुमासफलविकर्षिष्वग्राम्यपश्वविषयः सन्धिनीचोरम-
वत्साचोर गीमहिष्यजानरोमानिर्दंशाहानामनामन्त्र्य नाव्युद-
कमपूप-धाना करम्भग्रन्थुचरकतैलपायसशकानिलशुक्लानि वर्ज-
येदन्याश्च चौरयवपिष्टवौरान् । श्वाविच्छल्लकशशकच्छपगोधाः
पञ्चनखा नाभच्याः, अनुष्ट्राः पशूनामन्यतीदतश्च मत्स्याना वा
वेहगवयश्शिशुमारनक्तकुलोरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च, गौर्वय-
शलभाश्चानुदिष्टास्तथा धेन्वतडाहौ मेध्यौ वाजसनेयने ।
खड्गे तु विवदन्यग्रामशूकरे च, शकुनानाञ्च विश्वविविष्कर-
जालपादाः कलविहङ्गप्लवहंसचक्रवाकभासमद्गुर्गुर्गुर्गुर्गुर्गु-
नक्तश्चरा दावघाटाश्चटकत्रैलातकहारितखञ्जरीटग्रामकुक्कुट-
शुकसारिकाकोकिलकव्यादा ग्रासाचारिणश्च ।

इति कासिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य
प्रदानविक्रयत्यागीषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं पुत्रं दद्यात्
प्रतिगृह्णीयाद्वा, स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात्
प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाञ्जर्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् वन्धू-
नाह्वय राजानि चावेद्य निवेगनस्य मध्ये व्याहृतौर्हुत्वा दूरे-
वान्धवसन्निक्रष्टमेष । सन्देहे चोत्पन्ने दूरेवान्धवं शूद्रमिव
स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहु जायत इति । तस्मिंश्चेत्
प्रतिगृह्णीते श्रौरसः पुत्र उत्पद्यते, चतुर्थभागभागौ स्यात् ।
अदि नाभ्युदधिके युक्त स्याद्देवविप्लविन मध्येन पादेन प्रवृत्ता-
ग्रान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्थ्य पूर्णं पात्रमस्मै निनयेन्निने-
तारञ्चास्य प्रकीर्त्य केशान् ज्ञातयेऽन्वारभेरन्नपसव्यं कृत्वा
गृहेषु स्वेत्सापाथेरन्नत जडे तेन मह धर्ममोयुक्तवर्मापन्नाः ।
पतितानान्तु चरितव्रताना प्रत्युद्गीरः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्यभ्युदरता गच्छेत् क्लौडन्ति च हसन्ति च । यत्रोत्
पातयता गच्छेच्छोचन्नित्याचार्य-मातृपितृहन्तारस्तत्प्रमादाद्भ-
याद्वा एषा प्रत्यापत्तिः पूर्णाव्दत् पट्टताहा काञ्चनं पात्रं
माहेयं वा पुरयित्वापो हिष्ठ भिरिव पडक्लृग्भिः सर्वत्र व्यति-
रिक्तस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति धानिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्रो मदः कार्याणि कुर्यात् । एषो
विषदमानयोरत्र पक्षान्तरं न गच्छेद् । यथासनमपराधो घातो
नापराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो घादायर्ग
योर्विधानतः सम्पन्नतामाचरेत् । राजा बालानामप्राप्तश्व-
हाराणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं सोक्षिणो भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्त्रौकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयात् ॥ इति

मार्गक्षेत्रयोर्विमर्गं तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु
त्रिपादमात्रम् । गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तविरोधेऽपि लेख्य
प्रत्ययः, प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरहृदयोऽणिप्रत्ययः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

३

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्जादुपगमोवोचैरुतथा धूमशिखा ह्यगौ । इति

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति ।

आधि' सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सम्भोगे न ग्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज्ञः
गामीनि भवन्ति, तथा राजा सान्निभिः सह नागरैश्च कार्याणि
कुर्यादसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः श्यादगृध्रं परिवारं
वा राजा श्रेयानगृध्रपरिवारः स्यान्न गृध्रो गृध्रपरिवारः स्यान्न,
परिवाराद्गोपाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयहाराविनाशन, तस्मात् पूर्वमेव
परिवारं पृच्छेत् ।

अथ साक्षिणः ।

आविधो रूपवान् शैलवान् पुण्ड्रवान् सत्यवान् साक्षिणः
 सर्व एव वा, स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्यात्, द्विजना
 सदृशाः द्विजाः, शूद्राणां सन्त शूद्राश्च, अन्यानामन्याः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाव्य हयादानमाक्षिक सौरिकश्च यत् ।

दण्डगुल्कावशिष्टश्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साक्षिन् यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तु ॥

तव वाक्ये मुद्वैर्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥

नग्ना सुण्ड, कपालौ च भिक्षार्थं क्षुत्पिपासितः ।

अन्ध शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साक्ष्यनृतं वदेत् ॥

पञ्च जन्यानृतं हन्ति दश हन्ति गवानृते ।

शतमश्वानृते हान्त सहस्र पुरुषानृते ॥

उदाहका ते रतिवस्त्राग्नी प्राणान्त्यये सर्ववनापहारे ।

विरस्य चार्थे अनृत वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥

स्वजनस्य अर्थे यद्विवर्धहेतो,

पञ्चाशदेतेष्वेव वदन्ति कार्यम् ।

वैशब्दवाट खड्गलानपूर्वान्

स्वर्गस्थितास्तानपि पातयन्ति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

अममभिन् मन्त्रयन्तं अमृतत्वञ्च गच्छति ।

पितृ पुत्रस्य जातस्य मध्ये च जौ (नी) गुह्यम् ॥

अनन्ताः पुत्रिणां लोकाः, नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते,
प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः । प्रजाभिरग्नेष्ट्वमृतत्व-
मस्यामित्यपि नियमो भवति ।

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्रुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण वध्नत्याप्नोति पिष्टपमिति ॥

क्षेत्रिणः पुत्री जनयितुः पुत्र इति विवदन्ते ।

तत्रोभयथाप्युदाहरन्ति ।

यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैन मा च क्षेत्रे परे वीजानि वासी
जनयितुः पुत्रो भवति । सम्परायो मोघं रेतोऽकुरुत तन्तु-
मेतमिति ।

बहूनामेकजातानामेकक्षेत्रे पुत्रवान् नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥

बह्वीना द्वादश क्षेत्रे पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्रक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः, तदलाभे नियुक्ताया क्षेत्रजोऽद्वितीयः,
तृतीयः पुत्रिका विजायते, अभ्रातृका पुंसः पिष्टलभ्येति
प्रतिचौनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ।

अभ्रातृका प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्री भवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः सह
चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति या च
लोव पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पति विन्दते मृते

वा सा पुनर्भू भवति । कानीणः पञ्चमी, या पितृगृहेऽसंस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्री भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्धनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो
सहती भयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहीद एव प्रथमी
या गर्भिणी संस्कृत्यते तस्यां जातः सहीदः पुत्रो भवति ।
दत्तको द्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रौतस्तृतीय-
स्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्री ह वै राजा सोऽजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रौतवान् । स्वयमुपागत-
स्तुर्थस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं शुन शेफो ह वै यूपे नियुक्तो
देवतास्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तस्मत्विज
ऊचुर्ममैवायं पुत्रोऽस्त्विति तानाह न सम्पदे ते सम्पादया-
मासुरेष एव यं कामयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वा-
मित्रो होतासीत् तस्य पुत्रत्वमियाय । अपविद्धः पञ्चमी यं
मातापितृभ्यामपास्त प्रतिगृह्णीयात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठो
भवतीत्याहुरित्येतेऽदायादा बान्धवाः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिद्दायादः स्यादेते तस्यापहरन्ति ।
अथ भ्रातृणां दार्याविभागो ह्यंशं जिष्टी हरेद्भवाश्वस्य चानु-
सदृशमलावयी गृहञ्च कनिष्ठस्य काष्ठं गा यवस गृहीपकरणाणि
च मध्यमस्य मातुः पारिण्येय स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य
ब्राह्मणीनत्रियावेण्यासु पुत्राः स्युस्त्राण ब्राह्मण्याः पुत्री

हरिद्वंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभजेरन्नन्येन चैषां
स्वयम्भूत्पादितः स्यात् द्वाशमेव हरिद्वंशान्त्वाग्रमान्तरगताः
क्लोवीन्मत्तपतिताश्च भरणम् । क्लोवीन्मत्तान्यं प्रेतपत्नौ परमासं
व्रतचारिण्यचारलवणं भुञ्जाना शयीतोर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योः
स्नात्वा आहञ्च पत्ये दत्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिसम्बन्धान्
सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत् तपसे धीन्मत्ताम-
वशां व्याधितां वा नियुञ्जात् ज्यायसिमपि षोडशवर्षां
नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये सुहर्त्ते पाणिन ग्रहणषट्-
पचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्यारूपाद्दण्डवारूपाच्च ग्रासाच्छाद-
नस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्न उत्पाद-
यियतुः पुत्रो भवतौत्याहुः स्याच्चेन्नियोगिनो दृष्ट्वा लोभनास्ति
नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके । कुमार्थृतुमती
त्रिवर्षाण्युपासीतोर्ध्वं त्रिभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत् तुल्यम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पितु प्रदानात् तु यदा हि पूर्वं
कन्यावधौ यः समतीत्य दीयते ।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा
कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥
प्रयच्छेन्नग्निं कन्यामृतुकालभयात् पिता ।
मृतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दीपः पितरमृच्छति ॥
यावच्च कन्यामृतवः स्पृशन्ति
तुल्यैः सकामाभिमयाच्यमानाम् ।
भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्याम्
मातापितृभ्यामिति धर्मनादः ॥

अङ्घ्रिर्वाचा च दत्तायां म्रियेताथो वरो यदि ।

न च मन्त्रीपनीता स्यात् कुमारौ पितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि नसंस्कृता ।

अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

सा च त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ॥

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेदुद्यदकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च वर्तितव्यं सात्, एवं पञ्च ब्राह्मण्यौ प्रजाता, चत्वारि राजन्या प्रजाता, त्रौणि वैश्या प्रजाता, द्वे शूद्रा प्रजाता, अत ऊर्ध्वं समानोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वी गरीयान् नखलु कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् । यस्य पूर्वेषां षष्ठां न कश्चिद्दायदः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजे- रंस्तेषामलाभे आचार्यान्तेवासिनी हरेयातां, तयोरलाभे राजा हरेत्, न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद् ब्रह्मस्त्रन्तु विषं घोरम् ।

न विष विषमित्याहुर्ब्रह्मस्त्रं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिन हन्ति ब्रह्मस्त्रं पुत्रपौत्रकमिति ॥

त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे एष्टादशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः, राजन्याया वैश्यायामन्यायसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामकी भवति इत्याहुः, राजन्याया पुण्ड्रः, राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नः स्रतो भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

क्षिप्तोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्वन्तरत्नान्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैर-

वच्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्राया पारशवः पारयन्नेव
जौवन्नेव शवो भवतौत्याहुः शव इति स्मृताख्या । एतच्छावं
यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रसमौपे तु नाध्येतव्यम् ।

अथापि यमगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रसमौपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय सति दद्यान्नोच्छिष्टं न हविस्क्रुतम् ।

न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥

यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसंहृतं तमो घोरं सह तेन प्रपद्यत इति ॥

व्रणहारे कुर्मिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुध्येत हिरण्यं गौर्वासो दक्षिणेति ॥

नाग्निचित् शूद्रासुपियात्, कृष्णवर्णा सा सरमा इव, न
धर्मायेति ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूताना तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः ।
भयकारण ह्यपालनं वै एतत् सूत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्य-

नैयमिकेषु । पुरोहिते दद्याद् विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितो
 राष्ट्रं दधातोति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्म-
 जातिधर्मकुलधर्मान् सर्वान् वेताननुप्रविश्य राजा चतुरो
 वर्णान् स्वधर्मं स्थापयेत् तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकाल-
 धर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्दिशेत् । आगमादुष्टाभावात्
 पुष्पफलोपगान्यदेयानि हिंस्यात्, कर्षणकरणार्थञ्चोपहृत्या
 गार्हस्थ्यं गाञ्च मानीन्माने रक्षिते स्यातां, अधिष्ठानान्नो
 नौहारसार्थानामस्मान्न मूल्यमात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्यः
 स्यात्, सम्मानयेद्वाहवाहनीयद्विगुणकारिणौ स्यात् प्रत्येकं
 प्रशस्यः पुमान् । शतं वा राष्ट्रं वा तदेतत्पर्याः स्त्रियः
 कराष्टौ मानधारमध्यमा, पादः कार्यापणस्य निरक्तोऽन्तरो
 मानाकरः श्रोत्रियो राजपुमानथ प्रव्रजितवालवृद्धतरुण-
 प्रदाता प्रागामिकाः कुमार्यो मृतापत्यश्च बाहुभ्यामुत्तरं
 शतगुण दद्यान्नदीकचवन शैलोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुप-
 जीविनो वा दद्युः प्रतिमासमुद्वाहकरैस्त्वागमयेद्राजनि च प्रेते
 दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः
 पित्र्यमातुलांशजा पितृव्यान् राजा विभृयात् तदभ्यु-
 चान्याश्च राजपत्नी ग्रासाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा
 प्रव्रजेरन् क्लीदीन्मत्ताशं वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्पापणमस्ति शुल्क

न शिल्पवृत्तौ न शिशौ न धर्मो

न भैक्षवृत्तौ न हतावशे

न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे । प्रति

स्तेनाभिगन्तादृष्टशस्त्रधारिमहोदव्रणमग्नान्नवगदेष्टे चैव ।

दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कच्छः ।
मदण्डप्रदण्डने पुरोहितश्चिरात्रं वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्नादे भूणहा मार्ष्टि पतौ भार्यापचारिणी ।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किंल्विषम् ॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥
एनो राजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्त सकिंल्विषम् ।
तच्चेन्न घातयेद्राजा राजधर्मेण दुष्यतीति ॥
राज्ञामन्येषु कार्येषु सद्यः शौचं विधोयते ।
तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति ॥

यमगोतश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

मात्र दीषोऽस्ति राज्ञा वै व्रतिना न च मन्त्रिणाम् ।
ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अनेभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविकृतेऽप्येके ।

गुरुरात्मवता शास्त्रा राजा शास्त्रा दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापाना शास्त्रा वैवस्वतो यम ॥ इति

तत्र च सूर्याभ्युदयिकः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याभ्यनिर्मुक्तो रात्रौवासीत् । कुनखौ श्यावदन्तस्तु कच्छं
द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निर्विण्णैः । अथ दिधिषुपतिः कच्छं

द्वादशरात्रं चरित्वा निर्विशेत् । तान्त्रैवीपयच्छेद्दिधिषूपतिः
 कच्छातिकच्छी चरित्वा निर्विशेत् । चरणमहरहस्त वक्ष्यामो
 ब्रह्मापन्नः कच्छं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमा-
 चार्यात् । गुरुतल्पगः सवृषणं शिश्रमुत्कृत्याञ्जलावाधाय
 दक्षिणामुखी गच्छेद् यत्रैव प्रतिहन्यात् तत्र तिष्ठेदा
 प्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तां सूर्मिं परिष्वजेन्नरणांमुक्ती
 भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्यभार्यासु चैवं योनिषु
 च गुर्वीं सखीं गुरुसखोश्च गत्वा कच्छाब्दं चरेत् । एतदेव
 चाण्डालपतितान्नभोजनेषु ततः पुनरुपनयनं वपनादीनान्तु
 निवृत्तिः ।

मानवश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।

निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनसंस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लौवश्चवहारेषु चैवम् । मद्यभाण्डे स्थिता आपी
 षटि कश्चिद् द्विजोऽर्धवित् । पद्मीडुस्वरविल्लपलाशानामुदकं
 पोत्वा विरात्रेणैव शुध्यति । अभ्यासे सुराया अग्निवर्णां ता
 द्विजं पिवेत् । भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामि बाह्येण हत्वा भ्रूणहा
 भवत्यविज्ञातञ्च गभम । अविज्ञाता हि गर्भाः पुमासो
 भवन्ति तस्मात् पंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्योर्जुहोमि
 लोमभिर्मृत्यं वासय इति प्रथमा त्वचं मृतोर्जुहोमि त्वचा मृत्यं
 वासय इति द्वितीयां लाहित मृत्योर्जुहोमि लोहितेन वामय
 इति तृतीया त्वच मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्यं वासय इति
 चतुर्थी मासानि मृत्योर्जुहोमि मासैर्मृत्यं वासय इति पञ्चमी
 मेदेन मृत्योर्जुहामि मेदसा मृत्यु वासय इति षष्ठीम् अस्थोनि

वसिष्ठसंहिता ।

४६५

मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासय इति सप्तमीं मज्जानं
मृत्योर्जुहोमि मज्जभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीं राजार्थं
ब्राह्मणार्थं वा संग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत् त्रिरञ्जितो
वापराद्धः पूतो भवतीति विज्ञायते । द्विरुक्त ऊतः कनीयो
भवतीति ।

तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा धीर चीरेति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषता व्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वैश्यं त्रीणि शूद्रं
ब्राह्मणीञ्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्य वैश्यौ चात्रेयीं
वक्ष्यामो रजस्वलास्तुस्नातामात्रेय्याहुः । अत्रेती यामपत्यं
भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसाया वैश्यहिंसायां शूद्रं हत्वा
संवत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरात् प्रकौर्य्य केशान् राजानमभि-
धावेत् स्तेनोऽस्त्रि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुस्तरं
शस्त्रं दध्यात् तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालको वा घृताक्तो गोमयाम्निना पादप्रभृत्या-
त्मानमतिदाहयेन्मरणात् पुतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनारापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखो भवति श्वित्रो भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्यावदन्तस्तु दुस्वर्मा गुरुतल्पगः ॥ इति

यतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण यीनेन वा तेभ्यो सकाशा-

आत्मा उपलब्धास्तासा परित्यागस्तैश्च न संवसेदुदीचीं दिशं
मत्त्वानश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाच्चेव तपसाध्ययनेन च । मुच्यते पापकृत्
यापादानाञ्चापि प्रमुच्यते ॥ इति विज्ञायते ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

शूद्रश्चेद् ब्राह्मणौमभिगच्छेद्दोरणैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ
प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य-
नम्ना खरमारोप्य महापथमनुब्राजयेत् पूता भवतीति
विज्ञायते । वैश्यश्चेद् ब्राह्मणौमभिगच्छेद्दोहितदमैर्वैष्टयित्वा
वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा
सर्पिषाभ्यज्य नम्ना गोरथमारोप्य महापथमनुसंब्राजयेत् पूता
भवतीति विज्ञायते । राजन्यश्चेद् ब्राह्मणौमभिगच्छेच्छर-
पत्रैर्वैष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं
कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नम्ना रक्तखरमारोप्य महापथमनु-
ब्राजयेत् । एवं वैश्ये राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा
भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावकं चौरं भुञ्जानाघःशयाना त्रिरात्र-
मप्य निम्नगायाः सावित्रप्रशतेन शिरोभिर्वाजुडयात् पूता
भवतीति विज्ञायते ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

